

Моята девиза беше...

Юбилеен сборник

с доклади от Националната конференция
на Национално етнопедагогическо сдружение
“Проф. д-р Иван Шишманов”

Посвещава се на **150**-годишнината
от рождението на проф. д-р Иван Шишманов
и **40**-годишнината на Сдружението

Моята девиза беше – чрез просвета към свобода.

Който иска истинска поезия, да накара народа да му пее!

Фолклорните изследвания имат важно значение за нас.

*Те са почти единичките средства за определение
етнографическите граници на разните балкански народи.*

Проф. д-р Иван Шишманов

МОЯТА ДЕВИЗА БЕШЕ ...

Моята девиза беше – чрез просвета към свобода.

*Фолклорните изследвания имат важно значение за нас.
Те са почти единичките средства за определение
етнографическите граници на разните балкански народи.*

Проф. д-р Иван Шишманов

Моята девиза беше ...

Юбилеен сборник

с доклади от Националната конференция
на Националното етнопедагогическо сдружение
„Проф. д-р Иван Шишманов”

Посвещава се на 150-годишнината
от рождението на проф. д-р Иван Шишманов
и 40-годишнината на Сдружението

София, 2013
НЕПС „Проф. д-р Иван Шишманов”

- © Лозинка Йорданова – съставител, 2013
- © Лозанка Пейчева – редактор, 2013
- © Юлия Йорданова-Панчева – редактор, 2013
- © НЕПС „Проф. д-р Иван Шишманов” – издател, 2013

ISBN: 978-619-90037

Съдържание

Предговор

Лозанка Пейчева – Който познае Истината, той постига Свободата.....7

Приветствия

Ваня Кастрева – началник

на Районен инспекторат по образование – София град.....10

Таня Досева – директор на Национален дворец на децата11

Янка Такева – председател на Синдикат на българските учители12

Иван Черноземски – президент

на международна изследователска фондация "Хасуми" - България.....13

Николай Петев – председател на Съюз на българските писатели.....13

Драган Немцов – Юбилейната изложба

на НЕПС „Проф. д-р Иван Шишманов – венец на трудолюбието и обичта.....15

Елена Стоин – Етнопедагогиката е отговорност16

Искра Арсенова – председател на Народно читалище „Николай Хайтов”17

Националното етнопедагогическо сдружение Проф. д-р Иван Шишманов – продължител на Шишмановите идеи

Лозинка Йорданова – 40 години НЕПС Проф. д-р Иван Шишманов – народната култура, детето и идеите на проф. д-р Иван Шишманов18

Рачко Попов – Поглед върху етнокултурното научно сътрудничество между НЕПС “Проф. д-р Иван Шишманов” и Институт за етнология

и фолклор с Етнографски музей при БАН.....27

Образът на проф. д-р Иван Шишманов в очите на следовниците

Атанас Цанков – Проф. д-р Иван Шишманов – личност и идеи.....31

Румяна Конева – Лекциите Славянският свят –

Фрайбургският научен венец на проф. д-р Иван Шишманов.....46

Лозанка Пейчева – Иван Шишманов и българската народоука54

Минка Златева – Анкетата на проф. Карл Бюхер

в бр. 1 на СБНУ от 1889 г. с редактор проф. д-р Иван Шишманов.....61

Нонка Кръстева – Иван Шишманов и Иван Вазов –

свещено приятелство за българския народ69

Елена Хайтова – Проф. д-р Иван Шишманов и Николай Хайтов –

защитници на народността пред Европа.....75

Лозинка Йорданова – "Който иска истинска поезия,

да накара народа да му пее!" – проф. д-р Иван Шишманов80

Мария Галешка-Владимирова – Димитър Иванов Шишманов –

възход, гибел и възкресение83

Значение на народната традиционна култура днес

Венцислав Димов – Последователите на Иван Шишманов

и ранните теренни звукозаписи на традиционна музика в България.....91

Никола Ценкуловски – Пена Грозева и Райна Кацарова –

взаимовръзка между информатор и изследовател.....	107
<i>Галин Георгиев</i> – Изследването на българските общности зад граница в светлината на идеите на проф. д-р Иван Шишманов	111
<i>Мюмюн Тахир</i> – Културна интеграция и етническа толерантност.....	126
<i>Невена Даскалова-Желязкова</i> – Етнологички поглед върху възрожденските църковно-училищни празници	134
<i>Силва Налбантян-Хачерян</i> – "Живи човешки съкровища" – един стойностен проект към Министерство на културата.....	149
<i>Никола Гигев</i> – Научни заблуди и живи светилници.....	154
<i>Пенчо Чернаев</i> – С аромата на фолклорните традиции, или писателят и народното творчество	158
 <i>Народната традиционна култура и българското образование</i>	
<i>Веселин Тепавичаров</i> – Етнологията трябва да влезе в българското училище!	165
<i>Еля Цанева</i> – Възход и падение на идеята за преподаване на етнография в българското училище	176
<i>Лъчезария Павлова</i> – Приложение и развитие на идеите на проф. д-р Иван Шишманов в съвременното образование.....	192
<i>Стефанка Кръстева</i> – Експериментална програма по музейно възпитание „Здравей музей!“.....	197
<i>Милена Петрова, Поля Иванова</i> – Шишмановите завети в Обединено детско заведение "Зора" в гр. Червен бряг	205
<i>Дияна Димитрова</i> – Ромският фолклор в началното училище – възможност за интеркултурен диалог.....	208
 <i>За авторите</i>	218
<i>Хроника на Шишмановите дни през 2012 година</i>	220

Предговор

Лозанка Пейчева

Който познае Истината, той постига Свободата

Наред с многото други заслужени високи оценки и възторжени похвали, които е получавал от редица ученици и следовници, проф. д-р Иван Шишманов може да бъде наречен радетел за възвисяването на свободния български дух. „Моята девиза беше – чрез просвета към свобода” – тази Шишманова мисъл се превърна и в девиз на Националната конференция по проблемите на народната традиционна култура, образованието и идеите на проф. д-р Иван Шишманов, организирана по повод 150 години от рождението на Иван Шишманов и 40 години от създаването на Националното етнопедагогическо сдружение „Проф. д-р Иван Шишманов”, проведена на 22-23 юни 2012 г. в гр. София.

По различен начин – с перо или с меч, с книга или с молив – връзката между просвещението, свободомислието, трудолюбието и пиетета към истината са постигали и други велики българи на духовното поприще и преди, и след Шишманов. Достатъчно е да си припомним словото на Ботев или рисунките на Бешков. Впрочем, на Илия Бешков принадлежи мисълта, че в своя живот човек се движи около две съществени неща: свободата и истината. И който познае истината – той постига свободата. Животът и делото на проф. д-р Иван Шишманов са пример за упорито, дълголетно, трудолюбиво и умно търсене на истината – при това не само за себе си, а за да бъде тя споделена с неговите ученици и студенти, колеги и читатели. Ревнивото истинотърсачество на учения е осъзнатият от него път към свободата на българския дух, който чрез просветения и еманципиран човек може да запази корените в живителната почва на родното, но и да извиси чело в хоризонтите на европейската и световна цивилизация.

Настоящият сборник съдържа доклади от Национална конференция на Националното етнопедагогическо сдружение „Проф. д-р Иван Шишманов”. Конференцията беше форум, където се срещ-

наха различни мисловни светове, идеи, разказани истории, заключения, за да се преоткрият силата и значимостта на Шишмановото дело. Сред открояващите се достойнства на тази конференция е, че тя успя да съчетае научното с приложното, изследователското с образователното, етнологията с литературознанието, историята и педагогиката. Това беше проява, насочена към младите хора, които да събудят и развият у себе си любопитство, любознание, родолюбие и свободолюбие.

Докладите от конференцията се публикуват в настоящия сборник. Текстовете в книгата са разпределени в следните раздели: 1. Приветствия; 2. Националното етнопедагогическо сдружение „Проф. д-р Иван Шишманов” – продължител на Шишмановите идеи; 3. Образът на проф. д-р Иван Шишманов в очите на следовниците; 4. Значение на народната традиционна култура днес; 5. Народната традиционна култура и българското образование.

Разделът „Националното етнопедагогическо сдружение „Проф. д-р Иван Шишманов” – продължител на Шишмановите идеи” прави обзор на историята на Националното етнопедагогическо сдружение (НЕПС) и на партньорството между НЕПС „Иван Шишманов” и Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей (ИЕФЕМ) при БАН. Следващият дял, „Образът на проф. д-р Иван Шишманов в очите на следовниците” се занимава с личността и делото на учения и на сина му – тема, вдъхновила изследователи от различни области на хуманитаристиката: етнология, културология, история, литературно творчество.

Разделът „Значение на народната традиционна култура днес” поставя отново на обсъждане различни аспекти на словесната и музикалната традиция и нейните изследвания в България – от отминалите времена на предмодерната и възрожденската епоха до днешните поредни научни моди и практически увлечения по културна интеграция, културни наследства, етническа толерантност. Последната част на сборника, „Народната традиционна култура и българското образование” проследява Шишмановата диря в различни днешни педагогически практики и образователни институции – от детската градина, през училището, гимназията и музея, до университета.

Накрая, но не на последно място, следва да поздравим организаторите за още едно постижение на конференцията – да обединява не само различни интересни и креативни творчески лич-

ности, но и ключови институции. Инициатор на конференцията е НЕПС „Проф. д-р Иван Шишманов“. Негови партньори в осъществяването на конференцията са ИЕФЕМ при БАН и СУ „Св. Климент Охридски“, а сред участниците се откриха представители на научни институти в системата на Българската академия на науките, на българските висши учебни заведения, министерства, музеи и други образователни институции, неправителствени и синдикални организации.

Вярвам, че през призмата на двете кръгли годишнини, които отбелязахме през 2012 г. (150-годишнината от рождението на Иван Шишманов и 40-годишнината на НЕПС), чрез конференцията и чрез съдържанието на настоящата книга препотвърждаваме дълголетие и неугасващата актуалност на Шишмановия девиз: „Чрез просвета към свобода“. Вярвам още, че книгата, прекланяйки се пред силата на Шишмановия Дух, внася свой принос за продължаване на неговото дело и подпомага читателите да открият, че просветата е път към истината, светлината и свободата.

Приветствия

Ваня Кастрева - началник на Районен инспекторат по образование в София град

Уважаема г-жо Йорданова, уважаеми дами и господа, скъпи колеги,

За мен е чест да приветствам всички вас – учени, преподаватели и гости, участници в научната конференция, посветена на 150-годишнината от рождението на проф. д-р Иван Шишманов и 40 години от създаването на Националното етнопедагогическо сдружение, което носи името на този забележителен българин и изключителен човек, оставил следи в различни аспекти на новата българска история.

Преди повече от век проф. Иван Шишманов покори европейския елит с ерудиция и духовен аристократизъм. Последователният патриот на книгата и действието е изключителен за времето си новатор и космополит. Като министър на просвещението Иван Шишманов отвори вратите на образователни и културни институции, без които не бихме могли да си представим историята и духовността на България: Народния театър, Рисувалното училище, Музикалното училище, Народния етнографски музей, Института за слепи, Училището за глухонеми деца, първата детска забавачница у нас, Учителско-лекарския съюз, Археологическото дружество, Българската секция на ПЕН-клуба, много читалища и библиотеки. Именно той изпрати български писатели, учени, художници и музиканти в чужбина, за да имат възможност да общуват с достиженията на европейската наука и изкуство.

Уважаеми дами и господа,

Убедена съм, че сериозната подготовка и амбициозната програма на конференцията, професионализмът и авторитетът на участниците в нея гарантират истинско тържество на науката.

Пожелавам ви успешна работа!

Татяна Досева – директор на Национален дворец на децата

Уважаеми колеги,

Най-сърдечно и топло ви поздравявам със 150-годишнината от рождението на проф. д-р Иван Шишманов и 40 години от учредяването на Национално етнопедагогическо сдружение “Проф. д-р Иван Шишманов”!

Отправлям своя поздрав към Сдружението, към всички негови съратници и идейни сподвижници, които носят с гордост факела на народната мъдрост, достойно пазят традициите на културното ни минало и предават своя завет на израстващите поколения.

Специални поздрав и пожелания за успех отправям към г-жа Лозинка Йорданова – председател и идеен двигател на етнопедагогическото сдружение с патрон проф. д-р Иван Шишманов!

Нека целите, поставени пред организацията, да сплотят всички нейни членове в името на българската национална идентичност и гордост.

Желая здраве и бъдеще в достойната ви мисия!

Честит юбилей!

Янка Такева – председател на Синдикат на българските учители

Щастлива съм, че Синдикатът на българските учители е съорганизатор на тази стойностна, високо научна конференция, която тази година чества паметта и делото на великия българин проф. д-р Иван Шишманов и 40-годишната богата дейност на неговите следовници от Националното етнопедагогическо сдружение с ръководител Лозинка Йорданова.

Благодаря на г-жа Йорданова за уникалната ѝ и ползотворна дългогодишна педагогическа работа! Поздравявам я за постиженията на нейните възпитаници, на които е вдъхнала обич към културата и традициите на българския народ. Лозинка Йорданова е педагог и учен, който оставя трайна следа и чрез своите книги, сборници, брошури и други публикации, станали неотделима част от историческата съкровищница на България. Изключителна значимост има и трудът на преподавателите в извънкласните и извънучилищните дейности, които са предани сътрудници и сърцати популяризатори на тази своеобразна школа по родолюбие, която представлява Националното етнопедагогическо сдружение „Проф. д-р Иван Шишманов”.

Днес съм горда, че като вицепрезидент на Женския комитет на паневропейската структура към Международната конфедерация на профсъюзите следвам и прилагам идеите, завещани ни от проф. д-р Иван Шишманов. Само по пътя на образованието, съхранявайки бита, традициите и културата на своята национална идентичност, ние можем да се разпознаваме в голямото европейско семейство и в условията на глобалния свят, да бъдем достойни граждани както на България, така и на Европейския съюз.

От името на Изпълнителния комитет на Синдиката на българските учители награждавам с най-високото отличие на Синдиката – почетния медал на СБУ – Лозинка Йорданова, председател на НЕПС „Проф. д-р Иван Шишманов”, за всеотдайната ѝ и родолюбива дейност по съхранение и популяризиране на българските народни традиции и фолклор.

проф. Иван Черноземски – член на Обществения съвет на НЕПС „Професор доктор Иван Шишманов“, президент на международна изследователска фондация „Хасуми - България“

Националното етнопедагогическо сдружение „Проф. д-р Иван Шишманов“ събира енергията и добрата воля на българските учители, за да се насочва образованието към народната традиционна култура, която е духовното здраве на нашия народ.

Най-важни за съхранението на България са здравето и просветата.

Пожелавам на добър час на юбиларите в тяхната благородна и народополезна дейност!

Николай Петев – председател на Съюз на българските писатели

Уважаеми госпожи и господа,

Изпълнявам приятното поръчение да поздравя от името на Съюза на българските писатели участниците в Научната конференция по проблемите на народната традиционна култура, образованието и идеите на проф. д-р Иван Шишманов, организирана по повод 150-годишнината на големия българин, учен, културен деятел, сърцевед, на един от първостроителите на Нова България. Заедно с това искам да поздравя и Националното етнопедагогическо сдружение, носещо името на проф. Шишманов за 40-годишния му юбилей.

Град Свищов, родното място на проф. Шишманов, е началото на пътя, който ще го отведе до най-престижните европейски университети, за да изучава философия, педагогика, древноизточни literaturи и да се върне отново в родината си, зареден със знания и висока култура, високо просветен, с широк хоризонт на поведение и мислене, решен да подготвя млади хора за националното културно издигане на млада България, както и да положи основите на многобройни културни институции, съюзи и сдружения, между които Народния театър, Рисувалното училище, Музикалното

училище, Етнографския музей, Археологическото дружество, учителско-лекарския съюз, българския П.Е.Н.-клуб и изключително необходимия за онова съзидателно и все още възторжено време “Сборник за народни умотворения, наука и книжнина”.

Само една изключително надарена, широко скроена и безкрайно предана на родината и народа си личност, на идеята за неговата образованост и утвърждаване на културната си идентичност може да сътвори толкова необходими и значими за културното издигане на нацията ни дела, с които да я нареди до постиженията на цивилизована Европа. Това е личност, с която просветена България се гордее. Особена гордост за нас, българските писатели е, че проф. Шишманов е не само приятел, но и един от най-проницателните изследователи и тълкуватели на творчеството на патриарха на българската литература Иван Вазов, който е основател на Съюза на българските писатели, чийто вековен юбилей ще честваме следващата, 2013 г.

В изследователското полезрение на проф. Шишманов са били и други наши класици – Яворов, Кирил Христов, Антон Страшимиров – тогава млади, правещи първите си успешни стъпки в литературата.

Широко известен е пиететът на проф. Шишманов към неповторимото естетическо, бих казал и магическо, обаяние на народното ни творчество. Не напразно той е смятан за „най големия професор по българизъм”.

Искам да поздравя сърдечно Националното етнопедагогическо сдружение, което достойно носи името на големия българин проф. д-р Иван Шишманов, с 40-годишния му юбилей и да пожелаля на неговите самоотвержени изследователи, педагози, историци – млади и “стари” – висок дух и вяра, и все така, с удоволствие и обич да работят за запазване и издигане на „всичко българско и родно” Убеден съм, че в творчеството на всеки истински български писател – от миналото и от днес – е вградена частица от идеите на проф. Иван Шишманов, от неговия неспокоен, търсец и откривателски дух, от неговия висок патриотизъм и висока нравственост.

Честит юбилей! Успешна и ползотворна работа на конференцията!

Драган Немцов – художник и преподавател, член на СБХ

Юбилейната изложба на НЕПС „Проф. д-р Иван Шишманов” –
венец на трудолюбието и обичта

Съпътстващата изложба на Националната конференция, посветена на 150-годишнината от рождението на проф. д-р Иван Шишманов и на 40-годишнината от основаването на Националното етнопедагогическо сдружение, са хубав повод да отбележа, че Сдружението под ръководството на Лозинка Йорданова има изключителна заслуга към обучението по изобразително изкуство в българското общообразователно училище.

Учениците от всички класове имат възможност да се докоснат до красотата на народното творчество в областта на художествените занаяти. Шарените черги, изящното облекло, писаните стомни, кованото желязо, резбованото дърво и каменната пластика очароват погледа още от най-ранно детство и облагородяват душата с хармония от форми и цветове, както и с дълбокото нравствено съдържание на образите от народните приказки и легенди.

Делото на Националното етнопедагогическо сдружение “Проф. д-р Иван Шишманов” е признато не само у нас, но и в чужбина. Изложбите от ученически произведения на народностна основа предизвикват възхищението на чуждестранния зрител и той вече възприема България и българите в нова, непозната дотогава светлина.

Много усилия и обич е нужна, за да се превърне народното творчество в част от живота на днешните учители и ученици.

Благодаря ви, скъпи колеги от Сдружението, че обучавате и възпитавате родолюбци и ценители на народната култура, хора с изискан естетически вкус и с потребност от истинска красота.

На добър час!

Елена Стоин

Етнопедагогиката е отговорност към народната култура

Елена Стоин е известен български етномузиколог, старши научен сътрудник, автор на много книги и проучвания по музикознание, дъщеря на Васил Стоин, който е един от пионерите на музикалната фолклористика у нас. На 22-23 юни 2012 г., когато НЕПС „Проф. д-р Иван ишманов“ чества своята 40-годишнина, тя е на 97 години и не присъства лично на празника, но задочно отправи своите поздравителни думи. На 13 декември същата година тя напусна този свят.

Знам, че баща ми, Васил Стоин, е писал писмо на Иван Шишманов да се създаде отдел за народна музика към Етнографския музей в София. И това става факт. Академическият съвет на Музикалната академия решава отделът за народна музика да се оглави от Васил Стоин. Тогава той е бил професор по солфедж и народна музика.

Когато през 70-те години на ХХ век се създаде националното сдружение с патрон Иван Шишманов, то беше противодействие на забраната на тогавашните власти да се изпълняват обреди от обичаите Коледуване, Лазаруване, Великден...

Имаше изследователи и писатели като Димитър Осинин, който поддържаше моето убеждение да не се правят забележки по отношение на народното творчество. Той реши да се откаже от новите интерпретаторски прийоми, които се налагаха тогава. Ние с него поддържахме само истински народното. И дейността на това педагогическо сдружение също се бореше срещу произволната промяна на народното творчество, противопоставяше се на модата да се променят автентичните образци, тъй като така се отива далеч от първообраза.

Когато зададох въпрос на баща си защо не хармонизира народни песни, а е тръгнал с бележник в ръка да ги събира, той ми отговори: „Аз съм се насочил към по-голямо дело – да събирам истинското народно изкуство, а не да хармонизирам и да създавам нови песни.“ И наистина, Васил Стоин осъществява мечтата на братя Миладинови да се издадат сборници с народни песни не

само с текстове, но и с техните мелодии.

Вашето сдружение е продължител на делото на проф. д-р Иван Шишманов. Пожелавам на младите хора да вземат пример от досегашната ви дейност и да продължат мисията му, защото тя е народополезна и съхранява българската култура.

Спомням си, когато в пътуванията си с вас наблюдавахме куќери в Ямболско, децата, които ведехте, с колко голям интерес и възторг гледаха страшните ликове и образи. Очите им светеха от красивата гледка, от загадъчната сила на обичая и го приемаха като чудо!

Бъдете все така отговорни към народната култура! На добър час!

Искра Арсенова – председател на Народно читалище “Николай Хайтов”, основано през 1936 г. в София

Скъпи приятели!

Настоятелството на народно читалище “Николай Хайтов – 1936” най- сърдечно ви поздравява по повод 40-годишния ви юбилей!

Четиридесет години активна и многообразна просветителска и народополезна дейност е гордост и вдъхновение.

От сърце ви желаем здраве и целенасочена упоритост за съхраняване и максимално оползотворяване на народните ценности в съвременния живот на децата и младежта, за културното ни и национално въздигане!

**Националното етнопедагогическо сдружение
„Проф. д-р Иван Шишманов” –
продължител на Шишмановите идеи**

Лозинка Йорданова

**Народната култура, детето и идеите
на проф. д-р Иван Шишманов**

Не бих могла да вмества извървения път от Националното етнопедагогическо сдружение „Проф. д-р Иван Шишманов” в четиридесетте години, които са ни събрали днес. По-скоро ще се фокусирам върху онези акценти от неговата дейност, които дават отговор на въпросите, вълнували проф. Шишманов в далечните години след Освобождението, когато мракът над българското небе, тегнал пет века, ударил на бяг. Тези въпроси имат непреходна стойност. Във всичките тези 40 години те са били нашето верую. Затова не приемайте моето изложение като отчетен доклад, а като своеобразен диалог с нашия патрон, чието име носим с гордост и достойнство.

В онази слънчева априлска утрин на 1972 г., когато младежката учителска развълнуваност изпълни голямата зала на Двореца на пионерите (дн. Национален дворец на децата), единомислието беше узряло у всички ни, че децата на България трябва да проникнат не толкова в историческата съдба на народа ни, а в неговото историческо самосъзнание и оценка, като пазител на народните ценности през всички времена и епохи – при неволи и трудни години!

В този ден, ние изразихме мечтите си да направим нашите деца ценители на древната ни култура, да ги възпитаваме да живеят с нейните исторически и художествени достойнства, да бъдат продължители, а не само съзерцатели и бездушни потребители на националното ни наследство. Нашият младежки трогателен сантимент трябваше да се допълни с научна възискателност, увлечението – със съвременна интерпретация, преклонението – с търсене на пътища за съвременна звучност на скъпото ни наследство. Нужно ни беше умение и археологическа вещина, за да почистим патината на времето, за да го поднесем на децата чисто, блестя-

що, без което културата ни би била бедна и безлична.

Ние решихме, че на българското образование е нужно едно Обединение на учители с еднакви интереси, на ръководители от читалищата, музеите и библиотеките, които да осмислят веригата от дейности. Защото детето има духовна потребност от романтика с любороден заряд и красота. А къде по-ярко са заложени тези качества освен в народната куртура? Кой би възразил, че народните ценности прилягат най-добре на възпитателния процес? Та нали те разширяват кръга на историческите познания, формират верен поглед към миналото, разкриват богатствата на миналите времена, съхраняват чистата старинна българска реч? И още – би ли била достатъчна съвременната култура на детето, ако то не се е докоснало до неповторимата багрена хармония и форми на традицията, до богатата символика на обредността? Кой би възразил на всичко това?

Нашата увереност беше закриляна от науката в лицето на Етнографския институт с музей при БАН начело с директора му проф. д-р Христо Гандев и неговите научни дейци – проф. Мария Велева, Петър Петров, Гина Кръстева, Христо Вакарелски... Облѫхваше ни подкрепата и на други институти на БАН – по Музикознание, с подкрепата на Райна Кацарова, Елена Стоин, Николай Кауфман... Радваха се на нашия ентузиазъм и одобряваха идеята ни Филип Кутев, Димитър Осинин, Иван Бурин. Зад нашето решение застана и Института по образование “Тодор Самодумов” в лицето на Искра Котова, Драган Немцов, Станка Григорова и много още. Подаде ни ръка с одобрение и Министерство на просветата със своите главни директори навремето – Тодор Ангелов, Димитрица Калдерон и др. Даваше ни кураж и материалната подкрепа от секретарите на ЦК на Комсомола Тодорка Мурджева, Иванка Василева, Симеон Игнатов. Растеше нашата увереност, че сме на прав път!

От тази висока обществена трибуна проф. д-р Христо Гандев, изпълнен с възторг, възкликна: „В науката се ражда ново направление – етнопедагогиката!”

От днешната катедра ще спусна мост през времената и ще отправя първия си въпрос към нашия патрон проф. д-р Иван Шишманов. Защото днес ние усещаме неговото невидимо присъствие...

Какво Ви вълуваше, велики професоре, в ония години, когато

следосвобожденска България търсеше нови пътища за въздигане на Отечеството?

„Трябва да се заловим с трескава бързина за прибирането на всички още неизвестни фолклорни материали. – дочуваме отговорът. – За тая цел ние съветваме да се основат колкото е възможно по-скоро и у нас фолклорни дружества по примера на английските, французките и италианските (във всеки окръжен център по едно), които да си поставят за единствена задача изучаването на народа във всяко отношение. Тия дружества могат да се нарекат Народоучни дружества...”

И още: Съзираме „нуждата от нарочни народоучни дружества, програмата на които да не обема нищо друго, освен изследването на българския фолклор. Най-голямата част от труда за изучаването на народа трябва да поеме на себе си учителското съсловие като най-годно за тая работа...”

Струва си да отбележим, че на тази Иван-Шишманова идея отговорихме достолепно!

Заветът на професора продължава: „Учителят по история не трябва да пропуска никога случая да разправи в горните класове за важността на археологическите паметници. Филологът нека покаже на учениците как се записват правилно словесни материали, като им даде в ръка и най-сгодното фонетическо правописание за тая цел и им разправи за важността на материалите за езика и книжнината. Преподавателят по естествена история добре ще стори да подканя учениците през ваканциите да записват простонародни названия на растения, животни, камене, даже и да ги упътва да събират материали по народната медицина и пр. Учителят по рисуване нека обърне вниманието на младите върху богатствата, които се крият още в манастирите, в старите ръкописи, в костюмите...”

Днес, след 40 години пътеводните идеи на проф. Шишманов са наше нестихващо верую в работата с децата. Смеем да кажем дори, че сме ги изпълнили с отличие. Ще добавим още, че непрестанно отговаряме на въпроси, които ни задава науката, като този например: Има ли народна педагогика?

Убедена съм, че и етнологите и педагозите професионалисти и научни дейци са категорични, че народната педагогика има суверенни права да бъде редом с посестримата си – научната педагогика. Иначе как да си обясним педагогическите възгледи днес,

ако те нямат органическа връзка с народната култура?

Въпросът е широкоспектърен и в исторически план винаги актуален. Той опира до възпитанието на децата, а щом стане дума за това, се връщаме назад и търсим корените на възпитанието. В основата стои традицията, разбираана не като повторение, а като иновационен процес, изящно шлифован от времето, който върви по неизменна възходяща спирала.

Тогава, как да гледаме на този тъй-важен въпрос за народната педагогика? Приемствеността и обновлението – този най-велик закон на обществено-историческото развитие – е спасил народните ценности, които водят нишката на възпитанието от древността до наши дни.

И въоръжени със старата максима – “Дърво се вие дорде е младо”, обединените от Шишмановите идеи учители поведохме децата към народния живот, за да усетят преди всичко културната характеристика на българина като добър педагог, който е ваял нравствено-етичните норми на поведение на подрастващите чрез ученето им на труд и прилежание. Нашето докосване до народното изкуство увеличаваше своето обаяние сред децата, защото ги направляваха учители и ръководители, които имаха очи да го гледат, уши да го слушат, сетива да му се радват. Децата с четка и бои, с резец и мастило, с ножица и лепило оживяваха народните образци върху белия лист. На работната имаса се появяваха булчини премени, лазарски гиздила, кукери и коледари, сурвачки, мартеници... Децата посрещаха Баба Марта, удивляваха се на това чудо кукерите и непрестанно питаха: защо се лазарува, защо бродят житомамници и бродници, защо орисници предричат жизнения път на човека...

В това голямо “защо” на децата се криеше и разковничето на педагогическото майсторство. Педагогът трябваше да фокусира народните ценности в обичая, където е събрано цялото богатство – песни, танци, благословии, обредно приложно изкуство, произведения на бита, облекло и т.н. Той имаше трудната, но благодатна задача да възпитава чрез красота, да вдъхновява чрез познания. Но най-голямата му отговорна мисия си остава да пастри чрез децата народната памет за бъдното, защото народ, лишен от памет за миналото, е обречен на загиване. Едва ли е нужно да доказваме това днес и за кой ли път. Но в това лежи и заветът на проф. Шишманов: комплексно усвояване на всичко наследено.

От там тръгнахме преди 40 години. Богатата програма на Сдружението, нейната стратегия бе изпитана в практиката на Школата по етнография и фолклор, която ръководех. Тя предвиждаше:

Първо, да се преодолее неразбирането от другите, които смятаха народните обичаи и обредното изкуство за ненужни, за “демоде”. Къде в това задъхано космическо време има място за “бабини деветини?” Не липсваха и закани към учители и ръководители: “Не може ли без думичките ”станенине, господине”? Какъв господин е коледарът?”; „Какви са тия чужди фусти в мъжкото облекло на Пирина?” Ала ние следвахме неотклонно научните принципи в работата с учителите и ръководителите – тяхната специализирана квалификация им даваше сигурност. Това ставаше чрез семинари, изложби, срещи за обмяна на опит. Ние отсявахме, когато трябваше, и през три сита, за да остане онова, което е вечно, исконно, което води нишката от древността към днешния ден. Създавахме условия за изучаване на регионалните особености в духовната и материалната култура на българския народ. Извеждахме на преден план регионалното многообразие на етнически култури в България.

Талвегът в дейността на Сдружението винаги се е свеждал до работа с децата на България – от всички етнически и конфесионални общности, което формира чувство на етническа толерантност и уважение към културата на Другия. Постигахме всичко това с лекота, защото сме убедени, че всеки етнос открива хуманни ценности, извличайки поука от своя живот, като тези: “Ръцете хвалят лицето”, казват ромите; “Гнездото вие женската” – твърдят турците; “Дърво се вие дорде е младо”, казваме ние, българите и т.н.

Множаха се през тези многобройни години регионални клонове на сдружението, които работеха целенасочено в своите окръзи – Видин, Враца, Варна, Велико Търново, Благоевград, Смолян, Силистра, Габрово и Трявна, Елхово и Ямбол, Стара Загора, Плевен и много още. Със своята събирателска работа, децата обогатяваха музеите с експонати, които са малко познати на науката (имаме много примери за това), а с художествения си труд удивляваха както старите носители на българската народна култура, така и чужденците, които се докосваха до детското творчество.

Високо постижение от национален мащаб бяха изложенията

“Детето и училището”, които Министерство на просветата организираше. Там водещи бяха нашите вещи ръководители, които биваха високо оценявани. Не се забравя похвалата на министър Фол, който заяви: ”Никога повече няма да нося за подарък в чужбина купешки кукли, а само от младите етнографи, защото са истински”. Висока оценка представлява в нашия творчески календар участието на децата в Габровския традиционен карнавал “Светът е оцелял, защото се е смял”. Националният конкурс, който обявихме за децата под наслов “Радост и смях”, събра много хумористични миниатюри, които участваха в габровския форум равнопоставено, представени пред широката публика лично от голямата ни артистка Стоянка Мутафова заедно с децата.

Отново бих подкрепила стореното от нас с думи на проф д-р Иван Шишманов, който казва: ”Детските песнички (приспивалки и залъгалки), скоропоговорки, формулетки, игри и забавления отдавна вече престанаха да бъдат предмет на любопитство. И тях науката прибра в кръга на своите изследвания като важни паметници на едно далечно минало, като преживелици от първобитната или по-стара култура на народите”.

Това заключение на Шишманов звучи одобрително за нашите занимания и смеем да кажем, че сме издържали изпита с отличие. Можем да добавим, че така ние дадохме отговор и на ключовия въпрос има ли народна педагогика.

А народната педагогика подема своята образователна и възпитателна похватност още при раждането на детето. Тя изгражда специфичното чувство за етническа принадлежност далеч преди това да стори училището. В този смисъл българската народна традиционна култура като част от световната култура допринася за преодоляване на етноцентризма, за възпитаване на децата в толерантност.

Колчем се върна към спомените на Стилиян Чилингиров за проф. Шишманов, пред мен се откроява онази мила картина при срещата му с отличните студенти от родната Алма Матер, които самият той беше определил да изпрати на Запад да се учат. “Картината, която се представи пред очите му, не беше твърде от радостните. Почти всички младежи бяха с изпити лица, с изтощена, хилава осанка...Късите палта с вече два пъти подгънати ръкави, изтрити панталони с оръфани крачоли, широки обувки... Като ги видя, Шишманов се усмихна добродушно и поиска да узнае про-

изхода на всекиго от групата.

- Така, значи, всички вие сте синове на бедни родители. – Но като помълча малко, допълни:

- Учи ли ви това на нещо, млади господа?”

Никой не му отговори... Настана едно смущение между групата.

- Ще ви кажа защо. Както златният пясък се намира на дъното на реките, така и дарбите на народа трябва да се дирят в неговите низини. Вие сте най-добро доказателство за това. Повече няма какво да ви приказвам. Вас вече ви е научил животът да работите, да се надявате... А който знае да работи и да се надява на себе си, той не може да не бъде полезен на родината си човек... Недейте забравя народа, от който сте произлезли. Хайде сега, добър ви път и бляскави успехи за благо на България!”

Традицията се е раждала в малкото схлупено селско училище, в първите читалища, сред старата българска книжнина, а поклонът на Шишманов към българския учител е бил поклон доземи! Народът ни зовеше учителя „народно кандило“, носещо светлина в безпросветния мрак. И днес минеш ли през прага на котленското училище, ще те срещнат думите: “Помогни ми да те възвися”! Тези думи ни звучат като сражение, като битка между светлината и мрака. Те сякаш преосмислят поговорката: “Помогни си сам, за да ти помогне и Бог!”

Неотменна практика на Сдружението беше всяка поредна научно-практическа конференция да става в различни етнографски региони. Това даваше възможност ръководителите да опознаят особеностите на другите етнографски области, да обогатяват своята етнопедагогическа практика. А за окръжните центрове това беше важно условие за самоизмерване и оценка на тази дейност, толкова важна за възпитанието. Така онези високи местни ръководители, над които все още тегнеше сянката на съмнението за възпитателната роля на народната култура, се убеждаваха в непреходната стойност на традицията. Срещите на творците от Сдружението в условията на окръжните центрове привличаха местните ръководители, дошли да слушат доклади и да гледат уникални обредни образци. Всички бяха горди, че са избрани за домакини на това дело. На десетгодишнината на Сдружението конференцията се проведе във Варна, а наш гост беше акад. Хаджиниколов, директор на Етнографския институт с музей при БАН. Тогава тй заяви: „Вие, млади хора, правите своите конференции

по-дълбоко научни от нашите”. И поясни: „Защото представяте комплексно народната култура на най-младите, на бъдещето на България!” Ние вярваме на думите му и днес, защото с творческата дейност на децата ние поставяме златно покритие на това, което правим! Децата на България умееха великолепно да презъздават празниците на дедите си и да се радват на изкуството, вложено в тях. Посрещаха Великден с християните, гоцаваха се на Байряма с мюсюлманите, радваха са на еврейските и арменските мъдри празници, прегръщаха своите ромски съученици, щом запеят и засвирят, а всички заедно посрещаха Васильовден, Гергьовден, защото са празници в не една религия.

Колко простичко е всичко това! За изкуството на дедите няма старост, няма граници. То е вековно и всеобщо! Но ако сме самокритични, трябва да признаем, че сме удивително способни да правим простите неща сложни...

Самочувствието на нашето Национално етнопедагогическо сдружение „Проф. Д-р Иван Шишманов” идва от многобройните ни писма и благодарности, получавани във времето. Не, няма да ги цитирам, част от тях ще откриете в нашето юбилейно “Разковниче”.

Преди да приключа своята изповед, искам да отговоря за стореното през тези 40 години и на моя учител от Софийския университет “Св. Климент Охридски” – акад. Петър Динеков. На първия ми изпит по фолклор отговарях за българската сватба. Разказвах неща, които бях запомнила от моята баба в Белоградчишкия балкан. Тогава професорът ми каза: „Момиче, ти трябва да отдадеш живота си на фолклора!” В онзи миг не можех да осмисля това поръчение, но скоро то стана моя съдба, а възхищението си от учителя, който пледираше за широта на културата, ще подсиля с думите на Дмитрий Лихачов: „Гордея се, че работя с акад. Петър Динеков – един от най-блестящите представители не само на българската наука, но и на вековната българска духовност. Акад. Динеков възпита забележителни млади учени, които ще продължат неговото дело във филологическата наука!”

Картината на дейността на Националното етнопедагогическо сдружение „Проф. Д-р Иван Шишманов” е обрамчена от 40-годишния път към народната култура, който обаче не може да се изчерпа с времето. Тази картина ще се обогати от докладите на моите колеги в тези дни, посветени на нашият пръв учител – проф. д-р

Ив. Шишманов. Убедена съм, че ще заваят като порой, но няма да слагаме прегради, нека ни залаят, а ние да се научим да плуваме и да преоткриваме богатствата на тази съкровищница, наречена Народна култура, чието място най-напред е сред децата!

**Поглед върху етнокултурното научно сътрудничество
между Националното етнопедагогическо сдружение
„Иван Шишманов” и Институт за етнология и фолклор
с Етнографски музей при БАН**

Още от самото създаване на Националното етнопедагогическо сдружение, носещо името на великия български учен Иван Шишманов, на което днес честваме неговата 40-годишнина, колективът на Етнографският институт с музей към БАН винаги с радост и желание е подкрепял децата в тяхната многостранна творческа дейност. Данните от миналото сочат, че още на 15.02.1964 г. тогавашният директор на ЕИМ проф. Христо Гандев взема решение ръководената от него институция да поеме шевство над основания от Лозинка Йорданова детски кръжок и най-вече над обособената в него отделна секция по етнография. По-нататъшната дейност на тази секция се гради на научноизследователска основа. Специалисти от ЕИМ запознават децата обстойно с разнообразни факти от българската народна традиция – костюми, занаяти, обреди и обичаи; онагледяват информацията с различни музейни експонати. В този смисъл съвместната работа между кръжоците на г-жа Лозинка Йорданова и ЕИМ се оценява от проф. Христо Гандев в три главни насоки: на първо място, пресъздадените от децата обичаи с битови кукли и присъщ за обичая реквизит подчертават и подсилват обществената полезност и значимост на показаните етнографски явления в съвременния бит; на второ място, битовите композиции разкриват познавателната стойност в обучението на децата; и на трето място, те повишават естетическия усет у децата.

Това свое мнение проф. Христо Гандев дава по повод на първата детска етнографска изложба, организирана от школата на Лозинка Йорданова през далечната 1964 г. С истинско възхищение за тази изложба, озаглавена “Народното изкуство в творчеството на младите етнографи”, разказват и нашите колеги от онова време Мария Велева и Любомир Дуков. Те са силно впечатлени от добрите познания на децата в областта на народната култура и силно вярват, че много от тях ще продължат и по-нататък своите

занимания в областта на етнографията или в друга близка насока – архитектура, скулптура, музика. Дватама с истинско задоволство споделят автентичното и изящното представяне на редица обичаи с кукли и много добре изработен реквизит като коледуване, сурвакане, лазаруване, калушари, мартеници, лития, обичая против суша Пеперуда, както и сватбата.

През 1966 г. ръководителката на кръжока г-жа Лозинка Йорданова е избрана за научен сътрудник в ЕИМ и този факт дава още по-големи и различни други възможности за съвместна работа между Института и Кръжока. Съставят се програми за етнографски изследвания в редица региони на страната, като по този начин децата се запознават задълбочено с местната етнографска специфика в отделните български краища. В тази съвместна дейност се включват и колективите на много музеи у нас като тези в Силистра, Видин, Монтана и Бургас. Нашият колега от онези години Петър Петров с нескрито възхищение си спомня за изработената от децата гугла за характерния по дунавските селища обичай Брезая. Резултатите от съвместната дейност на децата от кръжока със специалисти от музеите намира израз в две самостоятелни изложби в София, както и на по-малки експозиции в Япония, Германия, Белгия и Чехия.

През 1967 г. във всички групи на кръжока се поставят нови експериментални задачи, които създават нужните условия за наблюдение на работата на младите етнографи. Тя продължава да се развива успешно. През 1969 г. децата подготвят следващата си голяма изложба, която се радва на заслужен успех и във Великобритания.

Сътрудничеството между Сдружението и ЕИМ продължава и по време на управлението на акад. Веселин Хаджиниколов. В началото на 80-те години на ХХ век в свой разговор с Лозинка Йорданова той изрично подчертава необходимостта от двустранен обмен на знания между децата и специалистите. Най-вече заради факта, че това Сдружение е уникално и единствено в страната, в което децата се запознават с народните традиции на българите в областта на материалната и духовна култура и на фолклора. Това е така, тъй като етнография не се изучава в училище. Затова акад. Веселин Хаджиниколов отваря широко фондовете на музея, за да видят с очите и да пипнат с ръцете си децата от дружеството всички предмети, от които се интересуват. А залите на музея са

винаги отворени за изложби, които представят творбите на малките етнографи. Печатният орган на ЕИМ сп. “Българска етнография” открива нова рубрика на своите страници, наречена “Млади етнографи”. В нея ръководителите на кръжоците споделят своя опит за работата си с децата.

През 1992 г. директор на ЕИМ е проф. Делчо Тодоров. По случай националния празник в чест на Светите братя Кирил и Методий, както и по повод 20-та годишнина от създаването на Националното етнопедагогическо сдружение е организирана национална научна конференция под надслов “Детето в традиционната народна култура”. Нейното откриване е придружено с богата изложба на детско изобразително творчество и с ревю на детски автентични народни костюми от фондовете на музея. Във форума се включват и представители от други детски школи към музеите във Видин, Враца, Търговище и Доспат.

Работата на специалисти от ЕИМ с децата от Сдружението продължава и през следващите години. Децата масово се включват в ежегодното организираните конкурси по направа на най-красиви автентични сурвакници, мартеници и шарени великденски яйца. Техните рисунки и изработки с мотиви от нашето културно наследство се излагат в залите на музея, за да станат достояние на масовата публика. Изложбите са многобройни. С неописуемо умиление си спомням детската изложба под надслов “Народното творчество – моя радост и вдъхновение”, открита по повод празника в чест на Светите братя Кирил и Методий и на 45-та годишнина от създаването на Националния дворец на децата през 1996 г. Детските живописни табла представяха богатството от български народни обичаи, сред които коледуване, сурвакане, кукери, лазаруване, шарене на великденски яйца. Малките художници от цялата страна проявиха ярко и находчиво присъствие и в пролетните честитки, изработени чрез апликация с разноцветни прежди и хартия, дори и с черупки от великденски яйца. В изложбата бяха включени рисунки на различни обредни хлябове – новогодишни, гергьовденски и великденски; на народни носии от различните етнографски области на България; на кукли, представящи известни приказни и митични герои; и на впечатляващи детайли от църковната живопис и дърворезба. Убеден съм, че посетилите тази изложба и до ден днешен си спомнят за невероятното художествено творчество и вдъхновение на малките таланти. Не бих искал да

пропусна и други детски изложби, сред които са “Куклата на баба” и “Коледа”, изложени в залите на музея съответно през 1994 г. и 1999 г. Оставам с голямата надежда, че сътрудничеството ще продължи и през следващите години вече от страна на Института по етнология и фолклористика с етнографски музей при БАН.

Пожелавам на Националното етнопедагогическо сдружение „Проф. д-р Иван Шишманов” на добър час!

Библиография:

1. Другар 1980: Другар., 1980, № 59.
2. Банкова 1982: Банкова, П. Национална конференция на тема Детето и традиционната народна култура. // Българска етнография, 1992, № 2, 95-96.
3. Сборник 1970: Народно приложно изкуство в творчеството на децата (Сборник). С., 1970.
4. Стаменова 1996: Стаменова, Ж. Изложба Народно творчество – моя радост и вдъхновение. // Българска етнология, 1996, № 4, 121.

Образът на проф. д-р Иван Шишманов през погледа на следовниците

Атанас Цанков

Проф. д-р Иван Шишманов – личност и идеи¹

Да се пише за личност като проф. д-р Иван Шишманов е, разбира се, много вълнуващо и интересно, но в същото време това е трудна и отговорна задача. Твърде многостранна и разнолика е дейността му, сложна и нестандартна е неговата крупна фигура, за да бъде вместена в координатната система, позната ни от толкова биографични очерци. Вярно е, че времето, в което се разгръщат големите възможности на този ум в науката и в гражданската дейтелност – първите десетилетия след Освобождението, ражда цяла плеяда светли имена на общественици, университетски преподаватели, писатели, художници, педагози и др., но неговото присъствие в цялостния културен живот на страната като че ли няма аналог.

Колкото и да е странно обаче – и в известна степен дори обидно за националното ни самочувствие – името и делото на Иван Шишманов днес не са така популярни, както би трябвало да бъдат. Някаква необяснима – или по-точно напълно обяснима за нашия с нищо неоправдан нихилизъм – полузабравя тегне от десетилетия над този, с когото много народи биха се гордели и славили.

Знайно е, че Иван Шишманов е бил министър и професор, че е проявявал държавно меценатство по отношение на някои млади дейци на изкуствата и литературата, че е бил в дружески връзки с Иван Вазов и... Като че ли с това се изчерпва цялото знаене. Някои може би ще възкресят поизбледнял спомен от ученическата скамейка, че проф. Шишманов е създател на “Сборник

¹ Докладът е изнесен на 26.05.1992 г. на Национална конференция “Детето и народната традиционна култура”, организирана от НЕПС “Проф. д-р Иван Шишманов”, посветена на 20 години от създаването на Националното етнопедagogическо сдружение “Проф. д-р Иван Шишманов” и на 130 години от рождението на неговия патрон проф. д-р Иван Шишманов. Публикува се без библиографски данни за цитираните източници, защото те липсват в ръкописа, предоставен от наследниците на автора.

за народни умотворения, наука и книжнина”, който обаче нито са виждали, нито пък ще се докоснат до неговите обемисти томове. А проф. д-р Иван Шишманов заслужава много по-голямо внимание. Неговата ярка и оригинална личност надхвърля тесните рамки на онова време. Той е и син на своята епоха и гражданин на една бъдеща България, която е виждал в мечтите си – просперираща, културно извисена и категорично заела място в голямата европейска структура от държави и модерни общества.

Получил образование в известни западни университети, преброял с жадния си ум лавиците на десетки световноизвестни библиотеки, владеещ няколко чужди езика, той използва своите предимства не за да парадира с ученост или да се прави на европейец, а за да бъде максимално полезен на своя народ. За такава мисия, разбира се, е нужен висок морал, дълбок патриотизъм, безкористност и всеотдайност. А Шишманов е притежавал всички тези качества в степен, по-голяма от представите на цялото му обкръжение. Заслужава да се отбележи неговата любов и

пристрастие към българското, родното, при това без ненужна идеализация. С каква естественост и лекота той умее да прокарва мостове между нашата и чуждите културни истории, да приобщава българското към европейското, да заличава обидните за страната ни граници между Изтока и Запада! В тези свои усилия той разчита и на личния си пример, и на непрестореното си високо национално самочувствие. Съвсем съвременно звучи неговото схващане, че между “европейското” и “българското” не може да има предопределени несъвместимости и демаркационни линии. Ние сме се формирали и оцелели като народ на тази исконна европейска територия и взаимовлиянията между “нас” и “тях” са трайни и неопровержими. Въпреки тези деклариранни мнения мнозина са били склонни да определят Шишманов повече като европеец по манталитет и поведение, отколкото като българин. “Защо пък да съм европеец? – възразява пред свой близък той. „Затова ли, че се нося учтиво към хората, че обичам да правя услуги, че изпълнявам точно задълженията си, че не се бъркам в интимния живот на другите, че мразя клюкарството, че избягвам да влизам в свада с хората? Да не би това да са качества само на европееца? Тия качества можете да наблюдавате и на Изток, не само на Запад. Аз съм поклонник на Запада, но да се разберем – на неговите големи личности в обществения и културен живот, не на всяка западна гадинка, източно или западно, северно или южно от Алпите. Ах, какви човечета има там: невъзпитани, неуслужливи, неизпълнителни, свадливи, главно егоистични!”

Мисля, че тази позиция придобива особено звучене и актуален смисъл днес. Тя е една от многобройните проекции, с които гражданинът и патриотът Шишманов се вражда в нашето време, осигурява си присъствие и в днешния ден, и в бъдещите дни на България. Свидетел на народни изпитания и погроми, на обществена конфронтация и държавна изолираност, непоколебимият оптимист винаги е бил уверен в здравите и градивни сили на народа. “България – изповядва убежденията си той, – опирайки се на собствените си сили, сама ще намери правия път въпреки големите или малки петна, които всеки от нас съглежда в нейното слънце!”

Преди да навлезем в най-същностните възгледи и заслуги на нашия учен, бих искал да предложа някои щрихи към портрета му, които се съдържат в спомените на приятели, почитатели и ко-

леги. Защото съм убеден, че това е ако не единственият, то поне най-прекият път към истината. Вярвам, че никой изследовател не може да разбере в пълнота истинските измерения на една личност, от чиято смърт са изминали почти седем десетилетия, без да се довери на автентичния спомен, на документа.

Ето някои мнения и оценки, в чиято добронамереност и обективност не бихме могли да се съмняваме:

“Основна черта в характера му бе нестихващата и никога неутолена културна жажда. Редом с нея, той имаше непознатата за българина дарба – възторжеността. Шишманов бе възторжена природа” (Асен Златаров).

“Той работеше, като че ще живее шестстотин години” (Лидия Шишманова).

“Наред с големия учен пред мен се откроява и образът на Шишманов като човек: винаги любезен както с колегите си, тъй и със студентите – готов да се отзове на всяка молба за научна помощ. Неговото лице излъчваше приветлива и покровителствена усмивка” (проф. Тома Томов).

“Цялата му огромна и разностранна дейност го направи у нас личност много известна, едва ли не най-известната след Иван Вазов” (Стефан Попвасилев).

Личностната характеристика на проф. Шишманов не би могла да бъде цялостна, ако не обърнем достатъчно внимание на неговата мисионерско-будителска дейност, на неговото особено място сред първостроителите на нова България, макар че е прието имената на будителите да се отбелязват в просветния календар на предосвобожденската епоха. В негово лице новата българска държавност намира един пламенен радетел, който се издига високо над по-голямата част от домораслата интелигенция и особено над ония, чието европейско образование ги превръща в проводници на чужди морални и естетически ценности. Сложното време самт е търсело своя символ, своето знаме, своите съизмерими с тоталните промени личности.

Но кой точно е Иван Шишманов? Откъде тръгва пътеката на неговия неспокоен и богат живот? Живненият му път започва през 1862 г. от гр. Свищов – един от най-будните центрове на българщината през Възраждането, отворена врата на нашите земи към Европа. Родът на Шишманови се смята за издънка от последната царска династия преди заробването. Семейната среда е особено

благоприятна за ранното проявяване на литературни наклонности и културни интереси у будното момче. За отбелязване е също така професионалната приемственост между поколенията в тая възрожденска фамилия. Бащата Димитър Шишманов е бил учител, а синът му Иван след като завършва педагогическо училище във Виена, едва 20-годишен, учителства в Свищовското класно училище. Скоро обаче интелигентният младеж е привлечен на служба в столицата – става подначалник в Министерството на просвещението. Жаждата за по-високо образование го отвежда последователно в университетите на Йена, Лайпциг и Женева. В тях изучава философия, педагогика, древноизточни литератури, езикознание. Науките го привличат до такава степен, че той посещава лекции дори по санскритски и персийски езици. Понякога в тия часове студентът Шишманов е единственият слушател, а този факт наистина бихме могли да оставим без коментар.

В Женева започва приятелството му с украинския учен емигрант проф. Михаил Драгоманов, който му оказва изключително благотворно въздействие и го насочва планомерно и целеустремено по пътя, който той си е избрал. Тази чудесна творческа дружба е трайна и плодотворна. Тя се превръща в особено важен фактор, след като Шишманов се оженва за дъщерята на Драгоманов и тримата заживяват под един покрив. Защитил блестящо докторска дисертация в Лайпциг, през 1888 г. Шишманов се връща в България и веднага е назначен на висша длъжност в Министерството на народното просвещение. Това завръщане твърде скоро е ознаменувано от първото му крупно дело. С много активно негово участие се слагат основите на българското висше училище. Датата е 1 януари 1889 г. Иван Шишманов влиза в числото на първите преподаватели и чете лекции по културна история. Впоследствие той променя курса на обучение и нарича своята основна дисциплина “Сравнителна литературна история”. Налагайки се бързо като ерудиран преподавател, той вниква в духовните потребности на студентите, а от степента на тяхната предварителна подготовка разбира необходимостта от сериозна реформа в образователната система. Младият преподавател във Висшето училище в София е готов да се отдаде и на това реформаторско дело. Ето защо, съвсем неочаквано за колегите си, през 1903 г. приема предложението да стане министър на просвещението. Шишманов с насмешка отхвърля упреците, че търсел кариера в

царедворството и политическата власт. “Аз приех министерстването – обяснява той, – за да изпълня един свещен дълг предвид опасностите за Отечеството. Само този мотив и никой друг не би ме накарал да напусна професорската си катедра. Сега се касае да остана преди всичко верен на своите принципи на демократичност, толерантност, честност”.

Отстоявайки убежденията си за решителни преобразувания в училищното дело, министър Шишманов се явява на доклад пред монарха, комуто заявява: “Аз съм непоколебим защитник на всеобщата и всенародна просвета чрез училището, науката и литературата!” Намерението му е да декларира, че влязъл в Министерския съвет, ще се надява за пълна подкрепа на високите си цели. Противодействайки активно на nihilистичните схващания на някои недоучени интелегенти, че българският народ щял да си остане все пак един ориенталски, невежествен етнос, без желание и възможност да догони и да се изравни с европейските висоти на културен растеж, Иван Шишманов отбелязва: “Аз твърдя, че нашият народ се показва достоен за великите жертви, които неговите синове като Раковски, Каравелов, Ботев и Левски положиха за политическото му възраждане, че е достоен следователно за свободата, която изникна от техните кости”. Това откровение, звучащо с Вазовия патос от “Епопея на забравените”, заслужава вниманието на всички, които искат да вникнат в патриотичните и значителни по мащабите си усилия на министър Шишманов за реорганизация на просветното дело у нас.

Шишманов е първият общественик и учен, който се заема с такава всеотдайност и пламенност да приложи най-модерните тогава европейски методики и организационни способности за правилно развитие на българската просвета. Той е убеден, но иска да убеди и другите фактори в управлението на страната, че училището трябва да подготвя знаещи и можещи хора, с ясна професионална ориентация и добра обща култура. И ако само за миг си представим, че тези възгледи са изложени в условията на байганьовската обществено-политическа действителност, когато формулата “страшни диванета са туй учените” е в пълна власт, ще разберем защо усилията на министър Шишманов са били наистина сизифовски. Никой по онова време не е бил в състояние да формулира и аргументира точно тези принципи, които водят към изграждане на високо интелегентни, образовани и нравствено чисти млади хора.

Иван Шишманов поставя в основата на тази сложна концепция учителя. Не даскали, а водещи в науката и изкуствата хора трябва да влизат в класните стаи. Нека сега мислено се пренесем в създадената и покровителствана от Шишманов Образцова мъжка гимназия в София. В нейните коридори по онова време ще срещнем учителите Михаил Арнаудов, Добри Христов, Стефан Младенов, Боян Пенев, Ст. Л. Костов и др. “Стигна се до там – разказва в спомените си един от тогавашните преподаватели, – че почти всички по-първи списания почнаха да се пълнят само с работи на учителите от нашата гимназия. За това не малко помагаше и библиотеката, обогатена благодарение на щедрите кредити с най-новите и ценни съчинения на разни езици. Тия наши научни интереси се отразиха и на учениците. Някои от тях си издействаха правото да посещават семинарните упражнения при Шишманов и той не веднъж е подчертавал тяхното превъзходство пред мнозина от студентите”.

Друга много съществена черта в поведението на просветния министър е неговата грижа за постоянното научно развитие на учителите. Всеки от тях е чувствал нужда да го държи в течение на своите научни изследвания и педагогически нововъведения.

Но ако в столицата и в някои големи градове учителите наистина са били на такава висота, съвсем друго е положението в селата и в малките селища. Това е голямата тревога на министъра на просвещението Иван Шишманов. Никой преди него не е поставял с такава решителност и острота въпроса за социалната стабилност на българския учител. И днес всяко учителско сърце ще трепне, когато се докосне до мислите, изложени от проф. Шишманов при годишните разисквания върху бюджета на Народното събрание: “Педагог по предназначение, обществен деец по необходимост и по дълг, той [учителят] повече от всеки друг служител трябва да се радва на едно вътрешно спокойствие, присъщо на осигурено съществуване, да се предаде изцяло на служене на обществото. Свободен човек само е способен на обществено призвание. А тъкмо тая свобода липсва на народния учител, който всеки миг е заставен да се изправя с лице към въпроса: А хляб?”

Удивлението ни от тая активна позиция по отношение на съсловието се засилва още повече, когато разберем стратегическите задачи, които е трябвало да решава новата, провеждана и защитавана от него образователна система. Уважението към

учителя и специалните грижи за него се налагат от участието му като главна фигура в един процес, надхвърлящ рамките на училището. “Нашата задача не е само чисто педагогическа, а нам ни предстои да се грижим и за цялата умствена, нравствена и естетическа култура на народа. Ще има да пазим и развиваме не само интереса му към материални блага, а към ония на науката и изкуството и да градим мирогледа на бъдещето”. Вниквайки в тези думи на Шишманов, ние оставаме възхитени от далновидността му. С ръка на сърцето всеки от нас може да каже с благодарност и удивление, че всъщност глобалните и вечните проблеми на училището и на народната просвета са имали съвсем конкретни измерения още преди девет десетилетия в идеите и плановете на проф. д-р Иван Шишманов.

Но това все пак е една част от огромното дело на този възрожденски устроен в мисленето и делата си човек. За около три и половина години, колкото трае неговото министерстване, той създава Народния театър, Рисувалното училище, Музикалното училище, Народния етнографски музей, Института за слепи, Училището за глухонеми деца, първата Детска забавачница у нас, Учителско-лекарския съюз, Археологическото дружество, Българската секция на ПЕН-клуба, “Сборника за народни умотворения, наука и книжнина”... Нека спрем до тук и да се замислим за мащабите на делото, извършено от тая едро скроена личност, появила се по повелите на съдбата в най-подходящия момент от нашата история и вградила един велик съзидателен дух в темелите на българската просвета и култура.

А сега нека обозрем и друга сфера, в която се изявява Иван Шишманов, да се приобщим към свещенодействието на един от първите ни професори в Историко-филологическия факултет на Софийския университет. Трудно ми е от разстоянието на изтеклото време да измеря степента на неговото въздействие върху студентската аудитория и авторитета му сред академичната общност. Затова ще се обърна пак към свежестта и автентичността на документалния разказ.

Писателят Стилиян Чилингиров, негов студент, може би най-точно е доловил и предал атмосферата, царяла на Шишмановите лекции: “Няма никога да забравя деня, в който ми се удаде да видя за първи път Иван Шишманов. Това бе в час по “Западноевропейска литература през XVIII в.”. Аудитория № 10, задръстена

от студенти, шумеше и се вълнуваше. Тя, най-голямата в зданието на Василяди на ул. "Московска", беше малка да побере нахлулото множество. Стори ми се, че между студентите имаше и достатъчен брой граждани. Множеството задръстваше и вратата, като се притискаше и шумеше в коридора... Изведнъж шумът стихна, заменен от едно леко шушукане и предпазливо, внимателно отстъпване. Сторваше се път някому. Не можеше да бъде никой друг освен той. Не се излъгах. Леко усмихнат, прекрачи към катедрата тънък, слаб, но възвисок човек с черни гладки коси и също тъй черни мустаци. Аз се понадигнах да го видя по-добре – толкова голямо беше нетърпението ми. И мисля, че долових блясъка на кестенявите му очи. Той озаряваше широко, открито чело и даваше да се прозира вдъхновената мисъл на един светъл и бистър ум. Аудиторията заглъхна в трепетно очакване. Гласът му, мек и кадифян, се понесе над нас и ни прикова на местата. Никой не смееше да мръдне от боязън да не наруши свещената тишина... Суров учен ли слушах, или вдъхновен и патетичен оратор, който знаеше да си служи с всички, недостъпни всекиму, обрати и фигури на въздействието?" В спомена на възторжения млад слушател можем да открием истини, които хвърлят допълнителна светлина върху името и авторитета на професора, наречен още тогава от италианския учен Паоло Монтегаца "най-учения, най-културния и най-интелигентния българин". Уважението към такива личности често може да се изрази в невероятни пориви у младите ентузиаста. Забележителни са случаите, когато студенти от съвсем други специалности са се явявали на изпит при проф. Шишманов по сравнителна литературна история, само за да се докоснат до него и да отнесат гордостта, че са били ученици и следовници на един от най-знаменитите си съвременници. Да бъдеш любимец на една младеж, винаги склонна да отрича всичко, несвикнала да търпи над себе си какъвто и да било авторитет, е най-голямата победа, която може да постигне една културна личност.

Със своите студии, монографии, статии, анкети и с неповторимите си лекции проф. Иван Шишманов разширява кръгозора на цяла четяща България. Най-много те допринасят за умственото развитие на студентската, ученическата и работещата на културно-просветното поле младеж. Неговите научни изследвания, намерили отражение и в лекциите му, го водят в дебрите на европейската художествена литература. Под перото му оживяват и

заблестяват имената на Данте, Петрарка, Ариосто, Тасо, Сервантес, Шекспир, Ронсар, Корней, Расин, Молиер, Волтер, Русо... В същото време мисълта му разгръща свещените страници на нашите възрожденски книжовници и мислители. Блестящи портрети и аналитични трудове ни отправат към Паисий, Неофит Бозвели, Неофит Рилски, Фотинов, Добровски, Раковски и Априлов, Бачо Киро. Особено ценни са аналозите, които професорът по сравнителна литературна история прави, за да подчертае приемствеността и взаимовлиянията между великия европейски Ренесанс и нашето закъсняло, но също така величаво по своя смисъл Възраждане. Шишманов е един от първите наши учени, които разглеждат делото на Паисий като начален момент в новото ни летописание. Също така прецизни и верни са оценките му за родоначалника на българската национална революционна идеология – Георги Раковски, когото поставя на историческата межда, отделяща просветителската епоха от организираното и целенасочено освободително движение. В студията си за руския учен Виктор Григорович, който по време на своето пътешествие из пределите на европейска Турция през 40-те години на XIX в. пръв открива за света българска Македония, проф. Шишманов високо оценява позицията, заета от пътешественика славист по един въпрос, ненамерил за съжаление своето справедливо разрешение и до днес. Всичко писано от него за Братята от Струга, “синове на оная земя, която два пъти е била люлка на българската образование”, е пропито с патриотичен патос и в същото време е пронизано от болката, че нашият национален въпрос така и не намира справедливо разрешение. Шишманов е сред първите ни книжовници, които обръщат внимание на може би най-знаменития сборник с народно песенно творчество в цялата ни фолклорна съкровищница – Миладиновите “Български народни песни”. “Нека не се забравя – отбелязва проф. Шишманов, – че този сборник пръв достави на учените езиковеди и етнографи в голямо изобилие материал за определяне народността на македонските българи и чрез този сборник за пръв път се доказа как и българите притежават епос и че този епос в много отношения не е по-малко богат от сръбския, тъй високо ценен от Гьоте”.

С особено преклонение и аналитично вникване се отнася Иван Шишманов и към делото на ония възрожденски дейци, които още в условията на робството са поставили началото на новобъл-

гарската просвета. Съкровени истини споделя той за Васил Априлов, Константин Фотинов, Юрий Венелин и Неофит Рилски, чиято школа в манастира на нашия светец Йоан Рилски ученият нарича “един своеобразен български университет”.

Верен на своя сравнително-исторически метод в научните си дирения, проф. Шишманов не пропуска възможността да съпоставя светлите личности от епохата на Възраждането с мрачните герои от времето след Освобождението. В това отношение показателна е съпоставката между личността на Бачо Киро Петров и неговия антипод в образа на Бай Ганьо. Понеже става дума за литературния герой Ганьо Балкански, това е може би най-удобният случай да спомена за Шишмановата оценка на Алековия герой. В общи линии тя съвпада с утвърдилата се у нас социална трактовка на образа, но в наблюденията на нашия литературовед има интересни отсенки и любопитни хрумвания. В разговор с проф. Константин Гълъбов Иван Шишманов е споделил следното: “Казях веднъж на моя съгражданин и роднина Алеко Константинов: Правиш голяма услуга на българина, услуга от исторически мащаб със своя Бай Ганьо, защото му сочиш какво трябва да преодолее в себе си, за да стане европеец. Не забравяй обаче, че байганьовци има и в Европа. Нека в самоотрицанието си не стигаме до самоизяждане. Ако продължиш своите разкази за Бай Ганьо, свържи образа му по-конкретно с онова съсловие, към което той принадлежи. И гледай да му противопоставиш като позитив българския селянин, незаменимия български селянин, макар и той да има някои байганьовски черти. Не може една национална литература да борави само с отрицателни образи!”

Към това разбиране не сме склонни да прибавим нищо друго, освен да се възхитим на Шишмановите възгледи за литературата и нейните функции в живота на народите. Тук той наистина е подходил по начин, съответстващ на сложната му личност – като трезв реалист и в същото време като непоклатим идеалист, влюбен в своя народ, готов да му прости някои недостатъци в името на неговото по-добро бъдеще и културен просперитет.

Тази многоплановост в цялостното поведение на учения, общественика и човека Иван Шишманов за мен е удивителна. Същински феномен в тогавашната, пък и въобще в българската културна практика, са междуличностните отношения между него и Иван Вазов. Макар и по-млад с дванадесет години от Патриарха

на нашата литература, професорът по сравнителна литературна история подхожда към обичания от народа и същевременно жестоко обругаван от някои среди поет като към истински сърдечен приятел – с уважение, с нескрито възхищение от неговите писателски върхове и заедно с това като прецизен и строг съдник на някои несполуки в творчеството му. Тази литературна и чисто човешка дружба се оказва от значение за двамата. Вазов намира в лицето на многоучения професор свой съветник, към когото се отнася за мнение и оценка без стеснителността на по-малко знаещия. Шишманов пък получава своя щастлив дял да бъде близък приятел на най-големия български писател, всепризнатия и обичан народен поет. Тук искам да отбележа и една много съкровена страна в интимните цели и намерения на проф. Шишманов. Като тънък психолог той неминуемо е разбирал лабилността на вече възрастния поет, чиято чувствителна душа е била жестоко наранена от злобните нападки и обвинения на определени литературни кръгове. Може би никой друг не си е давал сметка за голямата загуба, която би сполетяла родната ни литература, ако този могъщ дъб рухне приживе. За младите народи такива духовни исполни са ориентири по пътя към изграждане на чувството за национално достойнство, за държавност и свобода. С тази задача Иван Шишманов се справя отлично. И точно в това е огромната разлика между него и секретаря на Гьоте, г-н Екерман, на когото мнозина са го оприличавали. Такъв високо ерудиран човек като проф. Шишманов не би могъл да изпълнява само секретарски функции, а да оказва активно въздействие от най-висок морален, човешки и творчески порядък. Знаменателен е фактът, че началото на тази уникална дружба съвпада с отпечатването на най-крупното Вазово творение – романа “Под игото”.

И точно тук му е мястото да отбележа, че последният труд, над който работи проф. Шишманов, е книгата му за Иван Вазов и неговото творческо дело. Когато през юни 1928 г. Шишманов се отправя на последното си пътуване, за да вземе участие в конгреса на европейските ПЕН-клубове в столицата на Норвегия гр. Осло, ученият оставя недовършения ръкопис на книгата си, както и десетки бележки и материали върху нея, на работната си маса и написва своето последно желание: “Да не се пипа!” След няколко дни вестта за смъртта му обхожда Европа. Така, останал недовършен, тоя труд вижда бял свят няколко години след скъпата

загуба на неговия автор.

Не бива обаче да оставаме с впечатление, че дружбата с Вазов е случаен прецедент в живота на Иван Шишманов. Красноречив факт е също така покровителственото му отношение към редица млади български поети и белетристи като Елин Пелин, Пейо Яворов, Кирил Христов, Антон Страшимиров... Командирането им в чужбина, за да учат езици и да се запознаят с европейската култура и литература, е толкова необходимо в онези години, че само ограничени мозъци са могли да не го оценят. За съжаление, такива отрицателни реакции е имало и те са били с определен адрес: до господин министъра на народното просвещение. С гражданско мъжество и непоколебима твърдост министър Шишманов е отстоявал своята културна политика. Осенен от будителски пориви, той по-амбициозно от всички свои съвременници е искал да се скъси дистанцията, която все още е отделяла българската култура от световните постижения. Това е било повеля на времето. Следите на робството са били живи и е трябвало с решителни, макар и скъпо струващи действия да се преодолява изостаналостта. Затова Шишманов през целия си живот се грижи с въодушевление за творците, за училището, за читалището, за музеите, за библиотеките – неговата голяма слабост. И всичко това, съчетано с един безкористен идеализъм, без помисъл за себеизтъкване и кариеризъм. “Неговото дълбоко човешко и благородно сърце се грижеше за всички учители, писатели, художници, ученици, слепи, глухонеме, малки деца. Кой насърчаваше и подкрепяше млади, надеждни таланти? В коя просветна област и в кое културно дело не е замесено името на проф. Шишманов!” – това са думи на писателката Фани Попова-Мутафова, в които нямаме основание да се съмняваме.

Със своите възгледи за моралноценностната система на народните маси и особено на селячеството проф. Иван Шишманов съвсем естествено стига до необходимостта от задълбочени етнографски и фолклористични проучвания, извършвани именно в тези среди от населението. И както във всяко свое намерение и във всяка готовност за конкретни дела, и тук той се изявява както със задълбочения си научен анализ, така и с патоса на един неукротим идеалист.

Какво е необходимо според Шишманов в тая област? Нужни са преди всичко добре подготвени специалисти. Кой трябва да ги

създаде? Разбира се, Университетът. Но българският университет още няма такава готовност. Тогава? Тогава идва чудесното хрумване – нужно е списание. Списание за народно творчество и етнография! С темпове, с каквито само хора като Шишманов могат да боравят, той основава и дълги години редактира знаменития “Сборник за народни умотворения, наука и книжнина”.

Нека разтворим първия брой. В началото му е статията “Значението и задачата на нашата етнография”. Авторът е известен. Всичко, изложено в този капитален труд на Шишманов, е дълбоко промислено, научно издържано и целеустремено към утвърждаване на една позитивна методика за проучване, събиране и систематизиране на материалните и духовните ценности, създадени от нашия народ през вековното му присъствие на Балканите. Наред с чисто практическите указания за бъдещата изследователска работа в областта на етнографията и фолклористиката, авторът бърза да обвърже тези усилия на десетки и стотици специалисти с практическите резултати от тях и на първо място, с литературата въобще и с литературнотворческия процес в частност.

Като отдава заслуженото на своите предшественици, работили при други условия, Шишманов категорично заявява: “Време е да обзърнем какво сме сторили досега, колко струва трудът, който сме положили за събиране на това богато наследство от нашите праотци”. И продължава нататък: “Не е истина, че народната ни поезия е крива, загдето някои наши сборници от народни умотворения приличат на купища от случайно един на други нахвърляни чирепи – кое здрави, кое потрошени. Причината на това явление трябва да търсим най-главно в обстоятелството, че се събира безразборно, слепешката. Силни пътеводни идеи, които да определят и методите на събирането, липсват у повечето”.

Дошло е времето да изучим тези Шишманови “силни пътеводни идеи”. Те са важни както за събирачите на фолклорни, така и на етнографски ценности. Това в много голяма степен има отношение към работата на Националното етнопедагогическо сдружение, носещо името на големия учен проф. д-р Иван Шишманов. Сериозно трябва да бъдат проучени и внедрени в практиката всички негови забележителни виждания, прозрения и научни подходи. Особено важно място в тези усилия се пада на модерното му схващане за прилагане на методология, основана на комплексното използване на методите на фолклористиката, етнологията, социологията и

психологията, на езикознанието и антропологията. Тази комплексност е основно и задължително условие за постигане на бъдещи успехи.

Нека, прочее, си пожелаем да следваме примера и заветите на нашия патрон, който заслужено може да бъде наречен “най-големият професор по българознание в Софийския университет”. И да се присъединим безрезервно към вдъхновената оценка на народния поет Иван Вазов, изрекъл от името на цяла мислеща и благодарна България пророческите слова: “Историята на българския умствен напредък няма да има по-благородна работа, когато трябва да посочи една от най-чистите слави на родната наука, едно от най-хубавите имена, с които България може да се гордее пред себе си и пред чуждия свят!”

**Лекциите „Славянският свят” –
Фрайбургският научен венец
на проф. д-р Иван Шишманов**

След Първата световна война проф. д-р Иван Шишманов подлага на дълбоки размисли пропилените надежди на българския народ, травмата с дълготрайни корени, нанесана на поколенията и наследниците им, пораженията в духовно-менталното вътрешно събеседване на творци и съзидатели.

Той заминава първоначално за Украйна – 1918-1919 г. – с надеждата чрез политическа активност да събира напредите и техните култури. Правителството на Паоло Скоропадски обаче скоро е свалено, българският учен се завръща в родината, намира стола на Катедрата, основана от него, запълнен, принуден е да се пенсионира и, както често се случва в родната културна действителност, потегля в други посоки, където го ценят искрено и без завист и съпътстващата я омраза. След кратко пребиваване в Швейцария, той се настанява във Фрайбург през лятото на 1921 г.

Въпреки горчивината в душата, проф. д-р Иван Шишманов продължава връзката с родината си, особено с най-близките си единомишленици.

Започнал пребиваването си във Фрайбург с новината за тежката загуба – края на земния път на приятеля му Иван Вазов – българският учен отново не се предава и се потапя още по-усилно в богатата университетска библиотека. Едновременно с това е посещавал лекции на свои колеги и е следял отблизо най-новите научни тези, възгледи и обобщения. Шишманов е имал стриктно разчертан график от 9 часа сутринта до 7 вечерта с лекционни курсове, които е слушал. Те са били водени от преподаватели предимно от Философския факултет, към който той „неофициално” се е числял. В записките му са подчертани лекции и семинари за Гюте, за Фихте, за френската революция, по английска история, за Фрайбургския модернизъм, Балканския въпрос (проф. Рахфал), народознание, ентология и пр. Отделно от тези предмети проф. Шишманов е посещавал лекции по своята основна специалност –

психологията, като този път е подновявал знанията си по теория на хипнозата.

Имайки предвид дългогодишните занимания и изследвания на Шишманов в областта на културната история, балканология и славистика, почти неочакван изглежда интересът му към психологическите науки, с които той – по всичко личи – ще да се е разделил от времето на своята защита при Вунд. Но посещението на тези лекции съвсем не са били някакъв каприз, а професионален интерес, тъй като, както ученият споделя с Михаил Арнаудов, е имал желание да чете лекции пред студентите във Фрайбург именно по най-новите въпроси на експерименталната и социална психология. Колегите от Фрайбург, обаче го „помолили“ да чете за славяните и тяхната култура, тъй като тази сфера в общественото познание е била слабо застъпена в научния интерес на тогавашните преподаватели от университета „Алберт Лудвиг“. Тази покана колегите аргументират още и с огромното желание на студентите да опознаят този далечен за тях свят².

Шишманов първоначално е възнамерявал още през 1922 г. да замине за Бавария и там да преподава в Мюнхенския университет. Тази покана е била примамлива, макар че, както ученият изтъква, щял да се раздели „с красивия Фрайбург със съжаление“, където е намерил „такъв приятелски прием“ и възможност да се отдаде на изследванията си при абсолютно спокойствие³.

И така, проф. д-р Иван Шишманов се залавя с подготовката на лекциите във Фрайбург, а колегите му – с бюрократичните формалности и разрешителни от по-висши инстанции. Те се обръщат с молба към Министерството да разреши на Иван Шишманов в качеството му на гост-професор да чете през летния семестър на 1923 г. едночасови лекции на тема „Славянският свят“ („Die slawische Welt“) и да го впише в Лекционния указател, който се актуализира всеки семестър и представлява пълната програма на университета с имената на професорите и темите на лекционните им курсове. В писмото се изтъква, че „господин Шишманов, род. 1862 г., е следвал в Йена, Лайпциг и Виена и е бил професор по обща литературна история в Университета в София. Той принадлежи в София към изключителните личности не само на универ-

²Конева, Р. Иван Шишманов и Обединена Европа. С., Гутенберг, 2012, 107-138.

³НА – БАН, ф. 11к, оп. 3, а.е. 534: „Ich würde jedoch aus dem schönen Freiburg mit Bedauern scheiden, indem ich so freundliche Aufnahme fand und Gelegenheit hatte mich in vollster Ruhe meine Studie zu ergeben“.

ситета, а също и на художествения и литературен живот и е бил дълго време министър на културата”⁴.

Мотивите в това заявление да бъде разрешено на Шишманов да чете лекции са подкрепени с висока оценка от страна на декана на Философския факултет и от академическия сенат на Университета във Фрайбург. Проф. Шишманов е особено високо ценен от германските си колеги и се радва на общо уважение и популярност. Авторът на писмото – проф. Брие – е убеден, че един лекционен курс, воден от българския учен, би бил от особена полза за университета, щял да бъде богат принос за хуманитаристиката, още повече, че специалността „Славянска филология” във Фрайбург изобщо не е била застъпена, а сред студентите се е наблюдавал нарастващ интерес към славянските езици и литератури.⁵

Разрешението пристига бързо и на 12 януари 1923 г. секретариатът на Университета издава уверение, Министерството е решило на господин професор Шишманов от София „да държи лекции в тукашния университет”⁶.

Няма сведения в досегашните изследвания на немско-българските културни контакти и взаимоотношения до този момент да е давано такова официално разрешение на български учен да преподава в немски университет. С това уверение Иван Шишманов се превръща в първия български професор, допуснат до академична катедра в Германия.

За съжаление, съобщението пристига в момент, в който Шишманов е постъпил по спешност в клиниката на известния съдов хирург проф. Ерих Лексер⁷. Ученият се е почувствал неразположен и непосредствено след Нова година – на 3 януари 1923 г. е принуден да се обади на лекаря си за съдействие. На „Албертс-страсе” № 2, в стая № 9 той е прекарал десет дена под зоркото на-

⁴Universitätsarchiv – Freiburg: „Herr Schischmanoff, geb. 1862, hat in Jena, Leipzig und Wien studiert und war Professor der allgemeinen Literaturgeschichte an der Universität Sofia. Er gehörte in Sofia zu den hervorragendsten Persönlichkeiten nicht nur an der Universität, sondern auch im künstlerischen und literarischen Leben und ist auch eine Zeit lang bulgarischer Kultusminister gewesen.“

⁵Там там: „Professor Schischmanoff ist der Mehrzahl der Mitglieder der Fakultät persönlich bekannt und erfreut sich allgemeiner Achtung und Beliebtheit. Für die Universität würde seine Gastvorlesung schon darum eine wertvolle Bereicherung bedeuten, als das Fach der slavischen Philologie in Freiburg nicht vertreten ist, auf der anderen Seite aber bei den Studenten ein wachsendes Interesse an slavischen Sprachen und Literaturen festzustellen ist.“

⁶НА – БАН, ф. 11к, оп. 2, а.е. 543, л.5.

⁷Ерих Лексер (Erich Lexer), 22.05.1867 – 04.12.1937, е роден във Фрайбург и има големи заслуги за развитието на съдовата хирургия и пластичните операции. Бил е и два пъти председател на Немското дружество за хирургия. Днес във Фрайбург има клиника за хирургична пластика на негово име.

блюдение на грижовните специалисти. Два дена след изписването му, обаче, се налага да постъпи повторно в болницата поради установена тромбоза в левия крак. Проф. Лексер е бил първият хирург в света, който през 1907 г. е трансплантирал вена. Затова Шишманов му се доверява безрезервно и се съгласява на наложителна операция. Оттогава датира и неговото „завещание“, за което пише Лидия Шишманова в спомените си⁸ и където ученият изповядва: „Умирам с чувство на дълг не само към моето малко, страстно обичано отечество, но и към човечеството“.

Тази скъпо струваща в преносния и в буквалния смисъл на думата интервенция осуетява предвидения лекционен курс и Шишманов е принуден да се обърне към декана Ханс Йентцен с предложение да премести занятията за идващия зимен семестър. Деканът от своя страна му отговаря на 26.04.1923 г., че молбата му е удовлетворена и му желае от все сърце бързо оздравяване⁹.

През лятото на 1923 г. семейство Шишманови пътува многократно, ученият участва в Педагогическия конгрес в Монтьо, в международния конгрес по мирно възпитание в Женева, гостува на Ромен Ролан¹⁰ и след като се завръща ободрен във Фрайбург, на 7 ноември 1923 г. застъпва своя истински научен пост зад катедрата в университета „Алберт Лудвиг“. Лекциите му са се провеждали всяка сряда от 6 до 7 следобед в аудитория № 5.

В един от запазените присъствени списъци четем имената на 35 студенти, което е много добра посещаемост за времето. Интерес са проявявали предимно студенти по политически науки, философия, филология, а има и медици и химици. От всичките 18 учащи се български младежи по това време във Фрайбург¹¹ петима са посещавали и лекциите на проф. Шишманов¹². Без съмнение всички те са били водени от интерес към малко позната и дори непозната за тях наука. Защото колкото и всестранно да е

⁸Шишманов, Лидия. Спомен. // Иван Шишманов и д-р Кръстев в спомените на съвременниците си. С., 1983, 15.

⁹ф. 11к, оп. 2, а.е. 543, л.5.

¹⁰За посещението му при Ромен Ролан вж. по-подробно Димов, Г. Иван Шишманов – строител на българската наука и култура. С., 1988; Дафинов, Здр. Първостроителят на българската култура. С., 2001.

¹¹Цифрата цитирам по изготвения от моя студент и настоящ докторант в Славянския семинар във Фрайбург Константин Рап, съвместно с когото подготвяме статия за българските студенти във Фрайбург.

¹²Андре Мутафчиев (химия), Димитър Петков (медицина), Стефан Драганов Борис Банов, Димитър Пенчев (и тримата – полит. науки).

било проучвано славянството не само от самите славяни, а и от останалите европейци, Шишманов е един от малкото учени, който предлага такава мащабна по замисъл и изпълнение програма.

В документалното наследство на Шишманов са запазени два варианта за план, по който той е възнамерявал да чете лекциите си. Накратко ще представя само тези два варианта, които сами по себе си са достатъчно красноречиви относно обхвата и широтата на замисъла, с който българският учен се е заел. Тематично лекциите няма да анализирам, тъй като предстои отделно самостоятелно съместно издание на лекциите на немски и на български език, подготвено от Славянския семинар във Фрайбург и от Българската академия на науките.

Първият вариант съдържа следните теми:

1. Уводна лекция
2. Раса
3. Геополитика. Гьоте и Хердер. Немски влияния върху Толстой, Достоевски, Тургенев. Панславизъм, болшеvizъм, nihilизъм
4. Немско протечество на славяните. Шафарик, Ягич, Масарик, Хелвалд, Шахматов
5. Език, индогерманска и германска пракултура, съседи и съседство, германски местни имена
6. Раса, народ, език, народопсихология
7. Език, фолклор, фалшификации, митология, религия. Кирил и Методий, писменост и език на българи, руснаци и украинци. Византия и славяните
8. Сърби и хървати, словенци, чехи, поляци, лужишки сърби
9. Славянско изкуство, организация, право, философия
10. Славянски науки, образование и пр.

Вторият вариант е близък до първия, но в него са включени и други злободневни теми, отнасящи се до въпроси, свързани с „националното единство”, предлагат се статистически данни и сравнения, предлага си и обратният поглед – не само немското влияние върху Русия и славянството, но и руското влияние върху немската култура.

Това са само предварително начертаните теми, по които той събира материал. Истински разгърнатите концепции развива в самите си лекции. Ще спомена само някои тези, които той е предложил за размисъл на аудиторията.

Първата от тях е свързана със славянската идея. Но не в смисъла на идеологемна трибуна на една славянска култура, а като интегрален културен компонент в европейското пространство. Те-

матичният обхват на лекциите му във Фрайбург може да се възприеме като първата мащабна заявка в интересуващия ни смисъл. На фона на задълбочено и всестранно разработени въпроси на славянството и мястото му световната култура¹³, Шишманов разглежда и аспекти на такива глобални теми като геополитика, раса, панславизъм, болшеvizъм, ниҳилизъм, народ, език, народопсихология, фолклор, митология, религия, произход на народите. Той цени високо немската славистика и вижда в нейно лице посредник на голямата идея за „братство и равенство между народите“. Един от научните му и граждански мотиви да поеме толкова отговорна тежест и да чете лекции за славянството в сърцевината на Европа той обяснява с предубежденията на немците спрямо славяните. Професорът се стреми да стопи съществуващото недоверие, да култивира разбирателство и чрез него да посее „уважение и любов“¹⁴. „Страхът от славянството е не само преувеличен – констатира той от катедрата на един от най-старите немски университети – а принадлежи в повечето случаи към областта на безпочвените страхови неврози. Дотогава, докато обаче съществуват тези страхови психози между народите, световният мир ще бъде една заблуда“¹⁵.

В контекста на тези свои идеи Шишманов обнародва по-късно и статията си „Задачите на немската славистика“ по повод програмното изследване на изтъкнатите слависти Райхолд Траутман и Хайнрих Феликс Шмид, в която се съгласява със забелязаните от авторите проблеми на немската славистика и смята, че трябва да се потърси дълбока приемственост с установени вече традиции още от Хердер, Гьоте, Шльоцер, Гебхарди, Тунман, Енгел, Грим, Хумболт. Защото, както той изтъква, „само свещените традиции на немския хуманизъм“ и тяхното популяризиране сред широката

¹³Преподавателската и обществена дейност на Шишманов във Фрайбург е предмет на предстояща публикация. Тук само се споменават някои щрихи, свързани с еволюцията на европейската идея при учения.

¹⁴„Im Jahre 1923 stellte mir nämlich die hohe philosophische Fakultät der Freiburger Universität den ehrenvollen Antrag als Gastprofessor während des Wintersemesters (darüber mit Bleistift, FK.) eine Reihe von Vorlesungen über die Slawische Welt für Hörer aller Fakultäten abzuhalten und ich nahm den Antrag willig an; denn meine Vorlesungen, „sollten ja/ dazu dienen, an Stelle des zum guten Theile auf Unkenntnis beruhenden Misstrauens zwischen Deutsche und Slawen Verständnis und damit Achtung und Liebe zu pflanzen“.

¹⁵„Die Scheu vor dem Slaventhum ist nicht allein übertrieben, sondern gehört vielfach in das Gebiet der grundlosen Angstpsychosen. Solange es aber Angstpsychosen zwischen den Völkern geben wird, gibt, wird der Weltfriede ein Wahnsein“.

¹⁶Prof. J. Schischmanov (Sofia) Wesen und Aufgaben der deutsche Slavistik. - Minerva-Zeitschrift, N 4, 1928, 233-239, Prager Presse, 1.2.1928, S.7. НА – БАН, ф.11к, оп. 1, а.е. 493.

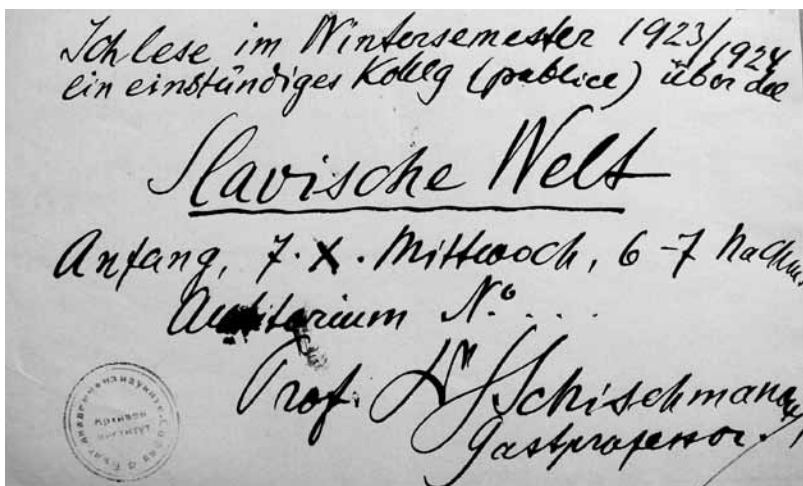
общественост ще доведат до взаимното опознаване и разбиране, а оттам и „мира между народите“¹⁷.

С тези свои виждания Шишманов открива и един по-широк хоризонт в лекциите, който ще стане отправна точка в по-сетнешните му занимания. Става въпрос за бързо разгърналото се движение за Обединени Европейски щати, за което Шишманов научава още в самото начало във Фрайбург – запознава студентите с него, а по-късно, в България активно се включва в преследваната от него десе-

тилетия наред посока на единението.

¹⁷Пак там. И завършва с един цитат от Гьотевото стихотворение “An 28. August 1826”, посветено на „големия славянски поет Мицкевич, в което еднозначно се споделя виждането за „доказаното добро“, които тези доказани творци са дали на човечеството:” Wohlwollen unserer Zeitgenossen, das bleibt schließlich erprobtes Gut!“

Приложения:

1. Шарж на проф. Феликс Рахфал, ректор на университета "Алберт Лудвиг" (снимка на рисунка)
2. Фотография на ректора Феликс Рахфал
3. Собственоръчно съобщение от проф. Шишманов, че ще чете лекционния курс "Славянският свят" (снимка на ръкописен документ)

Иван Шишманов и българската народоука

Ще започна с една мисъл на Шишманов: „Великият човек („героят“), затова е и велик, че вижда по-далеч от другите и иска по-силно от другите” [Шишманов 2012: 45]. В този смисъл можем да определим Шишманов като герой и като велик първопроходник в българската народоука, като истински апостол, съзнателно, упорито и последователно градил фундаментите на едно дело, от което ние, неговите наследници, все още черпим сила и вдъхновение. Още със своята статия „Значението и задачата на нашата етнография” той очертава началото и широките перспективи на българската народоука.

Многократно е изтъквано, че делото на Иван Шишманов има големи мащаби и енциклопедични измерения – академичен учен, университетски преподавател, министър на просвещението, дипломат... От множеството негови приноси в българската хуманистика в настоящото изложение се акцентира върху народовдските, при това в много едри щрихи. Тази народоука, неспирно обновявана в хода на времето, която днес наричаме с различни имена: етнография, фолклористика, етнология, антропология, е червена нишка в жизнения и творческия път на учения Иван Шишманов.

Защо червена нишка? Може би защото Шишманов вярва, че автентичното народно творчество е извор за възраждане на „високото” изкуство: „Общата история на литературата ни показва, че европейските книжници са се разцъфтявали най-разкошно, именно когато гениалните писатели са черпели от народната почва”; „Списателите ни, ако обичат народа си, би трябвало да бъдат и етнографи” [Шишманов 2012: 415; 439]. А може би защото Шишманов е убеден, че знанието на народа е неговата наука, „науката на нищите духом”, която дава възможност за вникване в душата на народа, за запознаване с представите и идеите, които го движат, с понятията, които той си е образувал или наследил, или заел [Шишманов 2012: 412].

Оценките

Ако обърнем поглед назад, можем да обгледаме някои от отзивите и оценките за ключовата роля на Иван Шишманов в българското народознание. Тези оценки, обикновено възторжени, идват от различни изследователи от следващи поколения, с различна базова специалност и подготовка, но работили в сродни дисциплини, които едновременно разширяват, обогатяват и диференцират познанието за народните умотворения, за „нашите старици“. Като се вслушваме в избраните отзиви и като ги вграждаме в светлината на настоящия наш народоведски опит, ние препрочитаме и разбираме Шишманов по нови начини.

Михаил Арнаудов посочва всестранното образование на Иван Шишманов – човек с философска култура и школуван във всички хуманитарни дисциплини, и отчита неговия дар за вживяване – нему е свойствен темпераментен начин на устно и писмено излагане [Арнаудов 1968: 307, 321]. Христо Вакарелски определя Иван Шишманов като „корифей в етнографията ни“ и подчертава неговата „огромна заслуга“ като инициатор и дългогодишен редактор на „Сборник за народни умотворения“, основател на самостоятелен Етнографски музей в София (1906 г.), „неуморен съветник и приобщител на млади сили в етнографията“, ученият, който „въвежда у нас сравнителния метод за фолклорни проучвания“ [Вакарелски 1977: 60-62]. За Петър Динеков Шишманов е учен с изключителна ерудиция и широки интереси в областта на литературната и културната история, етнографията и фолклористиката, централна фигура в развитието на българската фолклористика в продължение на четиридесет години, един от най-видните строители на българската наука след Освобождението, демократ и хуманист, горещ покровител на талантливата младеж в науката и изкуството [Динеков 1990: 111-112]. Тодор Ив. Живков в оценката си за Шишманов подчертава характерните за него съчетаване на възрожденски темперамент с европейско за времето си научно равнище [Живков 1981: 73].

Името на Иван Шишманов се свързва и с историята на българската етномузикология. През 1925 г. е основано първото Българско етнографско общество при Народния етнографски музей в София с председател Иван Шишманов. По настояване на Етнографското общество, с подкрепата на Държавната музикална

академия и Народния етнографски музей, Министерството на народното просвещение отпуска крупната за тогава сума от 120 000 лева „с изричното предназначение да се използва само за събиране на музикалния ни фолклор” [Вакарелски 1967: 48]. При Етнографския музей се назначава отговорно лице – музикален фолклорист. С това се поставя началото на мащабната теренна работа на Васил Стоин и неговите сътрудници за събиране на народни песни и тяхното публикуване с ноти и текст в капитални сборници. Мащабното събираческо дело на Васил Стоин и неговите сътрудници е окачествявано като „едно от най-значимите начинания в нашата нова културна история” [Кацарова 1981: 14], „културен подвиг” [Кръстев 1981: 3]; „изключително постижение” [Крейдър 1981: 58]. Шишманов е доволен, че е намерил в лицето на Васил Стоин човека, напълно отговарящ на изискванията му, и пише: „Наистина чудесен фолклорист открих. Остава да търсим „Стоин” за другите клонове на етнографията” [Тодоров 2002: 41].

Иван Шишманов е възхваляван и като „апостол на българската наука, създал три основни клона на българската хуманитаристика” (Кирил Топалов). Споменатите дотук високи оценки се отнасят за творчески постижения, но предполагат и въпроси, отвеждащи към човешките и личностни измерения на науката.

Личността

Какви качества на характера и личността е притежавал Иван Шишманов, за да се превърне във всеотраслено ориентиран и преодан на науката учен първопроходник с огромна ерудиция?

Един от учениците му и негов последовател в науката, Михаил Арнаудов, го окачествява като учен с ясна мисъл, удивителна ерудиция, вдъхновено въображение, пламенен темперамент, голяма енергия и обилна продуктивност [Арнаудов 1968]. Съставителят на първите публикувани в три тома избрани съчинения на Иван Шишманов (1965-1971), Георги Димов, подчертава, че Шишманов носи „чертите на голямата творческа личност, на човек с ренесансов поглед за смисъла и ролята на науката и културата, обгърнал с ума и сърцето си завоеванието на миналото, прозрял много от задачите на своето време” [Топалов 2012: 8]. Кирил Топалов, съставител на най-новото издание с избрани трудове на Иван Шишманов, ще потърси личностните фактори за апостол-

ския ореол на учения: ентузиазъм, оптимизъм, любов към младите, талант на учител и оратор, смелост и гражданска доблест, евристичен дух, изследователска страст, откривателска радост, пионерска енергия, толерантност, колегиално отношение, професионална взаимопомощ с балкански и европейски учени, широта на възгледите и научна етика.

Такъв „щедър талант“ [Живков 1981: 73] е бил човекът, определян като първия, който постави у нас здрави основи на проучванията в два главни предмета на българското народоведение – българската етнография и българския фолклор, чрез знаменитата си статия „Значението и задачата на нашата етнография“, датирана от 22.06.1889 г. (Михаил Арnaudов уточнява, че в една забележка с молив в ръчния екземпляр на Шишманов е показана датата 22 юни: „Моят рожден ден“ [Арnaudов 1968: 313]). Когато пише тази статия, Шишманов е едва на 26 години! Но вече знае, че „Задачата на етнографа не е тъй лека там, гдето етнографическите стихии не са имали време и мира да се уталожат“ и че важността и значението на нашия фолклор е достатъчно да убеди всекиго, който има чувствително сърце... [Шишманов 2012: 421].

Два дни преди да напусне този свят (Шишманов умира на рождения си ден – 22 юни!), на 20.06.1928 г. ученият пише от Лилиехамер (на 5 часа северно от Осло) на своята жена в София: „Тук дойдохме да видим един знаменит етнографически музей... Нещо подобно исках да направим в Борисовата градина“ [Арnaudов 1968: 319-320]. Ще рече – и в последните си мигове той е мислил пак за това, с което е започнал пътя си на учен – българската народоука. Но е мислил за нея с насочен напред поглед – към бъдещи европейски измерения.

Мечтата на Шишманов да направи „един знаменит етнографически музей“ в България все още не е реализирана. Ако сред нас обаче все още има хора, които са способни спокойно, разумно и с твърдо постоянство да отстояват подобен страстен копнеж, то реалното време на тази мечта непременно ще настъпи.

Вместо заключение

Преди повече от дванадесет десетилетия (на 22.06.1889 г.) Шишманов записва в „Значението и задачата на нашата етнография“: „Нашите градища и паланки се надпреварват да поглъщат

новата евтина манна, която ни хвърчи от всички страни под етикета на съвременната култура. Няма да се мине много време и колибите ще отворят врата на тоя нов елемент, който като ерэнде изстъргва всяка типичност, всяка оригинална черта в бита на народа... Народната муза в по-населените места едвам диша” [Шишманов 2012: 400-401]. ”Новата евтина манна” от времето на Шишманов се свързва с експанзията на модерността, модернизмите и модернизациите в живота на българската държава след Освобождението от 1878 г.

Днес ние сме свидетели на друга „нова евтина манна”, която води до нова епохална промяна – глобализацията. Глобалността, носеща конотациите на комерсиализирането на човешката природа [Олброу 2001: 132], глобализмите, отстояващи универсалистички принципи и ценности (екология, екодвигения, ограниченост на природните ресурси, здравеопазване, човешки права, потребността от устойчиво развитие), които обхващат цялото земното кълбо и глобализацията, посочваща преход от едно състояние в друго, са онези сили, които днес са двигатели на фундаменталните промени, случващи се в живота на хората. Под натиска на глобализацията и особено с интензивния напредък на информационните и комуникационните технологии, се променя рамката и смисъла на човешките действия. Народната муза, която по времето на Шишманов „едвам диша”, на много места в България днес вече е издъхнала, а където все още се намират крехки нейни фрагментарни следи, породени сред живия опит, се възприемат като екзотични образи, дошли от други времена. Нарушената или прекъснатата връзка с културното минало и великите предци създава опасност от стопиране на културната енергия, завещана от предците, загуба на приемственост, от взаимно неразбиране между поколенията. В резултат на този динамичен разпад на традиционни ценности, дълбок прелом търпят „всяка типичност, всяка оригинална черта в бита на народа”, като те се „изстъргват” в процеса на откритите и прагматични днешни комуникации между хората и народите.

Преди повече от век, в годините на националното изграждане на България, със своите многобройни проекти и начинания проф. Шишманов е активен участник в търсенето на корените в народната традиция, в разгръщането на български национални конструкции, в създаването и съхраняването на българското на-

ционално наследство в различни негови форми и прояви, свързани с идентичността – наука, образование, фолклор, етнография, музей... Още тогава Шишманов осъзнава, че ценните останки от традиционното културно наследство на българите са национална съкровищница, застрашена от забравя и изчезване. Когато започва публикуването на народните умотворения в знаменитата поредица „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“, Шишманов пише на 22.06.1889 г.: „Стоим ние на прага на две култури, които се борят за първенство. Безсмислено е да се вярва, че старата наша култура... ще може вечно да противостои на новата“ [Шишманов 2012: 399]. Предвидливи, прозорливи и пророчески думи! Безпокойството на Шишманов произтича от неговото убеждение, че културата на модерната епоха застрашава корените на „старата наша култура“.

Днес, на 22.06.2012 г. ние стоим на подобен праг. Но дали можем да открием в себе си онзи пламък, който гореше в сърцето на Иван Шишманов? Пламък, който да съживява миналото и фолклора, за да гради българската национална култура и идентичност и чрез тях да осигурява жизненост на това наследство напред в бъдещето. Пламък, чрез който да разгаряме и разширяваме своята толерантност към другостта и различието, без да омаловажаваме историческия принос както на народната, така и на националната ни култура. Пламък, който да осветява родолюбивото чувство на привързаност към народната култура, но и да утвърждава разбирането за равноценност на всички останали култури.

Библиография:

1. Арнаудов 1968: Арнаудов, Михаил. Очерци по българския фолклор. С., 1968.
2. Вакарелски 1977: Вакарелски, Христо. Етнография на България. С., 1977.
3. Вакарелски, Шишманов 1969: Вакарелски, Христо; Шишманов, Иван. Васил Стоин. Чертици от историята на нашата фолклористика. // Известия на Института за музика, 1969. № 13, 41-61.
4. Динев 1990: Динев, Петър. Български фолклор. С., 1990.
5. Живков 1981: Живков, Тодор Ив. Фолклор и съвременност. С., 1981.
6. Кацарова 1981: Кацарова, Райна. Нашата съвместна рабо-

та. // Българско музикознание, V, 1981, № 3, 6-14.

7. Крейдър 1981: Крейдър, Барбара. Васил Стоин – събирач на български народни песни. // Българско музикознание, V, 1981, № 3, 57-81.

8. Кръстев 1981: Кръстев, Венелин. Културен подвиг. // Българско музикознание, V, 1981. № 3, 3-5.

9. Тодоров 2002: Тодоров, Тодор. Васил Стоин: живот и дело. С., 2002.

10. Топалов 2012: Топалов, Кирил. Иван Д. Шишманов – апостолът на българската наука. // Шишманов, Иван. Избрани трудове. С., 2012.

11. Шишманов 2012: Шишманов, Иван. Избрани трудове. С., 2012.

Минка Златева

**Анкетата на проф. Карл Бюхер в брой първи
на „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина”
с редактор проф. д-р Иван Шишманов**

Името на проф. д-р Карл Бюхер е известно на специалистите в областта на комуникацията като основоположник на академичното образование по журналистика в Европа чрез създаването на академичната дисциплина „Вестникознание” и откриването по негова инициатива на Института по вестникознание при Лайпцигския университет през 1916 г.¹⁸ Той е научен ръководител на първите двама български доктори по журналистика – д-р Стефан Иванов Стоянов и д-р Борис Матеев Андреев, възпитаници на този Институт¹⁹.

Икономистите изучават заслугите на проф. Бюхер като виден учен в областта на историята и теорията на икономиката, защото именно дейността в тази наука обхваща най-голяма част от неговия жизнен и творчески път. В тази сфера той е признат, както го наричат немците, като „националиконом”, т.е. като радетел за развитието на една нова школа в политическата икономия. Той е прецизен статистик и още през 1907 г. на първото заседание на Международния статистически институт в Копенхаген пръв предлага, на базата на своя статия, написана в Базел, да се утвърди „статистика на вестника”.

Кои са изворите на постоянния интерес на проф. Бюхер към пресата и нейните издания? Отговор ни дава неговата биография.²⁰

Карл Бюхер се ражда на 16 февруари 1847 г. в семейството на земеделец и четкар в селцето Кирберг в провинцията Хесен. През 1866 г. той записва филология и история в Университета в Бон, но едновременно с това слуша лекции в Университета в Гьотинген. Запитан по-късно, кои преподаватели счита за свои учители, той посочва професорите от Бон Арнолд Шефер по Стара история

¹⁸Kutsch, Arnulf. Zur Einführung Karl Bücher und seine akademischen Schüler. // Koenen, Erik / Michael Meyen (Hg.) Karl Bücher. Leipziger Hochschulschriften 1892-1926. Leipzig, Leipziger Universitätsverlag, 2002, 11-48.

¹⁹Златева, Минка. Европейско начало в историята на българската журналистика. Проф. Карл Бюхер и двама негови ученици – историци на българския печат. // 150 години българска журналистика. Научни студии, статии, съобщения. София: УИ „Св. Кл. Охридски”, 1994, 255- 270.

²⁰Пак там.

заради критичното използване на източниците, както и филолога и археолога Ото Ян, а от Гьотинген – философа Херман Лотце и ориенталиста Хайнрих Евалд.

Малко преди да положи държавните си изпити през 1872 г., Карл Бюхер започва своята кариера най-напред като частен учител в Бад Годесберг и Амстердам, а после като учител на държавна служба в градската гимназия в Дортмунд и в училището на Франкфуртското полтехническо дружество във Франкфурт на Майн. През 1874 г. става член на Сдружението за социална политика, за чието годишно събрание през октомври пише своя отчет във „Франкфуртер цайтунг“.²¹

Леополд Зонеман, редактор на вестника по това време, открива будната критична мисъл на своя сътрудник и през 1876 г. го назначава за ръководител на отдела за стопанска и социална политика. Две години Карл Бюхер работи в този отдел и благодарение на неговите публикации вестник „Франкфуртер цайтунг“ се утвърждава като противник на Бисмарк.

Макар след това Карл Бюхер да започва кариерата на университетски учен, която ще мине през Тарту (по онова време Дорпат), Базел, Карлсруе и Лайпциг, той никога няма да прекъсва своята връзка с „Франкфуртер цайтунг“. Един от колегите редовно му изпраща нужните за изследванията му статистически материали от вестника. А изследователят на немската преса Емил Довифат ще напише: „Той мереше през целия си живот останалата преса с добрия и голям мащаб на „Франкфуртер цайтунг“.

Най-продължително време – от април 1892 до 1917 г. – Карл Бюхер е професор по политическа икономия във Философския факултет на Лайпцигския университет. И (знаменателен факт!), когато завършва кариерата си на учен-икономист, той се заема с изграждането на Института по вестникознание. Според немския изследовател Курт Кошчик, причините за това са главно две: от една страна, опитът на печата и пропагандата по време на Първата световна война убедил Бюхер, че на журналистите е потребно сериозно и задълбочено академично образование, а от друга, че след освобождаването от задълженията му като професор по икономика той е на разположение на Саксонското кралско министерство за култура и обществено образование.²² Занятията в Института по вестникознание са обявени официално в програмата на

²¹Dr. Dovifat, Emil. Karl Bücher. // Deutsche Presse, 1930/47, 623.

²²Koszyk, Kurt. Karl Büchers Weg Zur Zeitungskunde. // Unser Jahrhundert in den Medien. 75 Jahre Universitätsinstitut. I Internationale Leipziger Hochschultage für Medien und Kommunikation. Universität Leipzig, 1993, 2.

Лайпцигския университет за учебната 1915-1916 г., а проф. Карл Бюхер става не само автор на учебните му програми, но и пламенен защитник на академичното журналистическо образование в многобройни полемики с редактори, издатели и журналистически сдружения, реагирали остро на критиките му към пресата.

Как се установява връзката между проф. Карл Бюхер и д-р Иван Шишманов? Защо в приложението на брой първи на „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“, издаден през 1899 г. от Министерството на просвещението, е поместена Бюхеровата анкета за индустриалното развитие на България? Подготвена и изпратена през август 1899 г. от именития икономист от Университета в Базел, където той преподава по това време, тя е придружена с открито писмо и учтива молба да бъде попълнена и изпратена обратно в Швейцария.

Въпросите в анкетата са строго икономически и статистически, поради което представляват по-голям интерес за изследователите на икономическата наука. Но за нас е по-важно да изясним защо и как тя се появява в Сборника, редактиран от проф. д-р Иван Шишманов.

Следва да отбележим, че на страниците на изданието анкетата е придружена с коментар от Бончо Боев (1859-1934), който следва Право в Москва, а след това, през 1884-1885 г., и Икономика в Хале. Той е първият български изследовател, който се опитва да обобщи материали за индустриалното развитие на страната ни. От 1887 г. Бончо Боев е професор по финанси и статистика в Софийския университет, а от 1806 до 1808 г. е директор на Българската национално банка. В коментара си към анкетата на проф. Бюхер той изразява надеждата, че интерес към анкетата ще проявят най-вече българските учители и че те, като двигатели на родолюбива изследователска краеведска дейност, ще се постараят да съберат и предоставят на именития немски учен необходимия му емпиричен материал за сравнителното му изследване на развитието на индустрията в по-слабо развитите в индустриално отношение страни на стария континент.

Опитах се да открия в архива на проф. Иван Шишманов, съхраняван в БАН, писма, които проф. Карл Бюхер и проф. Иван Шишманов вероятно са разменили по повод на анкетата. Но за съжаление в него няма следа от кореспонденцията между двамата. Не открих техни писма и в богатото наследство от писма,

съхранено в отдела за ръкописни издания на Университетската библиотека в Лайпциг. Ето защо мога да предположа следното.

Още по времето, в което преподава в Дорпат, днес Тарту, Карл Бюхер проявява интерес към развитието на българското стопанство, а познанията по руски език облекчават контакта му със студенти от славянските страни. Младият български учен Иван Шишманов, който през 1888 г. защитава дисертация и става доктор на Лайпцигския университет, вероятно е привлякъл вниманието на проф. Бюхер, следящ развитието на научните процеси в Европа и наблюдаващ с интерес икономическото развитие на насоро освободената от петстотингодишно владичество България.

Създаването на първия брой на „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ от проф. д-р Иван Шишманов е съвпаднало с намерението на проф. Карл Бюхер да установи връзки и да получи конкретен емпиричен материал от недостатъчно развитите икономически страни в Европа, практикуващи примитивни форми на занаяти, между които е и България.

Не разполагаме с информация дали проф. Бюхер е получил отговори от България на своята анкета. Но тя не е останала само епизод в научната му дейност и има своеобразно продължение. Защото със сигурност знаем, че обективна възможност да получи подобна информация по интересуващите го в анкетата въпроси са му предоставили малко по-късно многобройни български студенти, на които той става преподавател в Лайпциг след 1892 г.

През този период дванадесет български студенти изучават там икономика и статистика. Тези данни откриваме в книгата „Лайпциг и българите“ на Велико Йорданов, сам випускник на Лайпцигския университет и по-късно директор на Националната библиотека. Книгата му е отпечатана в изд. „Хр. Г. Данов“ през 1938 г.²³ В своето интересно изследване той оценява високо ролята на Alma Mater Lipsiensis за формирането на българския образователен елит. Нека подчертаем един значим факт: през двете десетилетия след Освобождението (1879-1899) най-голямата част от водещите личности в българската култура, просвета, икономика и медицина са излъчени измежду 100-те български абсолвенти на Лайпцигския университет.²⁴

Българските студенти се отличават с истинска жажда за знания, голямо прилежание и активно присъствие в живота на своето

²³Йорданов, Велико. Лайпциг и българите. София, 1938.

²⁴Там там, 137.

висше училище. А проф. Карл Бюхер има определени заслуги за тяхното израстване и за превръщането им в сериозни изследователи в две главни области: икономиката и журналистиката, която тогава фигурира в учебните планове на Лайпцигския университет под името „вестникознание“.²⁵

Неговият студент Иван Иванчов завършва през 1896 г. икономика с дипломна работа на тема „Примитивни форми на практикувани занаяти в България“. Проф. Бюхер го цитира на два пъти (на с. 288 и 290) в своята монография „Работа и ритъм“, съхранена в Националната ни библиотека.²⁶ А използва данни от дипломната му работа и през 1923 г. в свой доклад пред Саксонската академия на науките на тема „Историята на абонамента във вестниците“.²⁷

В монографията си „Работа и ритъм“ проф. Карл Бюхер демонстрира жив интерес към българската история, език и култура. Той цитира историко-географските и етнографски пътни записки на Феликс Каниц за Дунавска България и Балканите от 1860-1875 г., издадени в три тома в Лайпциг от 1875 до 1882 г.²⁸, а така също и български народни песни от сборника „Chansons populaires bulgares“, издаден през 1875 г. в Париж от Dozon, когото проф. Бюхер нарича един от най-добрите познавачи на българските народни песни.²⁹ А в една своя студия за значението на жените в народното творчество проф. Карл Бюхер показва значими познания за сборниците с народни песни на македонските българи на Стефан Веркович от 1860 г. и на братята Димитър и Константин Миладинови от 1861 г.³⁰

Боян Дамянов, студент по икономика, получава от проф. Бюхер като научен ръководител задачата да обиколи България и да събере емпиричен материал за надомната работа, пазарите и панаириите в страната, който да анализира в дисертацията си на тема „Надомната работа и пазарите в България“.³¹ Именно това изследване поставя началото на издаването у нас на Ежегоден справочник за пазарите и панаириите в България, а Боян Дамянов

²⁵Zlateva, Minka. Bulgrische Doktoranden von Karl Bücher. // Koenen, Erik / Michael Meyen (Hg.) Karl

²⁶Bücher, Karl. Arbeit und Rhythmus. 4. neubearb. Aufl. Leipzig, Berlin: B.G. Teubner; Iwan Iwantschhoff. Primitive Formen des Gewerbebetriebs in Bulgarien. Leipzig, O. Schmidt, 1896.

²⁷Bücher, Karl. Zur Geschichte des Zeitung-Abbonements. // Bücher, Karl. Gesammelte Aufsätze zur Zeitungskunde. Tübingen, Laupp'sche Buchhandlung, 1926, 69.

²⁸Kanitz, Felix. Donau-Bulgaren und Balkan. Historisch-Geographisch-Ethnografische Reisestudien aus den Jahren 1860-1875, Bd.1. Leipzig, Fries 1875. 1860-1879. Band 1-3. Leipzig, Renger 1882.

²⁹Chansons populaires bulgares. Paris, Maisonneure, 1875. Zit. In Bücher, Karl. Zur Geschichte..., 106,290.

³⁰ Пак там, 405-406.

³¹ Damyanoff, Boris. Der Hausierhandel und das Marktwesen in Bulgarien. Leipzig, O.Schmidt, 1898.

по-късно го подкрепя като директор на Българската национална банка от 1920 до 1923 г. и го представя по предложение на проф. Карл Бюхер на Тодор Иванчов.

Като директор на Статистическото бюро у нас от 1886 до 1893 г., а така също като Министър на народното просвещение през периода 1886-1901 г., Външен министър до 1890 г. и Финансов министър до 1901 г. Тодор Иванчов има сериозни заслуги за създаването и утвърждаването на българската статистика. За да си представим колко полезни са били съветите на проф. Карл Бюхер към Тодор Иванчов си струва да посочим, че до 1939 г. в България е работил само един-единствен специалист с висше образование в областта на статистиката, както е посочено в юбилейния том „100 години българска държавна статистика (1881-1991)“.³² Но още по-забележителното е, че „въпреки трудностите още от първото десетилетие на XX век България се нарежда между страните с много добра и отлично организирана в голям мащаб статистика“, както констатира проф. Любен Беров в монографията си за икономическото развитие на България през столетията, издадена у нас през 1974 г.³³

Заслугата за това развитие е дело не само на държавните чиновници, но преди всичко на учителите и студентите, които, завръщайки се по родните места, с ентузиазъм работят за събиране на статистически данни, водени от убеждението, че така съдействат за сериозния анализ на икономическото развитие на родината си. Конкретен пример за това твърдение намираме в обширна студия, публикувана на страниците на том XXIV на „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ на проф. д-р Иван Шшманов под заглавие „Село Каси Лък. Опит за статистико-икономическа монография“ с автори Кирил Попов и Петко Пенчев.³⁴ В предговора си те обясняват, че имат за задача да допринесат за изясняване на икономическото положение в България чрез монографии и анкети, провеждани по места от учители и студенти и ръководени от Дирекцията за статистика и Софийския университет. Възможно е анкетата на проф. Карл Бюхер в брой първи на Сборника и кореспонденцията между Тодор Иванчов и проф. Бюхер да са дали

³²100 години българска държавна статистика (1881-1981). Юбилеен сборник. София, 1984, 95.

³³Беров, Любен. Икономическото развитие на България през вековете. София, Профиздат, 1974, 99.

³⁴Този труд се счита за един от първите опити за изучаване на рентабилността на българското селско стопанство. Вж. Енциклопедия България. София, БАН, 1986, т. 5, 354.

начален тласък на начинанието им.

А що се отнася до Боян Дамянов, той не забравя уроците на своя учител и когато в София пристига вестта за смъртта му, неговият докторант пише прочувствената статия „Карл Бюхер. Бележки и спомени”. В нея Дамянов подчертава: „Проф. Бюхер има директно участие в изследването на нашата икономика чрез своето академично преподаване. Той имаше многобройни български студенти в Университета и във Висшето училище по икономика в Лайпциг. Той много обичаше България, познаваше и следеше отблизо нейното развитие, особено от икономическа гледна точка. Затова сме задължени да му окажем уважение и почит за неговите симпатии и заслуги”.³⁵ От спомените на Боян Дамянов става ясно, че той самият е водил оживена кореспонденция с научния си ръководител, обменял е с него официални статистически данни, използвал е съветите му в своята активна професионална дейност.

Проф. д-р Карл Бюхер има сериозни заслуги и за развитието на историята на българската журналистика. В архива на Лайпцигския университет са съхранени завинаги дисертациите на неговите докторанти Стефан Стоянов и Борис Андреев, изследвали първи въз основа на системно придобитото си академично образование в Института по вестникознание развитието на родната ни преса.³⁶ Гъсто изписаните ръкописни страници на неговите рецензии за техните дисертации говорят за изключителна а презициозност и добросъвестност, за една невероятна научна възискателност и аргументирана оценка. Д-р Стефан Стоянов, защитил дисертацията си през 1925 г., я публикува единадесет години по-късно на български език под заглавие „Поява и развой на българския периодичен печат” в изд. „Христо Г. Данов”.³⁷ А д-р Борис Андреев, защитил дисертацията си през 1927 г., публикува през 1932 г. монографията си „Българският печат през Възраждането (Заченки и развой)” като издание на Дружестото на столичните журналисти, а по-късно, през 1946 и 1948 г., излизат от печат и двата му тома

³⁵Дамянов, Боян. Бележки и спомени. // Независимост, год. X, 1930, бр. 2842, 21.11.1930, 2.

³⁶Вж по-подробно: Златева, Минка. Европейско начало в историята на българската журналистика..., 258-267.

³⁷Stojanoff, Stefan. Die Entwicklung des Zeitungswesens in Bulgarien. Inaugural Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Hohen Philosophischen Fakultät der Leipziger Universität. Leipzig, 1925 ; д-р Стоянов, Стефан. Поява и развой на българския периодичен печат. София ,1936.

„Начало, развой и възход на българския печат”³⁸.

В двете дисертации се доразвиват изследванията на българския печат, започнати от Юрдан Иванов, Стефан С. Бобчев, Иван Шишманов и др. Важно е да изтъкнем, че двамата Бюхерови докторанти анализират не само идейната насоченост и авторския състав на българските печатни издания, но също така и предпоставките за възникването на българския периодичен печат, неговите предшественици, жанрове, проблеми на организацията на работата в редакциите, включващи тяхната техническа съоръженост, икономиката на редакционната дейност, включително абонамента, разпространението, рекламата, спомоществователите, правните аспекти на свободата на словото, служат си със статистически методи за анализ на печатните издания. В продължение на дълъг период това са първите немскоезични изследвания на българския печат, използвани от много европейски изследователи, проявили интерес към развитието на българската периодика. С тях е сложено европейско начало в развитието на историята на българския печат.

Такава е традицията, която и проф. д-р Иван Шишманов, също доктор на Лайпцигския университет, следва в цялата своя научна дейност. Можем само да се присъединим към прекрасните слова на акад. Петър Динеков, който нарича щастие за българската наука фактът, че в началото ѝ стои светлата и богата личност на проф. д-р Иван Шишманов.

³⁸Andreeff, Boris. Die bulgarische Zeitschriften und die Presseverhältnisse Bulgariens. Inaugural Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Hohen Philosophischen Fakultät der Leipziger Universität. Sofia, Buchdruckerei Hermann Pohl, 1927; Андреев, Борис. Българският печат през Възраждането. София, 1932; пак той. Начало, развой и възход на българския печат, том 1, София, 1946, том 2, София, 1948.

Нонка Кръстева

Иван Шишманов и Иван Вазов – свещено приятелство за българския народ

Иван Димитров Шишманов (1862 – 1928) и Иван Минчев Вазов (1850 – 1921) са два върха, два колоса, които по щастливата воля на съдбата живеят в едно и също време, съдбовно за българския народ – периода след Освобождението на България от османско владичество, когато се полага фундаментът на новата българска култура. Между тях възниква и се установява трайно приятелство, което е изключително ценно и ползотворно, защото то обединява идеите и възможностите на двамата за развитието на духовността и книжнината, на изкуството и литературата, които са в основата на културния подем в освободеното ни Отечество. Единият е европейски учен, професор по сравнителна литературна история в Софийския университет, Министър на просвещението (07.05.1903 – 03.01.1907), член на Академията на науките, почетен председател на Читалищния съюз, на Съюза на учените и писателите, на българската секция в Паневропейския съюз и на българския ПЕН-клуб, основател на едни от най-важните културни институции в държавата ни, създател на „Сборник за народни

умотворения, наука и книжнина“ (СБНУНК) и т.н. Другият е епохален, талантлив и продуктивен поет, певец на българския народ, отразил в творчеството си неговите радости и тежнения, исторически събития и личности, възпял героизма и саможертвата на достойните му синове, величието на българската природа, „народен поет“ и „патриарх на българската литература“, както пръв го нарича проф. Шишманов.

Днес, 150 години след рождението на проф. д-р Иван Шишманов Националното етнопедагогическо сдружение, чийто патрон е професорът, чества своята 40-годишнина и това е повод да обърнем поглед назад и да проследим изминатия път, който е белязан от ярката диря на Шишмановите идеи за издирване, съхранение, популяризиране и приложение на българската народна култура сред младите. Това е живото дело на Сдружението, което обхваща цялата духовна култура – слово, музика, танц, изображение. Четиридесет години НЕПС неотклонно следва пътя за утвърждаване на етнокултурното единство и приобщаване на подрастващите у нас от всички етноси към ценностите на традиционната народна култура чрез различни форми и методи, увенчани с разнообразен краен продукт – експедиции и семинари с изследователска цел, педагогически дискусии, школи и детски задруги, изложби и пленери, ревята, конкурси, празници, концерти, фестивали, издаване на списание „Разковниче“ и др.

Знаменитата статия на проф. Шишманов, която излиза на страниците на първи том от „СБНУНК“ през 1889 г. „Значението и задачата на нашата етнография“, е градиво, което дава мощен тласък на издирвателска, събирателска и популяризаторска дейност сред българското учителство, продължена от членовете на НЕПС – верни и последователни следовници на Шишмановите идеи.

Познанството между Шишманов и Вазов датира от 1885 г., когато двамата се запознават на сбирка в дома на Михалаки Георгиев. Последвано е от силно духовно общуване, прераснало в дългогодишно и плодотворно приятелство. Проф. Шишманов оценява навреме таланта и възможностите на поета и е пръв и неотклонен негов съветник, който съдейства за развитие на творчеството му и който го защитава от литературни и политически противници. Вазовият роман „Под игото“ вижда бял свят за първи път на страниците на „СБНУНК“. Проф. Шишманов е една феноменална фигура, която се занимава с държавническа, изследова-

телска, преподавателска, обществена и културна дейност и прозорливо вижда, че Вазов тепърва ще бъде ценен и изучаван, и намира време за пространно общуване и кореспонденция с поета. Така успява да проникне в неговата душевност и да изтръгне от него съкровени признания и изповеди. Той го напътства в желанията му художествено да отрази националната история и настоящето на българския народ, да издигне българската литература до нивото на европейската. От своя страна, Вазов се опира на Шишманов, като му доверява идеите си, и смята, че той ще му даде най-правилни насоки в художествено-творческата му дейност. Тази свещена връзка между двамата в крайна сметка е в полза на българския народ, защото тя му предлага реалистична, народностна литература, която го приобщава към по-висока световна култура. Шишманов съвсем целенасочено изследва живота и творчеството на поета, събира всякаква документация и подготвя биографичен труд, който за съжаление не успява да довърши и който е издаден посмъртно от проф. Михаил Арnaudов – „Иван Вазов, спомени и документи“ (1930 г.). Вазов и Шишманов – двама титани, които носят два светогледа, два космоса, всеки според дарованията си, но обединени от една цел – да помогнат на своя народ в неговото културно и естетическо възвисяване.

Няма сфера от духовността и културния живот на народа, в която проф. Шишманов да не е надникнал и да не е оказал нужно внимание и компетентия. Една страна от неговите идеи като учен и познавач на европейската култура, който се вдъхновява от идеите на големите европейски писатели хуманисти и прогресивни мислители, както и от българските възрожденски идеи, е тази за съхранение на българското слово, което е изключително важно за запазването ни като нация и предпазването ни от всякакви асимилационни влияния. Между Вазов и Шишманов съществува единомислие по този въпрос и не са малко примерите, в които те обсъждат тези проблеми и милеят за запазването на звучната българска реч. Независимо от това, че Шишманов има европейско образование и познава добре западноевропейската култура и литература, за него у нас, в следосвобожденска България, най-високо стои българският език и постиженията на творческия народен гений: „Три реда, написани на наш, селски език, ще се ценят след време сто пъти повече от петдесет страници надути слова и дрънкания. Езикът расте и се развива заедно с нашето развитие.

Езикът – това сме ние. Лъжете се, ако мислите, че нашият език е беден. Той е по-богат, отколкото и най-големият шовинист може да си представи, само че той не се нуждае от богоровци, а от миладиновци.“ Въпреки че осъзнава ситуацията, че в този момент България стои „на прага на две култури, които се борят за първенство“, той пише значимата си статия в „СБНУНК“ и с нея дава старт за издирване и събиране на народни умотворения. Националното етнопедагогическо сдружение „Проф. д.р Иван Шишманов“ е продължител на Шишмановите и Вазови идеи и десетки години ги осъществява сред децата и младите хора на България, разкривайки им красотата на българската духовна и материална култура.

Самият Вазов изповядва в изповедите си пред професора, че още от дете обича българските народни песни: „Аз лично обичах много българските народни песни... Заучавах ги наизуст, пеех ги, като им намирах и свой глас, или ги декламирах пред другарите си“. По-късно в творчеството си той пише „по народни мотиви“, като главно ползва сборника на братя Миладинови.

Шишманов и Вазов са радатели за съхранение на българското слово и болят за вмешателствата и посегателствата върху него, които се опитват да му влияят неблагоприятно. Вазов споделя мнението си за богатството на речта ни, в която са втъкани „тънкости“, които нашият език може да изразява дори само с една представка: „пия, попивам, посядвам, поприказвам, пописвам“. За нашия поетически език той пише фейлетон, публикуван в „Напред“, като в него поставя българския език над всички други славянски езици, с изключение на руския. В отговор на хулите, отправени към нашия език, Вазов създава прекрасното си стихотворение „Българският език“, наричайки го „свещен“: „Написах го против твърденията, даже на някои руси, че българският език бил груб и немузикален“:

*Ох, аз ще зема черния ти срам
и той ще стане мойто вдъхновение,
и в светли звукове ще те предам
на бъдещето бодро поколение!*

Проф. Шишманов заслужено оценява появата на Вазов на литературната сцена, която до този момент се характеризира с „жалки поетически опити на неколцина даскачи-римовачи“, като нова епоха в развитието на българската култура въобще: „И нека

сега измерим огромния път, който е трябвало да измине Вазов, и да оценим значението му за развоя на новата българска писменост и на българската духовна култура изобщо! По негово време бяха едва намерили своето задоволително разрешение две важни проблеми: тая за присланияето на народа към по-висока култура (откриване на гръцки училища, а по-късно под влияние на Васил Априлов – добиване образование в Русия – бележка на автора) и оная, за книжовния език (колебание на писменността между народния език и черковнославянската традиция, както и между източните и западни български говори – б.а.)“.

Съотнесени към днешното време, когато българският език отново е застрашен от асимилация, провокирана от възможностите на международното интернет общуване и прекомерното влияние на някои западни езици, идеите и продължението им за неговото опазване в цялото му богатство също е в дейността на днешните педагози, членове на НЕПС. Те са верни и неотклонни следовници на Шишмановите и Вазови идеи и ратуват за съхранението на чистотата и звучността на българското слово чрез паметта за народните умотворения – песенен и словесен фолклор на предците ни, като с любов и вдъхновение ги поднасят на най- младите българи.

Библиография:

1. Арнаудов 1958: Арнаудов, Михаил. Из живота и поезията на Иван Вазов. С., 1958.
2. Вазов 1957: Вазов, Иван. Събрани съчинения. Т. 19. С., 1957.
3. Вазов 1976: Вазов, Иван. Събрани съчинения. Т. 21. С., 1976.
4. Разковниче 1996-2012: Разковниче, С., НЕПС „Проф. д-р Иван Шишманов”, 1996-2012, № 1-6.
5. Сборник 1947: Писма на Иван Вазов до Евгения Марс (Сборник). С., 1947.
6. Тенев 1984: Тенев, Драган. Животът на Вазов. С., 1984.
7. Шишманов 1965: Шишманов, Иван. Избрани съчинения. Т. 1. С., 1965.
8. Шишманов 1969: Шишманов, Иван. Студии, рецензии, спомени, писма. С., 1969.
9. Шишманов 1976: Шишманов, Ив. Иван Вазов – спомени и

документи. С., 1976.

10. Шишманов 1991: Шишманов, Иван. Българският поета laureatis Иван Вазов (1850-1921). // Анчев, П. (съст.) Страници за Иван Вазов – творчеството на писателя в българската литературна критика. В., 1991, 55.

Елена Хайтова

**Проф. д-р Иван Шишманов и Николай Хайтов –
защитници на народността пред Европа**

Надявам се, че никой в тази зала на най-авторитетното ни висше учебно заведение в България не поддържа твърдението, родено в нашето съвремие, че “утре започва от днес”. Самата аз застъпвам в своето творчество позицията, че утрето, което е нашето и на децата ни бъдеще, не само че не започва от вчера, а от завчера. Изразих това си убеждение в есе под заглавие “Утре започва от вчера, дори от завчера” и получих първо място в Националния конкурс, организиран от Съюз на българските писатели, Столична община и читалище “Христо Смирненски” в София. Казвам това, не за да изтъкна себе си, а за да подкрепя темата на нашата конференция, посветена на 150-годишнината от рождението на големия български и европейски учен проф. д-р Иван Шишманов. Оценявайки неговата висока ерудираност, български възрожденски дух и европейска интелигентност, не можем да не поднесем с признателност китка обич пред славното ни Завчера – там, където се е ковало величието на България.

Малцина са българите, които са свързвали своето обучение и работа с Европа и тя е изричала имената им с уважение и признателност. Но точно проф. д-р Иван Шишманов е един от тези българи, започнал обучението си в Австрия, продължил го след това в Швейцария и Германия, завоювал високи титли и ратувал още преди век за обединението на Европа.

Можем да се радваме и гордеем, че днешната ни мечта за членство в цивилизована Европа има своите далечни предшественици, каквито разпознаваме в лицето на проф. д-р Иван Шишманов. Той е поддържал идеята за създаване на Обединени Европейски щати. Не е било възможно такъв ерудит, учен и философ като него, опознал издълбоко културите на различни народи, да запази знанието само за себе си. Желанието му е било до тази голяма европейска култура да се докоснат и да вникнат в нея други български творци. Известно е неговото меценатство, както и желанието му да не се натрапва и да не парадира със

своите титли, с членството си в различни академии, с 40-годишната си преподавателска дейност сред студентите. Затова може би малцина знаят, че проф. д-р Иван Шишманов е в основата на създаването на Софийския университет, Народния театър, Художествената академия, на редица музеи, училища, библиотеки. И той, като своя съгражданин Цветан Радославов, умее да се радва на стореното и да премълчава личното си участие в него. Удивителен е талантът на свищовлията, който под напора на силни чувства, пътувайки през 1885 г. с кораб от Виена към България, създава думите, а заедно с тях и мелодията на бъдещия български химн. Така спонтанно, от необикновено възмущение и любов към родината, се появява песента на Цветан Радославов, която през 1964 г. става официален химн на България.

Етичен и тих, проф. д-р Иван Шишманов оценява таланта и на друг свой съгражданин – „щастливеца“ Алеко Константинов. Той нееднократно защитава творчеството му от несправедливи нападки. Питам се къде днес можем да открием такива хора като Шишманов – готови за безкористна помощ в трудни моменти. И не е ли мечтата на този велик българин попиляна и загубена днес? Трудно се намира приятелско рамо, а още по-малко – обективна приятелска критика. Сякаш българските добродетели вече са останали в миналото, а озлоблението и завистта са се вкоренили в настоящето.

Идвайки от Европа в България, проф. д-р Иван Шишманов иска да навакса своето отсъствие от родината и започва усилено да пише за нашите възрожденци – от Паисий до Раковски, сблъсква се с Пенчо Славейков и Яворов. Но той сякаш не се докосва до тези творци, а като нежен вятър разтваря чашките на пролетните цветя, за да не ги повреди. И ние усещаме това нежно дишане на големия ценител. Горещите спорове не са му присъщи, нито битките с опоненти, нито дори страстните дискусии – човекът, носещ европейски дух, може да бъде неотстъпчив, но никога груб и предизвикателен.

Чрез яркия духовен портрет, който прави на своя приятел Иван Вазов, проф. д-р Иван Шишманов ни приближава и почти ни сродява с най-големия български народен поет. Той се удивлява от широтата на таланта му, от висотата на неговото духовно могъщество. И не проумява как толкова скоро след появата на Паисиевата история, без други жалони по пътя на литературното

творчество у нас, се появява талантът на Иван Вазов – без равностойни предшественици, които да обусловят дарбата му. Самият проф. Шишманов се прекланя пред обемното творчество на народния поет и произнася най-високата оценка за величието и непреходността му, въпреки че по онова време дори той е имал отрицатели: “Вазов е обожавал и идеализирал народа си, но като му е сочел все по-високи цели, тъй като и народите растат заедно с тях. Дори и тия, които го отричат частично, и те стоят на неговите широки плещи. Така всички трябва да свикнат да говорят за една Вазова епоха в българската литература.”

Говорейки днес за проф. д-р Иван Шишманов, който чрез своята култура издига културата на България и дори тази на Европа, не мога да не се обърна с почит и към друг велик българин, който за разлика от Шишманов не е учил в Европа, но също издига родната ни култура и литература дотолкова, че произведението му “Козият рог” бе определено за най-добрия сред българските филми на миналото столетие. Писателят Николай Хайтов получава академично звание за задълбочените си изследвания и творби предимно с народностен характер – за белетристичния му сборник “Диви разкази”, изследванията му за гроба на Васил Левски и страстната му публицистика с откривателски характер. Книгата му “Диви разкази” е преведена на двадесет и два езика в тридесет и две страни. Заслужено Николай Хайтов е признат за народен поет, което за него е повече от всяко друго звание, а литературната награда на името на Вазов му става най-скъпа – статуетка с гравирани Вазови стихове върху нея. Акад. Хайтов обяснява великото прозвище на родолюбеца от Сопот, наречен „патриарх” на българската литература, като казва, че Вазов има извънредна дарба да борави с езика, да въвежда нови думи, да облагородява литературната реч с нови интонации и отсенки. За Хайтов Иван Вазов прави това върховно литературно дело с неизтощим артистизъм, с размах и свобода, които могат да бъдат достоен пример за всеки български писател. Наред с това Хайтов отбелязва, че Иван Вазов е най-чувствителният “нерв” на българската нация, защото през целия си живот поетът се е възпламенявал от големите и малките обществени проблеми, а това в единство с литературния му талант го е превърнало в истински патриарх на българската литература.

През целия си живот акад. Николай Хайтов стои близо до Ва-

зовите идеи и патриотизъм. Друго, което ги сближава с Шишмановия близък приятел, е разнообразното му, пълно с конфликти ежедневие. Хайтов излизаше от един и влизаше в друг спор, въдеше опоненти, предизвикваше дискусии, за да доказва своята правота, когато заставаше в защита на народността кауза. А възгледите му за народното творчество бяха близки до тези на проф. Шишманов. Той се виждаше с учени фолклористи и етнографи, посещаваше събори, радваше се като дете на достолепните български хора. Тревожеше се, че младите все по-малко се вълнуват от народното изкуство и душата му боледуваше заради този факт. Но силно вярваше, че фолклорното наследство е вечно и че то неминуемо се вражда в основата на личното творчество, като понякога дори го превъзхожда. С личния си пример акад. Николай Хайтов защити тезата си, че колкото повече един творец е ярко национален, толкова повече той се тачи в международното пространство.

Виждах щастието на баща си, когато млада родопска певица бе пяла в Париж и заедно с получената титла “Славеи на Европа” тя бе отличена като жена с най-хубава носия. “Навярно някоя аристократка е дала модел за тази носия” – бе оценката на журито в ревюто на български носии. Тази „аристократка” от България не бе никоя друга, а неуморимата родопчанка, осъмвала над тъкачния стан и шареното вземо с пъргави пръсти, умееща да съчетава цвят с песен и да тъче носии, извисявайки глас към смълчаното и притихнало в изумление българско небе.

Повече от аристократ е един народ, който създава 300 хиляди народни песни, много от които вдигат на крака хората по света. И тогава никой не пита колко е голям българският народ, а му прави дълбок поклон. Своеобразен поклон пред българската народна култура прави и литературният критик Ману Вахеманс в белгийски вестник в началото на 90-те години на XX век, давайки висока оценка на преведените на фламандски език „диви” разкази на Николай Хайтов: “Пренебрегването на литературата на един малък народ е несправедливо. Разказите, които е превел преводачът Реймонд Детре, са прекрасно четиво – увличащи, вълнуващи, екзотични... Чрез “ Диви разкази” този непознат свят най-после се отваря за четящия на нидерландски.”

А ето и оценката на норвежката критика в списание “Ашехау” за Николай Хайтов от 15 септември 1975 г., когато той е преведен от Четил Рог Хауге: “Хайтов е писател, който може да се мери

единствено с голямата европейска мярка. Той е национален писател, който описва българина, но това е повод да опише всички нас; той описва българското село, само за да можем ние да опознаем собствения си град.”

Тези оценки, дадени от високо ерудирани европейски критици, не могат да не радват творците, България и читателите, тъй като самочувствието на един народ се гради върху творческите му ценности и неговите творци.

Мисля си, че ако акад. Николай Хайтов и проф. д-р Иван Шишманов биха живели в едно и също време, то големият меценат на творците Шишманов би изпратил писателя Хайтов да учи в Европа, за да усети отблизо нейната култура. И то, без да изпита капка завист. Та нали заради тази пословична българска страст ние все още нямаме Нобелов лауреат!

Днес, в рамките на времето – минало и настояще – виждам двете големи фигури на българския небосклон на творчеството. В него се срещат различни идеи и стилове на писане, ала едно е обединяващото – вроденото дълбоко чувство на обич към България. Иначе проф. д-р Иван Шишманов не би се връщал толкова често в родината си, колкото и привлекателна да му е изглеждала Европа. За жалост, днес са твърде много българите, които отиват да учат навън и забравят да се обърнат натам, откъдето са тръгнали. Представям си как Николай Хайтов непринудено и по свой естествен начин ще каже на професора от Свищов: „Е, как си братовчед? Ще опазим ли България?”

Ще ми се да отговоря от свое име в чест на бъдното: Какво друго, ако не родината си, да опазим! Особено когато имаме такива българи, които са достойни да влезат в европейските пантеони – проф. Шишманов и акад. Хайтов.

Лозинка Йорданова

**„Който иска истинска поезия – да накара народът да му пее!”
– проф. д-р Иван Шишманов**

Така проф. д-р Иван Шишманов определя силата на художественото въздействие на народната поезия и песен.

Има личности, които от реалност стават легенди. Той е един от тях!

Жизненият път на Иван Шишманов започва преди 150 години от Свищов – един от най-будните центрове през епохата на Възраждането. Момчето расте край тихия бял Дунав в особено благоприятна семейна среда. А голямата река е свързана с велики подвизи на синове, посветили живота си за освобождение и достоен живот. Неговата любознателност и интерес към всички страни на живота и особено към свързаните с литературата и културата е забелязана от великия унгарски учен, един от най-ревностните изследователи на Дунавска България – Феликс Каниц. С големия си талант на историк, художник и изследовател в средата на XIX век той оставя на България изключително ценни послания. Включително това, че той изпраща младия Иван Шишманов във Виена да се учи. Там младежът завършва педагогическо училище, а после поема пътя на редовен учител в родния си град, за да стигне бързо до началник на народното просвещение.

Изключителната жажда за знания и по-високо образование скоро го връщат в университетите на Йена, Женева и Лайпциг. Вълнуват го философията, литературата (включително древноизточната), езиконанието, педагогиката.

Завърнал се в България през 1888 г. вече като доктор по психология. Малко по-късно, като министър на просвещението Иван Шишманов повежда съзидателните стремежи на най-напредничавата българска интелигенция със завидна последователност – той създава Държавния музей, Археологическото дружество, Народния театър, Музикалното училище, училището за глухонеми деца, първата детска забавачница у нас и много други. Науката и изкуството стават негово верую за развитието на следосвободенска България. Тях той счита за фундамент при въздигането

на Отечеството. Шишманов не жали сили, за да осигури контакти на българските културни дейци със западните културни средища.

Особено благоприятна е дружбата му с народния поет Иван Вазов. За пръв път той го назовава „патриарх на българската литература”. Плод на тази привързаност към Вазов е отпечатването на романа му „Под игото” в първия том на Шишмановата забележителна поредица „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина”.

Известно е, че най-крупните трудове на проф. Шишманов са свързани с българските книжовни дейци, но интересно е още да научим, че неговите най-големи заслуги са в развитието на българската етнография и фолклор. Големият и далновиден учен смята, че „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина” ще отвори път за събиране и систематизиране на материалните и духовните ценности, създадени от нашия народ през вековното му присъствие на Балканите. Ето какво казва той: “Трябва да се заловим с трескава бързина за прибирането на всички още неизвестни фолклорни материали...Нуждите от народоучни дружества, програмите на които да не обемат нищо друго, освен изследването на българския фолклор...”

Неговата защита на езика на народа е пословична: “Три реда, написани на наш, селски език, ще се ценят след време сто пъти повече от петдесет страници надути слова и дрънкания. Езикът расте и се развива заедно с нашето развитие. Езикът – това сме ние! Лъжете се, ако мислите, че нашият език е беден; той е по-богат, отколкото и най-големият шовинист може да си представи, само че той не се нуждае от богоровци, а от миладиновци!”

Уроците на проф. д-р Иван Шишманов са ни нужни днес повече от всякога. Днес, след цял век, е добре да си дадем сметка за тяхната учителна яснота, за последователния му патриотизъм, за изключителното му за времето новаторско действие на космополит.

Добре е често да си преговаряме уроците на Шишманов, защото той получи признанието за “най-големия професор по българознание в Софийския университет”.

Древните философи бяха издигнали максимата: “Познай себе си!” Днес времето е ревизирало тази мисъл на древните и съветва: “Познай другия, за да познаеш и себе си”, защото богатството на един народ е в съхраняването на другостта и в умението му за

етническа толерантност. Особената историческа съдба на България е обусловила голямо разнообразие от етнически групи, които съжителстват векове наред. Силата и устойчивостта им се корени в борбите за оцеляване срещу вражеските набези.

Ние трябва да знаем и помним оценката на проф. д-р Иван Шишманов за народната ценностна система, за да ни откриват поколенията в утрешния ден!

Синът Димитър Шишманов – възход, гибел и възкресение

До 1989 г. малцина знаеха за сина на проф. д-р Иван Шишманов – писателя и политика Димитър Иванов Шишманов. И така щеше да бъде, ако не бяха започнали демократичните промени в България. Защото колцина бяха хората, които по някакъв начин знаеха, че големият наш учен, проф. д-р Иван Шишманов, един от строителите на нова България, имал син? Единствен син, с който трагично свършва този забележителен български род – Димитър Ив. Шишманов е разстрелян на 1 февруари 1945 г. с присъда от Народния съд за провеждането на „пронемска политика“.

„Като дипломат и човек аз съм бил против обвързването на България с каквито и да е, и колкото и да е пактове. Колкото по-малко пактове, толкова по-добре!“ – заявява пред съда писателят, и добавя: „Мисля, че моето минало не ме сочи като злодеец“. Този отговор обаче не го спасява от разстрела, а заради разстрела след няколко години името му е включено в списъка на писателите, анатемосани в годините след 09.09.1944 г. до такава степен, че все едно никога не са съществували. Грехът му – че в един злокобен за страната ни момент – от 1940 до 1943 г. – е бил главен секретар на Министерството на външните работи и изповеданията, а от октомври 1943 до юни 1944 г. – министър на външните работи в правителството на Добри Божилов. Разстрелян е заедно с останалите членове от кабинета (две години по-рано е разстрелян от предишната власт друг български творец – поетът Никола Вапцаров, а преди него в нашата история има още много печални примери за талантиливи творци, станали жертва на властта).

Ето защо Димитър Шишманов е осъден на забрава, а книгите му – включени в черния списък, съставен през 50-те години на ХХ в. – заключени в секретни сейфове, те останаха недостъпни за читателите дори в Народната библиотека в столицата. Десетилетия наред е опасно даже да се споменава името му и поради тази причина един от най-близките му приятели, писателят Константин Константинов, не споменава дори с един ред за него в мемоарната си книга „Път през годините“. Първият редактор на мемоари-

те му, Светослав Минков (един също така напласен заради брат си писател) му казал, че е невъзможно да пише за Шишмановъ – „нали е ликвидиран като враг на народа“! Забраната продължава да тегне, спомените за Димитър Шишманов ги няма и в изданието на тези мемоари от 1984 г.а, излязло под редакцията на проф. Елка Константинова. Удивително е, че в Централния държавен архив все пак са съхранени някои документи за живота му: писма и ръкописи. Папката е не дотам дебела (без съмнение тя е бивала прочиствана), но все пак нещо е стигнало до нас! И така, след 1990 г. започна „възкресението“ на писателя, неговото завръщане в света на книгите, при новите поколения читатели, за да заеме законното си място в историята на българската литература. За това допринесоха журналисти и творци като Георги Тахов, актьорът проф. Петър Петров, Дора Димитрова и други. През 1993 г. се публикуваха дневниците на Димитър Шишманов, озаглавени „Писма до самия мен“. През 1997 г. Елена Ляпчева и Мария Китова съставиха пълна биобиблиография на творчеството му от цели 238 страници! Година преди да напусне този свят, доживелият до прелома писател и драматург Петър Славински публикува в сп. „Летописи“ през 1992 г. съхранените като скъпоценни реликви „диалогични писма“ от Димитър Шишманов до него, писани от Атина. И няма как да не са му били скъпи тези писма-уроци, в които с двадесет години по-възрастният писател насърчава или напътства по-младия си колега в неговата творческа лаборатория, или просто разсъждава заедно с него за задачите на писателя.

В едно от писмата си Димитър Шишманов изповядва своето творческо кредо: „Има един въпрос, който би ми се искало да подебатирам с Вас. Макар да казвате, че се пазите да гледате на живота инак, освен като художник, т.е. че се стремите да останете настрана от определено политическо направление (нещо, което смятам напълно правилно), мене ми се струва все пак, че една силна социална жилка у Вас ви кара да давате на всяко ваше произведение някакъв обществен смисъл. Едно време и аз смятах като вас, че писателят е длъжен да бъде едновременно и общественик в най-широк смисъл на думата, и да отразява в произведенията си всичко, което става около него, да го осмисля и така да постига истини, които обикновеният човек не може да постигне. Днес не съм съвсем уверен, че това трябва непременно да е така, че писателят непременно трябва да се стреми да отразява дейст-

вителността в произведенията си...”

Кореспонденцията между двамата писатели датира от 1938 г., когато Димитър Шишманов е пълномощен министър на България в Гърция, но още през 20-те години на ХХ в. според една анкета той е сред най-четените автори на своето време. И колко оцетени сме ние, няколко следващи поколения, които дори не дозирахме за съществуването му, лишени от възможността да се насладим на изразителното му и вълнуващо слово!

На двадесетгодишна възраст Димитър стартира в литературата с повестта си „Депутатът Стоянов”, следвана от „Хайлайф” („Хайлайфът е жестоко обиден...”, но критиката се произнася с големи похвали” – съобщава бащата, проф. д-р Иван Шишманов на жена си Лидия); после следват сборник разкази и романът „Бунтовник”. Драмата му „Кошмарът” и комедията „Панаирът в Стародол” са поставяни на сцената на Народния театър в София от най-добрата театрална трупа. Писател, драматург, литературен и музикален критик – тепърва предстои да бъде изследвано значителното по обем наследство, оставено ни от Димитър Шишманов. Някои от творбите му („Депутатът Стоянов”, „Хайлайф”, драмата „Кошмар”) са съзвучни и на нашето време – щрих, характерен само за големите, истинските творци.

България може да се гордее с писателя си Димитър Шишманов. Трето поколение интелектуалец (с каквито не сме чак толкова богати), той е потомък на славен род, чиито корени идват от Свищов (някои автори го свързват с последната царска династия Шишмановци). Кръвна е връзката му с Щастливеца – дядо му по майчина линия, Димитър Емануилович, един истински възрожденски деец, е брат на майката на Алеко Константинов и е първият наш автор на пиеса, в която има женска роля.

Роден в София, син на проф. д-р Иван Шишманов и на писателката Лидия Драгоманова, отраснал в родителския дом на ул. „Шипка”, чиито стени са запечатали гласовете на едни от най-големите творци на българската литература, но и на музиканти и художници, малкият Мика попивал атмосферата на духовност, която изпълвала този дом – истинско гостолюбиво интелектуално средище. Там той слушал словото на Славейков, на Вазов и Йовков, на бъдещия акад. Михаил Арнаудов, на Кирил Христов – списъкът с имената на забележителните личности, търсили приятелството на големия учен и изследовател Иван Шишманов и

посещавали неговия артистичен дом, е прекалено дълъг, за дам оже да се изчерпи. Лидия, една също така многостранно изявена личност – преводачка и музикален критик, е председателка и съоснователка на първото Музикално дружество. Тя приобщава сина си към музиката. И не само тя свири на пиано в този дом, но и синът, който освен това прави опити и да композира. Музиката го сближава с двамата братя Владигерови, особено с Панчо, който му посвещава една своя творба, а Димитър пише вдъхновени отзиви за изявите им, както и отзиви за правещите по това време първите си стъпки в изпълнителското изкуство пианистки Тамара Янкова, Донка Куртева и други, които той публикува в рубриката „Изкуство и публика“ на в. „Слово“. Там Димитър Шишманов ще напише думи, валидни и днес: „Ние имаме още много път да изминем, докато се наложим на Европа. Но можем вече да й привлечем вниманието с редица неща, които сме създали... И по този начин да издигнем България в очите на Запада. И да блесне ясно съзнанието, че като наченем да тачим своето, ще започнат да ни тачат и другите“ (из „Ние и Европа“).

Началните литературни стъпки на младия Димитър са на-

сърчени от бащата, проф. Шишманов. Той напътства сина си така: „Ти искаш да си писател, но помни, че литературата има – без да гони тенденции – и една висока социална мисия“. Първите изяви на младия писател благословил не друг, а самият Иван Вазов, с когото бащата е близък приятел. Не заради любезност и приятелство любимият народен поет, Патриархът на българската литература ще напише до родителите на Димитър по повод на романа му „Бунтовникът“, който, както признава, четял „с наслада“: „Димитър ще бъде един от първите ни писатели-реалисти, той и сега е завзел видно място

между тях...” Оценката е точна, макар че с течение на времето писателското перо на Димитър се пречиства от прекалено реалистичните си амбиции, както и от мелодраматичните нотки в някои от ранните си разкази, вероятно вслушвайки се в гласа на друг авторитет – литературния критик Владимир Василев (на чието сп. „Златорог” той е активен сътрудник), а по-вероятно израствайки професионално до степен, че сам да определи линията си на писане.

Димитър Шишманов е завършил право в Женева, но между-временно се интересувал и от трудовете на големите западни философи, изучил и няколко езика, на които можел да общува устно и писмено: немски, френски, руски, украински и гръцки. Имал толкова много отворени врати към света! Това богатство от възможности за общуване благоприятства развитието му в кариерата – след завръщането си в България той заема все високи постове в съдебната система (плод на наблюденията му от този период очевидно са разказите му, обединени под заглавие „Странни хора”), повече от десет години е началник на Комисията по репарациите, за да премине после през дипломатическата кариера и да стигне до министерския пост.

В личния си живот обаче Димитър Шишманов носи една тежка карма. В писма на негови съвременници се загатва, че от чужбина той се бил завърнал тъжен заради края на една романтична любов, обаче едва ли това е причината да се влюби в значително по-възрастната от него Пенка (Пенелопа, по майка – гъркиня), съпруга на генерал Сава Савов. Тя била вече майка на три деца, но се славела като артистична, модерна и образована за времето си жена, която също владеела няколко езика. Пенка се развежда с генерала – разводът се превръща в събитие, което взривява установените нрави в иначе правещата опити да се европеизира София. Може би именно жената-майка е привличала Димитър в лицето на тази крехка на вид жена, съзнавайки, че заради претърпяна в детството операция, той няма да може да се радва на собствени деца... Загадката остава. От писмо на проф. Шишманов до жена му Лидия става ясно, че той, бащата, приема с присъщата си толерантност (завещана му пък от неговия баща Димитър Емануилович Шишманов) това странно решение на сина си. Болката, че няма да има потомство от сина, наследници, които да продължат рода, остава обаче неизлечима в душата на професора...

Името на Димитър Шишманов бързо се утвърждава, то става достойно да представя България и той – вече изявен писател и драматург, един от основателите на ПЕН-клуба, литературен и музикален критик – поема поста пълномощен министър на България в Гърция. Времето, прекарано в Гърция, е плодотворно за писателя, духът му пътешества из отминали времена и красиви митова, за да напише едни от най-хубавите си страници именно за тази страна. След завръщането си в родината Димитър Шишманов става главен секретар (заместник-министър) в Министерството на външните работи и изповеданията в правителството на уважавания от него като учен проф. Богдан Филев, а сетне и министър на външните работи в последното правителство преди злокобния (не само за него) Девети септември 1944 г. Месеци след това ще последва разстрелът – свидетелство как всяка власт се бои от интелектуалците си. И този разстрел ще го осъди на забравата... Но тя не можеше да продължи завинаги!

В годините след Десети ноември 1989 г. името на Димитър Иванов Шишманов изплува от пепелта на забравата като птицата феникс. Ценителите на родната литература имаха възможност най-напред да прочетат неговите „Писма до мен самия“ и повестта „Хайлайф“. През 1999 г. в изд. „Хемус“ излезе сборникът с негови „Странни хора“ (кто съставител, в него аз обединих и най-хубавите му разкази от сборниците, издадени приживе от писателя, „Пламъчета над делника“ и „Зограф Павел“). През 2000 г., пак със спомоществователството на г-жа Паула Савова, внучката на Пенелопа Савова, излязоха в отделна книжка и неговите девет приказки за деца, които събрах под заглавие „Любими приказки на баба“ с илюстрации от майсторите на рисунките за деца Вадим Лазаркевич и Георги Атанасов.

В навечерието на 120-годишнината от рождението на писателя Димитър Шишманов (19.11.2009 г.) подготвих сборник с негови избрани творби под заглавие „Блянове край Акропола“. Тези творби ни убеждават защо (както доказват някои анкети) в началото на миналия век той е бил сред най-четените автори. Неговите пътни бележки и разкази-есета, които Шишманов нарекъл „Блянове край Акропола“, са издадени приживе, през 1938 г., и без съмнение представляват венеца на неговото творчество. Още тогава те имат огромен успех сред читателите и литературната критика. Сборникът включва още цикъла разкази „През земи и времена“ – тематично свързани с „Блянове край Акропола“, посветени на античните герои на Гърция. Разказите от третата част „Скици из

О.Н.”, които са публикувани между 1935-1941 г. само в сп. „Златорог”, сега излизат за първи път заедно. Те звучат съвременно и днес, в нашето силно политизирано време. Главният им герой е Ку-Лин, изкусен китайски дипломат, истински наследник на хилядолетната китайска философия. Влюбен в японската стихотворна форма „хай-ку” и в японските рисунки „какемоно”, както и неговият японски съперник и враг Идзука, Ку-Лин възприема тезата му, че може би те, двамата с Идзука, сочат един „нов път за борба. Борба без лична омраза, борба с взаимно уважение, борба с примиря, когато всичко друго се забравя и между нас остава само един идол: красотата!“ Някъде дълбоко в гънките на писателската душевност навярно е звучал и е водил ръката му гласът на неговия дядо Димитър Емануилович Шишманов, поставил като мото на своята пиеса „Добродетел и злоба” (издадена в Русе през 1871 г.) моралната повеля: „Прави добро и не бой ся!”

Анализирайки „Блянове край Акропола”, критиката обикновено набляга на ерудицията на писателя като изключителна негова черта. Наистина тази висока ерудиция е неговият гид из древността, из руините на някогашната Елада, но въображението и чувствителността му правят своето, за да се получи оная „алхимия на словото”, отличаваща всичко, написано от Димитър Шишманов, вдъхновено от древността. Сякаш той е в едно негласно състезание по майсторство с безсмъртните (а понякога и безименни) творци, оставили на човечеството ненадминатите си образци в изкуството и архитектурата на древна Елада. Но най-важното, което представлява принос на Димитър Шишманов в нашата литература и което го отличава от многоликите му братя по перо, са краските на градския живот и главно – на хората от столицата. Пейзажист и портретист на града и градския човек, на столицата и столичанина, но не толкова на „обикновения” човек, а на онзи от „хайлайфа”. Това е почеркът на Димитър Шишманов. И още нещо – благодарение на владеенето на чуждите езици и посредством тях благодарение на общуването си с чуждите литератури, той постига нещо друго, много характерно за него. Вече в зрелите си творби, включени в този сборник с избрани произведения, писателят надскача границите не само на битовото, но и на родното – за да раздипли страници от старогръцката история и митология, или пък да третира общочовешки теми така, че те да звучат дори като написани от който и да било автор-европеец.

От всичко, което ни е оставил писателят Димитър Ив. Шишманов, „Блянове край Акропола” без съмнение е неговата съвършена творба, истински поетичен бисер в проза. Рисунка (черно-бяла графика) за корица на книгата с това заглавие направила художничката Донка Константинова, сестра на писателя Константин Константинов, но този проект не бил използван за първото изда-

ние на творбата. Още с излизането си книгата предизвиква жива реакция от страна не само на читателите, но и от страна на критиката и което е особено важно – всички са единодушни, че това е блестяща проза. Творбата е високо оценена и от гръцката литературна критика. Тя е преведена на гръцки, а Шишманов е приет за член на Съюза на гръцките писатели.

„Блянове край Акропола” се чете с удоволствие и наслада и днес. Ценителите на изящната словесност ще се убедят сами в това, когато разгърнат страниците на сборника. Димитър Иванов Шишманов ни е оставил своето безценно наследство – художественото си творчество. С него той остава сред нас като наш мъдър съвременник.

Значение на народната традиционна култура днес

Венцислав Димов

Иван Шишманов и ранните теренни звукозаписи на традиционна музика в България

Заглавието звучи малко парадоксално. Иван Шишманов (1862-1928) е основоположник на модерната българска народоука (фолклористика, етнография, етнология), която според програмната му студия „Значението и задачата на нашата етнография” (1889 г.) има за задача преди всичко да документира фолклорни явления, които в поне четири от изведените от него двадесет и една рубрики са музически: народна музика, народни хора, народни свирала, певци и певчески школи [Шишманов 1889: 57-62]. Но той само на едно място в тази студия (без връзка с музическото) говори за нуждата от звукозапис при теренната работа – филолозите изискват народните умотворения да се записват от устата на народа точно, което би било възможно, ако събирачите са „физиолози, а сбирките им – фонографи” [Шишманов 1889: 16].

Ще се опитам да докажа следното: въпреки че никъде пряко не пише за използването на звукозаписа в музикалнофолклористичната дейност на терен, Иван Шишманов е свързан с ранните теренни звукозаписи на традиционна музика в България. Като теоретик и организатор на научния живот той, чрез своите последователи в България, се явява в началото и на този важен аспект от родната народоука.

Вместо експозиция:

звукозаписът и звуковете архиви в етномузикологията

Според Бруно Нетл появата на етномузикологията се обуславя от изобретяването на звукозаписа [Nettl 1992: 375-386]. Паралелно с използването на първите звукозаписни апарати в теренната, събирателска и интерпретаторска работа на изследователите, се развива сравнителното музиковедение. Първите звукозаписни регистрации и последващи транскрипции и научни рефлексии на традиционна музика (незападни музикални явления) създават

предпоставки за възникване на етномузикологията като самостоятелна научна дисциплина с предмет (подобно на културната антропология) изследването на други, далечни култури.

Още през първите години на създаването му фонографът на Едисон привлича вниманието на антрополози и етнологии. Един от първите, които виждат в апарата перспективи за научна работа в областта на етнологията през 1880 г. е директорът на Берлинския музей на народните изкуства Феликс фон Лушан. Неразбран от съвременниците си, той се отказва от идеята, но тя осенява американските етнологии, които от 1890 г. започват да записват музика и гласове на северноамерикански индианци. Така в навечерието на XX век фонографът и цилиндрите са усвоени първо от науката и педагогиката и дълго време се използват приоритетно за научни цели, за съхраняване на музикална памет, преди да имат комерсиална употреба [Simon 2000].

Ражда се институцията на звуковите архиви. Ще припомня, че най-старият в света – звуковият архив при Виенската академия на науките – се създава през 1899, а след него се появяват Берлинският (1900 г.) и Санктпетербургският (1902 г.). Използвайки авангардната за времето си технология на звукозаписа и първите звукозаписващи устройства – Едисоновите фонографи – учените от Виена и Берлин си поставят първоначално задачата да изследват развитието на акустичния феномен природонаучно и психофизически (основателите на Виенския фоноархив Зигмунд Екснер и на Берлинския Карл Щумпф са психолози; един от първите австрийски антрополози, който прави записи на терен, Рудолф Пьоч, е физик по образование). Техническото средство и природонаучните методи, залегнали в основата на първите фоноархиви, се явяват база за създаване на нови научни дисциплини: сравнително музикознание и по-късно – етномузикология, диалектология, описателна лингвистика и фонетика [Schuller 1999: 2]. По думите на Хорнбостел, бъдещите институции на етномузикологията се появяват, за да внесат в музикалната естетика данни от музикалната психология; за да приложат в духа на философията методите на естествените науки и чрез тази предметно-научна и методологическа интеграция да подготвят появата на систематичната музикология [Hornbostel 2000: 119]. Първите музикални записи регистрират музика, приемана за чужда и екзотична. В началото на XX век създателите на Берлинския фоноархив Щумпф, Абрахам и Хорн-

бостел записват гостуващи музиканти от Тайланд, Япония, Индия; а първите записи „на терен“ от берлинчани са правени в Африка, Турция и Южна Америка [Simon 2000:47-48]. Виенчани започват музикалната си документация с теренни записи от Нова Гвинея (1904-1906), Югозападна Африка (1907-1909); както и с музика и говор на „екзотични“ европейски народи и райони (1906-1912) – на баските, на келтите, от Гренландия [Schuller 1999: 3]. Най-старите записи на музика от България са дело на специалиста от Виенския фоноархив Субак, който записва през 1908 г. еврейски сефарадски песни и говор във Видин, Русе, София, Пловдив [Димов 2005: 149]. Берлинският фоноархив съдържа няколко колекции с българска музика от първата половина на XX век: на записвача Миечислав Колински – 10 цилиндъра с българска музика, недатирани; на Едуард Волтер от 1908 г. – 5 цилиндъра; „Български архив“ – 8 диска, записани през 1929 г. [Simon 2000: 236-237, 239].

Може да се направи паралел между появата и приложението на технологиите, от една страна, и хронологическата и предметно-научна субординация в музикологията, от друга. На появата на първия звукозаписен апарат – фонографа (1877/1878) – съответстват първите стъпки на сравнителното музикознание. Този уред намира приложение главно като звукозаписващо и по-малко като звуковъзпроизвеждащо средство и затова се използва повече в науката, отколкото в музикалната индустрия. Появата на сравнителното музикознание се свързва с ролята на фонографа и грамофона, звукозаписа и институциите на музикалната памет – звуковите архиви; то остава хронологически обвързано с ранната звукозаписна техника и базисно – с научните записи върху фонографски цилиндри и грамофонни плочи. Създаването на сравнителното музикознание е свързано с появата на звукозаписа и институциите научни архиви в началото на XX век – застанали на прага на различни епохи (предмодерни и модерни времена) и светове (незападни/локални и западни), изследователите се стремат да уловят и запазят музиката като звучащ паметник на изчезващи традиции [Chaudhuri 1992: 365].

Звукозаписът и българската народоука
през първата половина на XX в.

Първите записи на традиционна музика в България с техни-

чески звукорегистриращи средства за научни цели започват през първото десетилетие на XX век. Те са прадизвикани от Шишмановия призив [Шишманов 1889: 30] за създаване на народоучни дружества и организиране на учителското съсловие за събиране и записване на етнографски материали. Определят се като “любителски записи предимно на народни песни”, като се сочи, че първите използвали Едисоновия фонограф за тази цел са Борис Пилатов във Велико Търново и Алексей Шулговски в Чепеларе [Атанасов 1967: 140]. Алексей Шулговски записва с фонограф върху восьъчни цилиндри народни песни на българи мюсюлмани (“българомохамеданско население”) между 1903 и 1906 в Родопите, в селата Чепеларе, Богутево, Добралък, Павелско и др. Твърди се, че украинският музикален педагог и фолклорист е записал около 500 родопски народни песни с мелодии и текстове, от които са запазени само около 23 дешифрирани текста, публикувани в сп. “Родопски напредък” през 1906 г. [Витанова 1967]. За съжаление, до нас не са достигнали оригиналните цилиндри със звучаща музика.

Кои са първите в българската научна мисъл, предложили регистрирането и съхраняването на музическите форми на устно поетическо творчество с помощта на звукозаписна апаратура? Наши проучвания установиха, че призив за записване на народни песни с графофон (родовото понятие фонограф се използва със синоними графофон и грамофон) отправя още през първите години на XX век старозагорският музикален теоретик, педагог и диригент Георги Байданов, издател на първото българско музикално списание “Гусла” и привърженик на музикалното възпитание чрез народната песен. В брошурата си “Българската народна песен – мисли, факти и пожелания”, издадена в Стара Загора през 1901 г. той препоръчва, за да се избегнат грешки в записването на мелодични варианти и интонации на народни песни, да се използва техническо средство графофон. По-късно Байданов доразвива идеите си и чертае практическа програма за звукова регистрация на фолклора, осъществявана от учители-събирачи и координирана от Министерството на народното просвещение и Музикалния съюз в София (Музикален вестник, II, № 4, София, 01.02.1905).

Във въведението към труда си “Народна вяра и религиозни народни обичаи” Димитър Маринов, събирач на етнографски материали и изследовател – етнограф и фолклорист, отчита като непълнота липсващите мелодии на песните и обяснява, че тя се

дължи на записването им без технически устройства. Според Маринов грамофонът е необходим на събирача на “нашите народни мелодии”, за да се регистрират характерните за тях “нюанси и тънкости”, както и за да се съхранят, “защото старите свирачи и песнопойци изчезват бързо”. Той споделя, че освен с грамофон, е имал намерение да записва на терен и с кинематограф, за да събере и документира “чудните и дивни народни танци”. Не успява да осъществи тези намерения, защото е принуден да напусне Етнографския музей. Но осъзнава, че за съхраняването на музикалните традиции записващите устройства са необходими и моли управлението на музея да не жали средства, за да събере ценните изчезващи материали. В труда неколкократно се споменава, че народните мелодии трябва да се записват “единствено чрез помощта на новоизобретения за тая цел уред, наречен грамофон или фонограф”, а “танците от апарата кинематограф” [Маринов 1914: 5, 310, 482].

Програма за записване на народни песни с технически средства чертае IX музикален конгрес през 1921 г.: “По въпроса за събирането на народните песни реши се: да се назначат от Министерството на народното просвещение един музикант, който добре познава народната музика, един литератор и един техник-механик, които с помощта на микрофон да започнат събирането на народни песни” [Тодоров 2002: 52].

За използването на звукозаписна техника в теренните фолклористични проучвания, главно за записване на народни песни, пишат и Добри Христов, Иван Камбуров, Васил Стоин. Интересно е писмото на Стоин до Ив. Д. Шишманов от 21.X.1924 г. с идеята за международно сътрудничество и обмен на записана музика. Нещо подобно дванадесет години по-рано Барток е предложил на немските си колеги във връзка с присъствието на унгарска народна музика във фоноархивите [Simon 2000: 54]. През 1924 г., преди създаването на отдела за народна музика при Етнографския музей (1926 г.), Стоин подхвърля идеята да се заинтересува “от нашите стари мелодии някой научен институт в някоя културна страна, който би направил материалните жертви за събирането (за своя сметка, разбира се) на тия наши ценности с малкото задължение: да предаде по няколко екземпляра от всеки фонографски цилиндър и филм на нашата държава” [Тодоров 1981: 130-131]. Нямаме информация за реакцията на Шишманов на това писмо, но е из-

вестно, че още преди създаването на Музикалния отдел към НЕМ, Шишманов, който от десетилетия ратува за това дело, ще каже за Стоин: „Наситина чудесен фолколрист открих, остава да търсим „Стоин“ за другите клонове на етнографията” [Тодоров 2002: 41].

Всъщност, още през 1924 г. Етнографският музей в София разполага със звукозаписен апарат – фонограф, но той не се използва заради меките восьъчни цилиндри, които не можели да издържат няколко просвирвания (необходими при дешифриране). Известно е, че са правени опити за съвместна записваческа работа с Виенския фонограмен архив. Българинът д-р Васил Спасов, който по това време работел там, трябвало да направи записи в България с апаратура и за фонда на Виенския фоноархив, който от своя страна трябвало да направи за българския музей копия, които да бъдат откупени. Проектът не се осъществил по бюрократични и финансови причини – няма кой да плати разноските по пренасянето на апарата и плочите [Тодоров 2002: 49]. Васил Стоин е първият, който успява да реализира идеите (въпреки че не му се отдава възможност да го направи лично, на терен, с техническото средство) за документиране на музикално-фолклорните материали със звукозаписна апаратура. Прави го, когато оглавява Отдела за народна музика при Етнографския музей през 1926 г. Идеята за звукозапис не осъществява самия той, а асистентката му Райна Кацарова – след смъртта му през 1938 г.

Първите звукозаписи

Едва през 1939 г. записваческата група към Етнографския музей, отдел “Народна музика” с ръководител Васил Стоин придобива съвременен звукозаписен апарат “Престо Ню Йорк”, с който работи първа Райна Кацарова. Според Тодор Тодоров Министерството на народното просвещение отпуска средства за закупуване на два звукозаписни апарата – един за Държавната музикална академия и един за Етнографския музей, всеки на цена 32000 лв. За получаването им се е знаело година по-рано и във връзка с това асистентката на Стоин Райна Кацарова е командирована в Родопите (Лъджене, Баня) като придружител на американската пианистка Естер Джонсън със задачата “да се упражнява в записването” с този “усъвършенстван апарат”, който е предстояло да се закупи за теренни записи на фолклор от Отдела за народна музи-

ка при ЕМ [Тодоров 2002: 50-55]. Архивите на ИИИ-БАН съдържат тези първи записи от лятото на 1938 г. Райна Кацарова и Естер Джонсън са записвали, преди ропоската експедиция, в Музей в София и в с. Казичене на 12 и 17 юни 1936 г.

До 1953 г. научни сътрудници от Института за музика при БАН (създаден през 1948 г. като наследник на Музикалния отдел при Етнографския музей), продължават механичното записване на музикален фолклор върху грамофонни плочи, а след 1953 г. според Т. Тодоров, а според Л. Литова – след 1955 г. [Литова-Николова 2000: 122] на терен изцяло се въвежда механичният начин на записване, като се използват вече лентови магнетофонни апарати.

Грамофонните плочи с теренни записи на българска традиционна музика, които се съхраняват днес в архива на Института за фолклор при БАН, са единствените звучащи теренни материали от първата половина на ХХ век, с които разполагаме в България. Фонограмната сбирка, част от архива на Института за изкуствознание, днес наброява 819 78-оборотови плочи – около 100 часа записана музика. След закупуването на модерна японска техника – лазерен грамофон Laser Turntable LT 2XR2, по проект БААР-ТИ (Български арт архиви, ресурси и технологии на изследване) по-голямата част от тях вече са презаписани/дигитализирани и предстои въвеждането им в база данни, която ще бъде достъпна в интернет. Сред най-интересните звукови документи са: записите на певци и свирачи от Селскостопанския събор през август 1939 г. във Варна, теренни записи на селски изпълнители (от Хлевене, Червен бряг, Дерманци, Угърчин, Тетевен, Копривщица и др.); теренни записи от новоприсъединените български земи след 1940 г. (Скопие, Силистра), записи на песни на известни професионални певци и свирачи (Баба Наста Павлова, Борис Машалов, Мита Стойчева, Стайка Гьокова, Йовчо Караиванов, Цвятко Благоев, Георги Коев), звукови регистрации на гласовете на учени – етнографи и фолклористи, като информатори (Стефан Л. Костов, Христо Вакарелски, Райна Кацарова, Иван Качулев). Важни за интерпретирането на архивните записи са тетрадките с описание на теренните записи, които съдържат описания на записите върху плочите, информация за изпълнители, селища, условия на записа, инструменти и т.н., както и други данни от терена в графата “забележка”.

Пренасянето на тежките звукозаписен апарат и плочи, про-

блемите с превоза, липсата на финансиране за теренни експедиции е затруднявало и без това закъснялата и осъществявана само от един сътрудник записваческа дейност. За това свидетелства доклада на Райна Кацарова, командирована от Министерство на просвещението в Добруджа за записване на фолклора на българите-преселници. По това време, заради бомбардировките над София, Етнографският музей е евакуиран и техниката е в Копривщица (през зимата на 1944 г. Кацарова евакуира имуществото на Отдела в Копривщица и го спасява от пожара в София на 30.03.1944 г.). Кацарова предлага певците на изчезващите вече „старонародни песни“: „да се доведат в Копривщица, тъй като пренасянето на апарата за механично записване при днешните пътни мъчности е почти невъзможно“. За обезпечаване на теренна работа с техническо звукозаписно оборудване предлага: „Във връзка с възможно експедиционно отиване при таврийските българи се явява важен и от голямо значение за работата на терена въпрос. Въпросът за превозните средства. На работниците на терена е необходимо да разполагат с возия, която да е в пълно тяхно разпореждане. Та била и лека камионетка, пригодена с повече седалища. Така ще се пести много време за работа, време, което засега губим в чакане и търсене на возии. Ще се улесни и пренасянето на апарата за механично записване на музика и говор и принадлежащи към подробности. При днешните трудни условия за пътуване да се пренасят двете сандъчета – около 40 кг, раница и топла дреха (случва се да спим и на голи дъски, та да има барем завивка) е почти невъзможно. Придружаващо лице не се предвижда. Ако бихме имали возия на разположение ще можехме да довеждаме от селата избрани певци и разказвачи до средища, гдето има електричество, необходимо за снимките. А желателно е да се фонографират поне по няколко песни от всеки вид, инструментална музика и говор“ [Кацарова 1944; Димов 2012: 17-18; 194-196].

Освен Райна Кацарова, от края на 1940-те и началото на 1950-те години на XX век звукозаписи на терен правят сътрудниците на новосновения Институт за музика (1948 г.) при БАН Иван Качулев, Елена Стоин, Николай Кауфман. На грамофонни плочи са регистрирани първите записи на традиционно многогласие, нестинарски свирни, революционен фолклор.

Вместо заключение

Първите записвачи продължават очертаната от Иван Шишманов широка програма за събирателска дейност. Чрез закъснялото, но все пак осъществено използване на фонографа през първата половина на XX век българската народоука се включва в руслото на западноевропейската традиция. Обзорът на малкото ранни записи и тяхното използване показва както интерес към собствената традиция (етноцентризмът на музикалната фолклористика, наследник на идеите на романтиците от XIX век около основополагащата категория „народна песен“), така и синхронизирането с развитото вече на Запад сравнително музикознание (звукозаписът е сред сравнителните методи за изучаване на своите и чуждите музикални традиции) и проходащата в света в средата на XX век етномузикология (изследователският интерес се измества от завършения музикален продукт към музикалния процес и музициращия човек, към музиката в културата и музиката като тип култура). Подобно на Иван Шишманов, неговите последователи³⁹ на българската музикалнофолклорна нива са първопроходници, изпреварили времето си и вписали се равнопоставено в европейските и световни хоризонти на науката.⁴⁰ Васил Стоин не само изненадва света с огромната си събираческа дейност, а и продължен от дъщеря си Елена Стоин, въвежда нови парадигми в българската фолклористика [Пейчева, Димов 2005; Peuceva, Dimov 2008]: функционалните и териториални класификатори отвеждат отвъд структурата на музикалнофолклорните форми и сочат към функционирането им като локално специфични в културата. С преодоляването на етноцентризма – интересът към малцинствата и чуждите музикални култури [Пейчева, Димов 2001] и с изместването

³⁹Тимоти Райс определя началото на изследванията в българската етномузикология около началото на XX век, когато водещи фигури сред “първото поколение от изследователи” са Ангел Буко-рещлиев, Добри Христов и Васил Стоин. През този период се организират теренни експедиции и се събират голямо количество музикалнофолклорни материали, които се публикуват в поредица от сборници; появяват се първи теоретични изследвания върху метроритмиката, фолклорното многогласие; институционализира се етномузикологията. През 1920-те и 1930-те години се появява “второто поколение” български етномузиколози (Стоян Джуджев, Райна Кацарова), които учат или работят с водещи френски, австрийски и немски изследователи и университети [Rice, 2000:906].

⁴⁰Още през 20-те и 30-те години на XX век български етномузиколози влизат в научен диалог с именити европейски изследователи и институции. И тогава, и по-късно авторитетни учени от чужбина (Ерик Фон Хорнбостел, Бела Барток, Золтан Кодай, Барбара Крейдър, Изалий Земцовский, Климент Квитка) високо оценяват значимостта на събираческото дело на Васил Стоин и следовниците му като Райна Кацарова [Peuceva, Dimov 2008:44-45].

на интереса от завършения музикален продукт към музикалния процес и музициращия човек, към музиката в културата и музиката като тип култура⁴¹, Райна Кацарова става един от пионерите на етномузикологията в България [Литова-Николова 2000: 110-115]. При това, за разлика от Иван Шишманов, овластените български институции и чиновници в сферата на науката, образованието и културата не само не помагат, а пречат на водещите идеи и личности⁴². Звукозаписът като технологическо средство и метод за теренна работа е един от факторите за развойните промени и прозрения в българската народоука.⁴³

Фонографът като първо средство за музикална репрезентация, което може да бъде притежавано като предмет (Адорно), освобождава изказването от ситуацията на пораждането му и осигурява възможност за публика с отворен край (Рикъор) във времето и пространството; превръща се от шокираща емблема на модерността в едно от кардиналните технически средства, променили художественото произведение в епохата на техническата му възпроизводимост (Бенямин). Грамофонната плоча като „концентричен йероглиф“ освобождава звука от обречеността му да умре (Адорно), дава нова виталност на гласа, реабилитира устното творчество (Зюмтор) в модерните времена.⁴⁴ Записването на народно пеене, свирене, думане по слух и интерпретирането на образците само от нотен запис са недостатъчни източници в етномузикологическото изследване: „нотният текст представя му-

⁴¹Етномузикологията измества изследователския интерес: 1. от музикалните структури към процесите на музикално сътворяване и изпълнение; 2. от събиране на репертоар към проучване на музиката като процес [Meyers, 1992:12]; 3. към изучаване на музиката в културата като резултат от човешко поведение; 4) към социологическите аспекти на музиката, каквито са музикална акултурация, хибридни влияния от чужди музикални елементи (западна art музика, популярна музика) [Merriam, 1964:6].

⁴²От текстовете на Тодор Тодоров става ясно, че през този първи период ръководните държавни институции в България не полагат особени грижи за осигуряване на достатъчно финансиране и перспективи за етномузикологическите изследвания. Предвид това не е чудно, че Добри Христов пише за колегите си като за “мъченици на науката”, а според Тодор Тодоров именно на патриотичния порив, а не на положени особени грижи от овластените държавни институции, се дължат успехите в музикалноизследователската работа, до които достига българското музикознание до 1944 г., които “и днес сочим като български принос в световното музикознание” [Тодоров 1981:20; Тодоров 2002: 36-51, 117-118].

⁴³Към това заключение водят и някои конкретни изследвания върху теренната работа на български учени и съхранени архивни материали [за Иван Качулев – Димов 2006; за Вергилий Атанасов – Пейчева, Димов 2012], за публикуването на звуковата памет като част от българското културно наследство [Найденова 2005; Влаева 2010].

⁴⁴За ролята на технологиите като аспект на модернизацията на фолклорната музика вж. Пейчева 2008: 106-108; за връзката музика-медии-технологии – вж. Димов 2010, както и други статии в тематичния брой „Музика и медии“ на сп. „Българско музикознание“, 34/2-3.

зикалният факт в застинал вид, при това частично” [Тодоров 2002: 80]. Фонограмата или нотната картина са само моментна картина от една многолика форма [Джуджев 1977: 55]. Но звучащият или аудиовизуалният документ от миналото, придружен с теренни бележки за изпълнител, контекст и т.н., осигурява преодоляване на субективната интерпретация, приближава до реалната ситуация на записването, докосва до емоционалната атмосфера, включва комплекс от звукови явления, които остават извън възможностите на нотната фиксация. Той позволява музициращият човек да се види и чуе. Звукозаписът е врата към други светове, в които оживяват както ситуацията по време на фиксиране на музикалния факт: музицирането като правене на музика (музиканти, творчество, изпълнителство), слушане и възприемане (аудиторията), така и ситуацията на изследователско ревитализиране (критическа рецепция).

Днес споменавахме многократно личности, които отдавна не са от мира сега. Една от метафорите за дяволската звукозаписна машина е свързана с отвъдното, смъртта и нейното преодоляване. Емблемата на едни от първите звуковъзпроизвеждащи хард- и софтуери – HMV, Victor, RCA – е кучето Нипер, което продължава да чува гласа на своя годподар и след смъртта му. Записването, според Фройд, е гласът на отсъстващия човек. Има нещо чудотворно и спиритуално в ранните звукозаписи. В една реклама на радиопредаване от 1922 г. се казва: „Карузо е мъртъв и погребан от много месеци, но пак пее за нас... направо в ефира на тази студена зимна вечер и всичко това става чрез фонографа” [Питърс 2005: 151]. Райна Кацарова е имала такъв случай в терената си работа: възрастна жена-помакиня отказала да пее пред микрофона, защото се плашела да не би по магически начин да ѝ открадне гласа. Фолклористката ѝ казала, че тя ще ѝ го върне, като ѝ даде стружките от нарезите по диска. Жената пяла и не онемяла. Благодарение на „магьосницата” Кацарова и магическия грамофон „Престо Ню Йорк” гласът продължава да живее десетилетия след смъртта на певицата. Днешното ни връщане към звукозаписите от първата половина на XX век може да ни накара да възкликнем след Вазов: „гласовете ви чувам”. То е не само разговор с мъртвите предци, а и съживяване на паметта като вибрация и резонанс едновременно – не е ли това концептът за реалността, която като резултат от многостранен комуникативен процес е жива, докато

са живи последните запазени гласове и последните чуващи ги? Тръгнали пътя на спиралата, поели по браздата на грамофонната плоча или фонографския валеж, завещани ни от Шишмановите последователи в народоуката, ние продължаваме да орем на онази научна нива, която ни завеша Иван Шишманов. И благодарение на звукозаписвалите му последователи като Райна Кацарова, продължаваме да жънем!

Персоналии:

Иван Шишманов

1862, 05.07 – роден в гр. Свищов

1875-1882 – с помощта на Феликс Каниц учи в Педагогическото училище във Виена

1883-1888 /с прекъсване през 1885: доброволец в Сръбско-българската война/ – студент по философия в Йена, Лайпциг, Женева.

1888 – доктор по психология, Лайпциг /ментор – Вилхелм Вунд/

1888 – доцент по културна история и литература в новооткритото Висше училище, София

1889 – създава Сборник народни умотворения. Студия „Значението и задачата на нашата етнография”, СБНУ, т. I.

1896 – основател на първия български струнен квартет

1902 – академик /БАН/

1903-1907 – министър на народната просвета

Участва в основаването на Музикалното училище /1904/, Народния театър /1904/, Народния музей /1905/, Етнографския музей /1906/, Картинна галерия към Народния музей /1907/, Българската оперна дружба /1908/, Софийското музикално дружество /1909/...

1908-1918 – професор в СУ, специализации в Швейцария и Германия

1918-1919 – посланик в Украйна

1924 – по негова инициатива се основава Българско народно дружество

1926 – председател на българския ПЕН

1928, 23.07. – умира в Осло, Норвегия, като делегат на световния ПЕН

Васил Стоин

1880, 18.12 – роден в Самоков

1897 – завършва Самоковската духовна семинария

1897-1907 – учител в Долни Ощкол, Долна Баня, Долни Лозен
1910 – завършва консерваторията в Брюксел, Белгия
1910-1922 – учител в Самоков, Велико Търново, Пловдив
1924-1925 – преподавател в Учителския институт, София
1925-1927 – лектор в Държавната музикална академия, София,
1926-1933 – ръководител на Отдел за народна музика в Националния етнографски музей, София
1927 – редовен професор в ДМА
1928-1931 – председател на Българския музикален съюз, директор на ДМА
1925-1938 – теренна работа: посетени 419 села и 7 града, записани повече от 25 000 народни песни и инструментални мелодии
1938, 01.12. – умира в София, на гарата, на път за поредната теренна експедиция.

Райна Кацарова

1901, 07.05. – родена в Копривщица
1922-1925 – студентка в Теоретичния отдел на ДМА, София, насочена от Добри Христов и Васил Стоин към фолклористиката
1928 – асестентка на Васил Стоин в Отдел за народна музика в Националния етнографски музей, София
1925-1930 – специализира в Чехословакия и Германия при професорите Хорнбостел, Закс, Шюнеман, Лахман
1933-1950 – уредник на Отдел за народна музика в НЕМ, София
Въвежда техническите средства за звуко-и видеозапис в българската народоука: грамофон /1938/ и кинокамера /1957/.
1950-1964 – реководител на фолклорната секция към Институт за музика, БАН
Участва в основаването на Държавния фолклорен ансамбъл /1951/, Съборите на народното творчество /1960/, Националния събор на народното творчество в Копривщица /1965/, Енциклопедия на българската музикална култура /1967/.
Теренна работа: записани над 12 000 песни, 1 000 танца, сто-тици обреди.
Международни контакти: член на международни организации на фолклористи и етномузиколози (IFMC), чични контакти с Бела Барток, Золтан Кодай, Алберт Лойд...
1984, 14.08. – умира в София.

Библиография:

1. Архив 1939: Арх. ИИИ – Плочи със записи от V. селскостопански събор във Варна, август 1939 (А1, 2 и др.).
2. Архив 1941: Арх. ИИИ, теренна тетрадка (“сив тефтер” – записи на грамофонни плочи) I, Райна Кацарова, плочи а 60 – а 64, теренни записи в Силистра, юли 1941; плочи А 79 – записи на свещеник Павел Атанасов.
3. Атанасов 1967: Атанасов, Вергилий. Звукозапис. // Кръстев, Венелин (отг. ред.) Енциклопедия на българската музикална култура. С., 1967, 140-141.
4. Витанова 1967: Витанова, Лиляна. Алексей Шулговски. // Кръстев, Венелин (отг. ред.) Енциклопедия на българската музикална култура. С., 1967, 456.
5. Влаева 2010: Влаева, Иванка. Звукът на оригинала. // Българско музикознание, XXXIV, 2010, № 2-3, 215-216.
6. Джуджев 1977: Джуджев, Стоян. Музикографски есета и студии. С., 1977.
7. Димов 2005: Димов, Венцислав. Към изследване на записаната музика в България от първата половина на XX век: архиви и колекции. // Българско музикознание, XXIX, 2005, № 1, 144-172.
8. Димов 2006: Димов, Венцислав. Ранни записи на традиционни инструменти в България (Научни и комерсиални записи върху грамофонни плочи на традиционни аерофонни инструменти от България през първата половина на XX век). // Българско музикознание, XXX, 2006, № 3, 77-96.
9. Димов 2010: Димов, Венцислав. Медийната музика в предметното поле на етномузикологията. // Българско музикознание, XXXIV, 2010, № 2-3, 23-40.
10. Димов 2012: Димов, Венцислав. Добруджа: памет и песни. Д., 2012.
11. Димов, Пейчева 2001: Димов, Венцислав; Пейчева, Лозанка. Райна Кацарова и преодоляването на етноцентризма. // Българско музикознание, XXV, 2001, № 4, 41-48.
12. Кацарова 1944: Кацарова, Райна. Общ поглед върху народната музика и песен от Добруджа (ръкопис). // ИЕФЕМ-АЕИМ, а.е. № 40, 1944.
13. Литова-Николова 2000: Литова-Николова, Лидия. Българска народна музика. С., 2000.
14. Маринов 1914: Маринов, Дмийтър. Народна вяра и рели-

гиозни народни обичаи (кн. VII от „Жива старина“). // Сборник за народни умотворения и народопис. Т. XXVIII. С, 1914.

15. Найденова 2005: Найденова, Горица. „Непрестижните“ занимания в научната работа (По повод на един компактдиск). // Изкуствоведски четения. С., 2005, 161-165.

16. Пейчева 2008: Пейчева, Лозанка. Между Селото и Вселената: старата фолклорна музика от България в новите времена. С., 2008.

17. Пейчева, Димов 2005: Пейчева, Лозанка; Димов, Венцислав. Парадигмите Стоин и идеите на българската фолклористика. // Вълчинова-Чендова, Елисавета (отг. ред.) Юбилеен сборник. 125 години Васил Стоин, 90 години Елена Стоин. С., 2005, 25-44.

18. Пейчева, Димов 2012: Пейчева, Лозанка; Димов, Венцислав. Вергилий Атанасов – познатият и непознатият. // Атанасов, Вергилий. Спомени в картина и звука. С., 2012, 19-27.

19. Питърс 2005: Питърс, Джон Даръм. Да говориш на вятъра. История на идеята за комуникация. С., 2005.

20. Тодоров 1981: Тодоров, Тодор. Българската музикална фолклористика до 9.IX.1944. С., 1981.

21. Тодоров 2002: Тодоров, Тодор. Васил Стоин. Живот и дело. С., 2002.

22. Шишманов 1889: Шишманов, Иван. Значението и задачата на нашата етнография. // Сборник народни умотворения, наука и книжнина. Т. I. С., 1889, 1-64.

23. Chaudhuri 1992: Chaudhuri, Shubha. Preservation of the World's Music. // Ethnomusicology. An Introduction (Ed. Helen Myers). L., 1992, 365-374.

24. Hornbostel 2000: Hornbostel, Erich M. v. Phonogramm-Archiv of the Psychological Institute of the University, Berlin C.2, Schlos (Castle). // The Berlin Phonogramm-Archiv 1900-2000. Collections of Traditional Music of the World. B., 2000, 97-105.

25. Merriam 1964: Merriam, Alan. The Anthropology of Music. Evanston, Ill, Northwestern University Press, 1964.

26. Myers 1992: Myers, Helen. Ethnomusicology. // Helen Myers (Ed.). Ethnomusicology: An Introduction. NY, 1992.

27. Nettl 1992: Nettl, Bruno. Recent Directions in Ethnomusicology. // Ethnomusicology. An Introduction (Ed. Helen Myers). L., 1992, 375-399.

28. Peycheva 2008: Peycheva, Lozanka; Dimov, Ventsislav. Future in the Past: The Stoln's as paradigms in Bulgarian Ethnomusicology. //

Peycheva, Lozanka; Rodel, Angela. Vienna and the Balkans: Papers from the 39th World Conference of the ICTM, Vienna 2007. Bulgarian Musicology. Studies. S., 2008, 40-48.

29. Schuller 1999: Schuller, Dietrich. Phonogrammarchiv. Wien, Austrian Academy of Sciences, 1999.

30. Simon 2000: Simon, Artur. The Musical Traditions of Mankind in the Berlin Phonogramm-Archiv 1900-2000. Collecting, Preserving, Researching and Communicating. // The Berlin Phonogramm-Archiv 1900-2000. Collections of Traditional Music of the World. B., 2000, 47-64.

Пена Грозева и Райна Кацарова – взаимовръзка между информатор и изследовател

В този доклад съм използвал малка част от устните разкази на Пена Грозева за Райна Кацарова, които носят допълнителна информация за човешките и професионални качества на изтъкнатата ни фолклористка, музиколог, видяна през погледа на своята осведомителка и приятелка.

През 2011 г. се навършиха 110 години от рождението на видната българска музикална фолклористка Райна Кацарова-Кукудова. Нейната студия „Три поколения народни певици“, излязла от печат през 1952 г., представя три поколения народни певици от с. Дерманци, Ловешко – баба, дъщеря и внучка, като най-много място Кацарова е отделила на внучката Пена Грозева, родена през 1893 година.

Аз познавах лично тази изявена северняшка певица, която изпълнява своите песни със собствен съпровод на тамбура и в продължение на няколко години събрах допълнителни сведения за живота и творчеството ѝ.

При проучване на архивния фонд на Райна Кацарова е установено, че в своята теренна работа тя многократно се връща в едни и същи селища, които са интересни за нея. Има свои любими информатори, първо място сред които държи именно Пена Грозева. От нея Райна Кацарова записва фолклорни произведения през 1939, 1943, 1951 и 1979 г. в с. Дерманци до гр. Луковит, в гр. Червен бряг, където певицата се установява, и в гр. Соофия.

Благодарение и на своята изследователка, Пена Грозева се утвърждава като певица и инструменталистка, а след като запява по радио „София“ през 1937 г., определена заслуга за което има Светозар Кукудов, тя става популярна в цяла България.

Певицата също е впечатлена от Райна Кацарова. Тя я въвежда в своя приятелски кръг, запознава я с акад. Петко Стайнов, с писателите Константин Петканов и Ана Каменова, с художника Илия Бешков. Познават я още писателите Трифон Кунев и Чудомир. Интелигенцията в София започва да гледа на Пена Грозева

като на „звезда”, уважават я като певица и творец. Дружбата между двете знаменити жени продължава с години, те си гостуват, разменят си подаръци, Кацарова ѝ пише писма.

Спомените за Райна Кацарова бяха една от любимите теми за разговор с певицата и така се роди идеята да представя обратния ъгъл на виждане – Райна Кацарова през погледа на своята информаторка въз основа на мемоарните разкази на певицата.

“Като дойде у дома, седи по един месец и вика: “Тука си почивам, Пено, като у дома.” Та се бе влюбила в мене. Така ма ценеше, обичаше сичките ми песни. Една приказка като рѐча и тя я записваше. Аз бех я уплашила. Тя викаше, че да съм учила до трети клас, Бүдинграда да съм стигнала. Като сестри сме с нея. И сме живеле, и сме пеле и сме са дирїле, и сме са веселиле. Немаш представа. От хубаво по-хубаво... И е добра, добра, добра... Много е музикална. Аз, ако са не лъжа, мисла, че и тя ма обичаше.”

Когато отивала в София, Кацарова я записвала в Института за музикознание. “Канїла ма е – гордее се баба Пена, – ходїла съм. Един път заварих Атанаска Тодорова там. Правила беше запис с нея и след това направи на мен как свира и пеа. Та там съм записала за Франция седем песни. Мои песни има и в Америка, и в Румъния. И на Мита Стойчева, на сичките певци Райна е направила записи в Института. Цела България е обикдїлила. Цела България я знае! Тя имаше един чувал спален, като душек ушит. Пъхнеш са в него и на гушата са събѐре, та да спи, да ги не едѣт блѣи по чуждите кѣщи. Тя е одїла в Добруджа. У турци е спала, у турци е живела. Цела България знае тя. А страдаше от сърце. Капките, лекарството в чантата ѝ – и трѣга, и отива. Такава беше. Казваше ми: “Пено, много певици съм обходила, цела България съм обиколїла, като тебе не съм намерила. Много си остроумна и много хубаво казваш сичко на мѐсто. Лесно печелиш симпатиите на човека!”

На грамофонна плоча, издадена в Англия през 1968 г., наред с други изпълнители от разни краища на България, Пена Грозева е представена с две песни и едно изпълнение на тамбура. Всичките изпълнители са записани от Кацарова в Института за музикознание в Соофия, като на всеки участник тя е изпратила подарѣк по една грамофонна плоча.

През юни 1970 г. Кацарова отново я повикала в Института, кѣдето я запознала с румънската фолклористка Гизела Сулицяно.

„Пено – рекла ѝ тя, – тази жена е дошла да ѝ запишем твои песни. Записали седем-осем песни. От своя страна, гостоприемната певица ги поканила в Червен Бряг, където се снимали за спомен. На следващата година Кацарова ѝ изпратила по пощата книга – „Пътуване за научни изследвания в Народна Република България”, издание на Румънската академия на науките (на румънски език) с посвещение: „На голямата артистка Пена Грозева с добри спомени – Гизела Сулицяну, 03.06.1971 г.” (на френски език).

Може би най-живописният ѝ разказ е следният: ”Когато Райна пишеше книгата, на привръщане пак ма покани мене и си прави угощение. Събрала една голема компания от отбор хора. Петко Стайнов – слепия, другият Петко Стайнов и жените им. И тя ма вика да ми чуат думата, щото издава книга за мене. Колко беше хитра само, знаеш ли? Миличката тя, умееше... И аз, какво мислиш, зела съм едни пра̀хове два пъти погрешно, преди да додат. Уж да ѝ помагам на сладките ѝ и съм заспала. И като дод̀а хората, и тя като ма сбута̀, и аз стан̀ах. Като пияна съм. Оплакнах очите така и рекох: „Райно, аз съм сгрешила, та съм зела пра̀хове два пъти едни и същи.” Тя ми казва: ”Нема нищо, ша са успокоиш”. Даде ми содица, даде ми тава, даде ми онова. Беше жена... Е-е-е-е! Такъв човек нема да са р̀оди! Тиа беа пострадале от бомбардировките, та нар̀едиаме в нейната гостничка, тя по-старичка така... И почна̀а да ми задават въпроси. Отговорих хубаво. Питат ма как е народа сега. „Народа – рекох – сега изживева мъчно за своята нива, за своята черника, за своята ливада, за своя присад, за своята круша. Ама тава ша мине и ша са отживе. Ша го изживеваме.” И така некак си са поизп̀отих и рекох: „Да ида да са поизтриа малко.” И като са затулих така зад вратата, и една от професорките вика: “Умна жена! Умна жена!” За мене вика “умна жена”. Каз̀а думите на онизи, аз като да не чуа. И така Петко Стайнов със слепите ђчи изтрив̀а сълзи. Така съм прав̀ила маймунджилъци. Немаш представа. Срама да имам, че съм са събрала с големи хора, с учени хора. Нема такива работи! Свобода! Приказвам на ђткос! Казв̀ах имитации, казв̀ах песни, пех, свир̀их. Прав̀их са на див̀о слънце!”

На въпроса какво означава “див̀о слънце” певицата се позатрудни, но веднага побърза да излезе от положение: “Знам ли – див̀о слънце! Кой ти са е сещ̀оло да мисли по тоа въпрос! Див̀о слънце значи шеги, хумор... Колко ги знам такива! Вчера съм са сет̀ила да ти кажа да запишеш една – „Време време носи”. Значи, че времето

са минава и носи бремене – и добро, и лошо. И носи го времето.”

Интересът ми към разглежданата тук тема се дължи и на личните ми впечатления от Райна Кацарова. Три последователни години тя беше почетен гост и участник в нашето Етнопедагогическо сдружение „Проф. д-р Иван Шишманов”. В гр. Елхово през 1979 г. Кацарова изнесе впечатляващ доклад за домашния куклен театър – традиционна игра в културата на българите, като го илюстрира с много образци на хора, животни и птици, изработени с подръчни материали от самобитни майстори – баби и дядовци, предназначени за внуците и домашния колектив.

Следващият семинар беше през март 1980 г. в гр. Враца, където Кацарова е живяла няколко години като дете със семейството си. Думите “България” и “българско” присъстваха често в нейния речник. На срещата етнографът на Врачанския музей г-н Николай Дойнов запозна участниците с песента за прочутия врачански първенец Димитраки Хаджитошев. Оказа се, че Райна Кацарова е записала вариант на песента в с. Негован, Софийско. За изненада на всички тя я рецитира почти цялата, само края ѝ перифразира. Друг път демонстрира пред всички как се разчупва обреден хляб – издигна го три пъти над главата си и благослови: “Както се вдига тая пита, така да са високи нивите, да просъществува дълго нашето Етнопедагогическо сдружение за чест и слава на България!” Тя се чувстваше много комфортно в нашите среди и не пропускате да го казва: “Нека винаги да бъда с вас!”

Третото ѝ участие беше на семинара в гр. Велико Търново през 1981 г. Беше любезна и мила с всички. И ние я обичахме! Наричахме я “духовна майка”. Един от учителите даже ѝ посвети стихотворение. “На тия години не е толкова лесно да получиш посвещение” – сподели просълзена тя.

Срещите и разговорите с Райна Кацарова бяха вълнуващи и полезни за всички етнопедагози от Сдружението. Други теми са ме вълнували тогава и никога не стана дума за Пена Грозева, макар че имах известна представа за нея. Колко много съм загубил, без да знам!

Библиография:

1 Попова 2001: Попова, Маргарита. Райна Кацарова и нейният архивен фонд през погледа на специалиста. // Българско музиковедие, 2001, № 4, 110.

Изследването на българските общности зад граница в светлината на идеите на проф. д-р Иван Шишманов

По времето, когато известният наш учен и общественик проф. д-р Иван Шишманов пише своята програмна студия „Значението и задачата на нашата етнография” в т. I на „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина” от 1889 г. [Шишманов 1889], проблемът за българите, останали зад пределите на Отечеството, и за тези, преселили се далеч оттук – в Банат, Бесарабия, Таврия, Северна Добруджа и т.н., е актуален, но не така болезнено изострен, както става по-късно – след Балканските и Първата световна войни. В десетилетието след Освобождението младата все още Трета българска държава, начело със своята интелигенция (независимо от големия поток българи в нея с произход именно от външни територии), съсредоточава силите си и търси упование главно във вътрешните институции, културно-исторически традиции, памет и идентичност. Независимо, че не отделя специално внимание в своята студия за изучаване на културата и идентичността на българите зад граница, проф. Шишманов се оказва дълбоко свързан със съдбата на нашите общности в Украйна, Сърбия и др. През 1918 г., след обявяването на независима Украйна, той е назначен за пълномощен министър на Царство България там и веднага съдейства „да бъде разрешено на българските колонисти в Херсонска и Таврическа губерния да се обучават в училищата си на български език, да получават български книги и да откриват български читалища”. Прозорливият поглед и отношението на Шишманов към сънародниците ни зад граница проличава в мисълта му за това, че те „биха могли да се превърнат в добри посредници между България и Украйна” [Манасиева 2009: 126, 128].

Освен посоченото дотук, широтата на изложените в студията на Шишманов възгледи, оценки и твърдения не може да не провокира интереса на поколения етнологзи след него с оглед изследванията на традиционната народна култура в наши дни. Конкретният повод да се дискутира отново тази тема са многократните теренни експедиции на екип от Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН в група български селища от ис-

торико-културните области Бесарабия и Таврия (разположени в днешните държави Украйна и Молдова) през периода 2005-2012 г. [Пимпирева 2009; Минчева, Георгиев 2009; Георгиев 2012 – ръкопис].

Въпреки настъпилото уеднаквяване на ниво взаимоотношения и взаимопроникване между отделните български групи за близо 200 години в новите територии на Бесарабия и наложениите и възприети чужди влияния най-вече от официалната руска традиция, те запазват сравнително хомогенни и в същото време богати и разнообразни културно-исторически модели на развитие във всяко от своите селища. Известно е твърдението на руската изследователка-българистка Людмила Маркова, че за разлика от останалите дялове на културната традиция (жилище, облекло, стопански дейности и т.н.), сватбената и календарната обредност са сред най-устойчивите и консервативни нейни елементи, проявяващи своеобразие в границите дори на отделните селища на българите от Украйна и Молдова [Маркова 1995: 75; Маркова 1984]. Изследвайки този дял от техния музикален фолклор, Николай Кауфман също отбелязва, че “в сравнение с други обичаи по отношение на песните сватбеният обичай се е оказал най-консервативен” [Кауфман 1982: 77]. В исторически план тези процеси са изключително показателни най-напред за състоянието на традиционната култура от източните български краища (основен район-метрополия за преселниците в Бесарабия) от преди близо две столетия. Както много точно заключава известният наш учен етномузиколог, „записаните материали показват, от една страна, процесите на промяна, на развитие и упадък в новите селища при създадените условия на изолация от родината, от друга страна, те могат да послужат за най-достоверен източник при сравнение на музикалния фолклор на Източна и Западна България” [Кауфман 1982: 101].

Людмила Маркова говори за по-силното влияние на молдовската и източно-славянската културна традиция при формирането на календарната обредност у българите в Бесарабия. Според авторката, това обуславя по-голямата близост с обичаите от Североизточна България (въпреки преимуществото на преселници от Тракия), сходна и като екологична среда с изследвания тук район. В същото време изследователката изтъква села като Чешма-Варуита (дн. Криничное), Пандаклия (дн. Ореховка), Чийшия

(дн. Огородное) в Болградски район, Одеска област, Украйна и Твардица в Молдова, които съхраняват повече спецификата на пренесените от родината обичаи в сравнение с множеството останали български селища от диаспората [Маркова 1966: 166-167]. Що се отнася до сватбените обичаи и обреди, проявяващи в някои случаи аналогия с обредността от редица отдалечени от метрополиите в днешна България райони, едва ли е възможно да се допусне, че подобни прилики са резултат от някакво влияние или взаимодействие на новите територии в Бесарабия [Георгиев 2012 – ръкопис]. По-скоро те разкриват онова състояние на обредността от източните български краища преди два века, когато тя проявява повече общи белези в сравнение с данните за метрополията и установените разлики от двете страни на т.нар. ятова граница, но и от по-далечни райони.⁴⁵ Те не са въпрос на консолидация и уеднаквяване в сватбата като по-късен процес [Генчев 1985а: 208-211], а вероятно са по-стар пласт, междуременно променен и / или изчезнал след преселването в българските селища от метрополията. Без да се изключва възможността да са възприети от различни (други) групи на територията на Бесарабия, трябва да се отбележат и регистрираните в много български села тук обредни комплекси като: Стрижба на първата годинка от раждането на детето, характерен повече за западните български райони, откъдето преселване в Бесарабия почти няма; обредът за дъжд Герман, познат на север от Стара планина и само с някои изключения на юг в Ямболско; регистрираните в с. Чийший (дн. Огородное, Болградски район) обреди Ранополе и зимно Ладуване (напяване на китки на Васильовден) [Водинчар 2005], регистрирани в предбалканските райони, но с териториално разпространение отново повече в Западна България, и т.н.

Примерите могат да бъдат умножени. По-важно е да се отбележи, че подобна картина се регистрира и в наши дни, а тя дори се уплътни по време на теренните проучвания на екипа на ИЕФЕМ при БАН в българските селища от Бесарабия. Това би могло да намери обяснение с оглед на процесите на консолидация на национално ниво сред българите, които протичат по-късно [Генчев 1976; Генчев 1988: 108-109], едва след преселването на

⁴⁵Във връзка със сватбата и обредността от жизнения цикъл Стоян Генчев изтъква някои общи закономерности и елементи при шопите и останалите полянци в северните и североизточните български земи, у старото местно население от североизточна България [Генчев 1985б; Генчев 1984].

сънародниците ни в тази област, и не повлияват техните локални културни традиции. Преселвайки се още в началото на процеса на Българското възраждане, отбелязва Благовест Нягулов, това предимно селско, аграрно и малограмотно тогава население едва ли е имало българско национално съзнание като общност [Нягулов 2007]. Някои изследователи сочат периода XVII-XVIII в. като краен за формиране на основните черти на неговата селска култура [Бонева 2001: 777]. Имайки предвид изключително консервативните условия в политическата и социална среда на чуждото османско господство,⁴⁶ бихме могли да предположим реликтния характер на редица културни форми и елементи. Ето защо от гледна точка на етнологията българските общности в Бесарабия се оказват “резервати” и по-точно казано среда за своеобразен исторически експеримент с оглед устойчивостта и динамичните промени в културата [Георгиева 2009: 51]. Това определя тяхното значение за изучаване както на процесите на консервиране на традицията, така и на механизмите за нейното адаптиране, развитие и предаване в специфични условия.

Имайки предвид методологията на класическите етнологични изследвания, съобразно която оптималната долна граница на проучваните явления и факти в България най-често се отнася към края на XIX – нач. на XX в., казаното дотук насочва към възможността за снижаването ѝ спрямо формираната далеч по-рано, но устойчива и функционираща до късно културна традиция в диаспората. Със сигурност може да се твърди поне, че, повлияни от различни други традиции в областта Бесарабия на по-късни етапи, във времето на своето “пренасяне” на новите територии, българските локални селищни култури са били далеч от състоянието на разпад като единна система. Вероятно тук трябва да се търсят част от „вътрешните” причини за тяхната продължителна стабилност, наред с „външните” консервативни социално-икономически условия, при които се развиват те за дълъг период от време (за това срв. у Бонева 2001; 2009). От друга страна, някои автори говорят за консервиращата роля на модернизационните процеси, които стимулират поддържането на някои традиционни (дори архаични) форми на отношения в групата, на колективистични тра-

⁴⁶За тенденциите в развоя на народностната и националната култура по българските земи в периода на Османското господство и Възраждането вж. Генчев 1976; специално за сватбата вж. Георгиева 1971: 108. За музикалния фолклор на българите в Бесарабия вж. Кауфман 1982: 98.

диции и т.н. [Папцова 2010: 318]. Така, изследователският шанс при проучването им се състои не непременно във “връщането” толкова назад в миналото, а именно в проследяването на факторите за най-устойчивото в културата и за онова, което се променя в нея или отпада при сложните условия на миграцията.

Според ситуацията, която наблюдава през 1952 г., Людмила Маркова пише, че в българските села в Бесарабия още от края на XIX в. започват процеси на унификация в локалните култури. В новите територии, отбелязва авторката, се създават условия за прегрупиране на етнографските групи и създаването на нови такива, което е първото важно изменение в етнокултурното развитие на диаспората [Маркова 1995: 74]. Не съвсем точна е обаче констатацията на Людмила Маркова, че у българите след преселението етническото самосъзнание загубва своята йерархичност. От своя страна, на базата на проучвания от 90-те г. на XX в. автори като Андрей В. Шабашов и Юлия О. Шабашова, Александър Пригарин и др. отбелязват сравнително високата съхраненост на традиционната обществено-териториална структура на българските селища в Бесарабия и съзнанието за принадлежност към съответна локална общност. Александър Пригарин говори за обособяването и важното значение на махалата, съседско-родствените групи и микроетнически общности в организацията на съвременния всекидневен живот на селата [Пригарин 1997: 443-446]. Андрей Шабашов определя ойконимическите групи (отделните селища) като най-малките етнически общности в структурата на българската диаспора [Шабашов 1997; 1999: 233]. Като фактор за тяхната стабилност и устойчивост във времето може да се посочи именно онова състояние на локална обособеност и разграничаване, с което те се характеризират при идването в Бесарабия.⁴⁷ В повечето случаи то се съхранява като норма за отказ от смесване и контакти с “другите”, “чуждите” до късен период. В литературата са описани много случаи от селища на български преселници в Бесарабия за спазване на строга ендогамия и изолация посред-

⁴⁷Тук е мястото да спомена, че въпросът за етнографските различия между отделните групи български преселници в Бесарабия е поставен, но не е достатъчно разработван в науката [Маркова 1966; Шабашов 1999; Шабашова 1994 и цит. лит.]. Той може да бъде обект на самостоятелен анализ, от една страна, във връзка с вече оформените по езиков признак различни групи население от българската диаспора в Бесарабия, а от друга – с далеч по-малко засягания въпрос за обособяването на такива групи и райони, но на базата на техни белези в бита и културата, свързането им с известните в метрополията етнографски общности и т.н.

ством средствата на културата [Бонева 2001; Пригарин 1997; Ганчев 1997] както между различните етнически групи в района, така и между отделните села и дори техни махали. За с. Чушмелий (дн. Криничное, Болградски район) например брачната селищна ендогамия красноречиво се илюстрира и като социална норма, и като лична житейска стратегия в израз на респондетката Александра И. Боева (баба Тана), родена през 1932 г. На младини тя често повтаряла, че бяла плитка би пунала на бащиния си двор (т.е. би остаряла и побеляла), но за чужд мъж от друго село не би се омъжила.

Такова поведение обаче не се възприема само като особеност на историческото развитие, като черта от стадиален характер и белег за изостаналост. То се натовазва и с “нови” етнически и социокултурни функции и се запазва независимо от етнографския си колорит за всяко от българските бесарабски селища или за групи от тях, съобразно настъпилите вътрешни миграции и размествания. Както правдиво посочва Стоян Генчев „у българите, които остават извън държавните предели, сватбата (и народната традиция като цяло – бел. авт.) продължава да носи не само етническата си специфика, но и да е център за демонстрация и възпроизводство на българското етническо самосъзнание” [Генчев 1988: 110].

Традицията играе ролята на бариера за пропускливост на „чуждото”, включително и на средство за неговото усвояване и неутрализиране. Така характерът ѝ на граница включва и закрепването ѝ в качество на тип поведение и норма на общуване, както пише Светлана Коч. Авторката изтъква вписването на колонистите в новата политическа структура като следствие от желанието им да съхранят своята „традиционност”. Изследователката говори за принципа на автаркия, на своеобразно „усвояване” на новото място от страна на българите преселници в Бесарабия, което позволява да се конструира социален порядък, напълно приемлив и за властта. Оттук тя извежда и по-високия, по-продължителния актуален статут в групата и като цяло престижността на българската етническа идентичност [Коч 2009: 289]. Традицията се предава с еднаква плътност през множество поколения в периода след преселването. Макар че отдавна се наблюдава разколебаването ѝ като основен социално-нормативен фактор в селищата, и днес по-младите могат да допълват по-възрастни информатори. За разлика от метрополи-

ята, където процесите на разпад на традиционната култура са сравнително по-бързи и хронологически се съотнасят още с периода на Българското възраждане, в българските колонии от Бесарабия липсват множество от факторите, съдействащи за превръщането ѝ от активно функционираща система в културно наследство [Генчев 1976: 202-203]. За много по-дълъг период тя „остава жива”. От гледна точка на по-късната модерна българска визия почти всички черти от бита и културата на колонистите (особено език, песни, обичаи, някои социални норми и т.н.) отпращат към асоциации именно с Българското възраждане. Често те са наричани „възрожденски българи”, техният говор е „възрожденски”, „език на баба и на дядо”, „език на предците”, „чист говор”.⁴⁸

Това, което предлагат днес теренните изследвания сред българите от Украйна и Молдова, е важно по отношение на дискусиите за съдържанието на термина „традиционна народна култура”, за методите на нейното изследване, за хронологическия обхват на проучванията и т.н. Както правдиво отбелязва Светла Ракшиева, традицията има различни хронологични измерения и за всяко следващо поколение „съдържанието и особеностите на културата, съответстваща на този период, също ще бъдат различни” [Ракшиева 2008: 26-27]. Не бива само поради факта, че „теренът” вече не е толкова адекватен на различни сфери от т.нар. традиционна култура, да се подценява даденият хронологически период (или периоди), който (които) тя „покрива” като теми и проблеми. Ето защо въпросът не е в проучването само на хронологически по-ранни или по-късни периоди. Безспорно е, че всяко време, всеки нов етап в науката поставя и нови теми и проблеми, но е важно те да се изследват съобразно динамиката в тяхното развитие. В такъв смисъл становището, че „хронологически” теренът вече се е променил, а успоредно с това – и темите, и проблемите, по които може и си заслужава да се работи”, не е съвсем обосновано. Самата авторка по-нататък в статията си добре формулира проблема, който не е просто в предпочитанието (а може да се говори дори и за фаворизиране) на новите изследователски зони, а в това, че тъй като за отминалите „традиционни” периоди вече няма възможност да се черпи информация само от терена, то методите при тяхното проучване трябва да се съчетават и допълват взаимно [Ракшиева 2008: 26; Беновска-Събкова 2004].

Днес, когато се говори за изместване долната граница на те-

⁴⁸За възприемането на българите от Украйна и Молдова в България и за техните представи за българите от метрополията вж. Петров 2005; Бонева 2011; Йорданова 2009; Георгиев 2012 – ръкопис.

ренните проучвания до първите десетилетия на ХХ в., за изплъзването дори на „живата, но пасивна култура“, запазена в паметта на информаторите“, и за промени в подхода към онова, което определяме като „традиционна култура“ [Ракшиева 2008: 25-26], е истинско предизвикателство (дори своеобразна научна провокация) за етнолога да „слиза“ и в далеч по-ранни пластове чрез познатите класически методи на теренната работа. Българската етнология би трябвало да се отвори като тема за българските общности зад граница и към приносите, които тя може да има за науката именно по отношение на хронологията и по-точно на развитието, степента на запазеност и адаптацията на техните етнокултурни модели в сравнение с по-познатите и изучени „вътрешно“-български. Тук, разбира се, не става дума за терен, който да се превърне в убежище за изследователя-любител на стирини и реликти. Подобни изследвания трябва да имат възможно най-широк диапазон, като се отчитат промените в съдържанието и функциите на проучваните явления през определени исторически етапи. Важна в такъв случай е не непременно давността на дадена традиция, колкото механизмите за нейното съхранение, проявление и трансляция в миналото и днес. Необоснован би бил обаче отказът от времевата стойност на получената информация, а всъщност от адекватното проучване на формите за съществуване на конкретното изучавано явление, както подчертава Стоян Генчев, и от възможностите, които различните изследователски методи и процедури дават на проучвателя [Генчев 1990: 33-34]. Целта е не самоцелното достигане до и събиране на диахронно най-стари сведения „от терена“ сред българите в Бесарабия, имайки предвид по-консервативната среда и следвайки дълбоко вкоренената научна парадигма за издирването на реликти и реликви с оглед естествените процеси на разпад и отмиране на традиционната културна система [Ракшиева 2008: 24; Беновска-Събкова 2004: 30; Христов 2012 – под печат]. Напротив, водещото тук е комплексното изследване като обхват и проблематика с цел сравнение на данните от метрополията, които като цяло не могат да се отнесат към такива ранни периоди, както стана дума по-горе, и често пъти се осмислят като най-стар пласт, съотнасян „механично и по инерция с края на ХІХ и началото на ХХ в.“ [Ракшиева 2008: 26]⁴⁹. Светла Ракшиева подчертава, че би

⁴⁹Тук примерите могат да бъдат различни. Ще се спра само на един и то във връзка със стопанските дейности, за които в началото се каза, че са по-податливи на влияния и промени. Във връзка със сдруженията за обща паша и доене, които са стара практика, позната още преди преселването, Валентин Лазаров отбелязва, че „термините, с които в Бесарабия се обозначава събирането с цел доене („на агъл“, „на търла“, „на пирде“) са познати в България, но означават само място, заграждение, помещение за овце и не се възприемат в смисъл на „място за доене и преработка на млякото“. В Бесарабия пък термините „мандра“ и „бачия“ въобще не са познати. Очевидно е, отбелязва авторът, че трябва да се търси отговор на въпроса за времето на поява, смисъла и пътя на разпространение на тези термини в самата България“ [Лазаров 2012 – ръкопис, с. 20], а всъщност за възприемането им като „традиционни“, най-стари и т.н.

трябвало да „отделим съдържанието на понятието „традиционна култура“ от този конкретен хронологически обхват“ [Ракшиева 2008: 26], що се отнася до долната граница на терените проучвания, която от днешни позиции може да достигне едва времето около 20-30-те години на ХХ век. Не бива да се изключва обаче и възможността за нейното снижаване, колкото и парадоксално да изглежда това на фона на закономерното разпадане и заличаване на традиционната култура като система. Подобен опит не трябва да се тълкува като архаизиране („състаряване“) на традицията, повече отколкото самият терен може да предложи на изследователя. Неговото прилагане е важно с цел оптимизиране на изследванията на „народната култура“ и във връзка с разбирането за широките (най-малкото различни от дълго съблюдаваните в науката) хронологични измерения на това понятие [Ракшиева 2008]⁵⁰.

Нека още веднъж да подчертая, че става дума за такъв процес, при който се регистрират данни за състоянието на „занесените“ в миналото традиции и по-точно за характера и степента на тяхната адаптивност и устойчивост за близо две столетия на новите територии. Това не би могло да се осъществи на българска почва с използваните познати теренни методи. Тук липсва възможността за подобно дълбоко и плътно хронологично проникване (даже писмените свидетелства за тези времеви граници и теми са рядкост). То не бива да се схваща като процедура за „завръщане“ в миналото⁵¹, а всъщност като проследяване на онези все още актуални начини и механизми за оцеляване и пренасяне на

⁵⁰Крис Хан говори за благотворната роля на „хронологическия промискуитет“ при проучванията на социалните антрополози и етнографите [Хан 2007].

⁵¹В резултат на наблюденията си като преподавател в университета в гр. Комрат, Република Молдова, Григор Григоров буквално пише, че „престоят в Молдова е пътуване с машината на времето“, визирайки, че „в българските и гагаузките села можеш да срещнеш хора, които не са се изменили много от времето на преселението от България в Бесарабия“. Авторът дава пример с български народни вярвания, записани от Димитър Маринов в началото на ХХ в., че чумата имала свое дете, а през 2005 г. в Молдова разказват, че „чумата има дете и веднъж един селянин стрелял с пушка в нея, но убил детето ѝ. В България се е вярвало, че орисниците идват при раждането на младенца, докато в днешно време в Молдова „нашите българки раждат по селата, не искат да раждат в родилен дом, защото там не могат да посрещнат орисниците“ [Григоров 2010: 20, 23]. Подобни паралели са напълно основателни, само ако се отчитат и промените, влиянията и взаимодействията в културата на диаспората, показващи и обратния процес – на бързо отпадане и деструкция на определени елементи, дори на отделни дялове на традицията. Така например в сравнение с материалите от България, където сукманът се запазва като традиционен тип женско облекло до късно, в Бесарабия той почти не е познат и отдавна е заменен от вълнена рокля; жилището също е повлияно силно от местния архитектурен стил, а що се отнася до някои селскостопански сечива (като сърпа, който се свързва не толкова с жътвата на нивата, колкото с рязането на трева в двора), то те се срещат в модифицирана форма или съвсем изчезват.

традициите.

Действително проблемът едва ли е само в хронологията. Тук е от значение да се посочи изказаната през 80-те години на XX век в българската етнология от Стоян Генчев концепция за „традицията“ като интерпретация на културното минало. Според автора разбирането за “традицията” като отношение на дадено поколение към миналото като цяло и към културата на миналото конкретно, като оценка на това поколение за наследената култура [Генчев 1984: 32-33; Христов 2012 – под печат] определя както същността, така и жизнеността ѝ. „Оценката на тази култура като култура с високи качества и най-важното като характерна и трайно присъща на собствения народ, е основа и за нейната етническа активност” – пише той [Генчев 1984: 33]. Може би именно идеята за традицията като форма на интерпретация на културата от самите ѝ носители ще коригира и допусканията в българската етнология деформации главно по посока архаизация на конструирания от нея образ на света [Беновска 2000: 321]. Проявите и динамиката на подобно отношение и оценка са особено отчетливи сред т.нар. „външни” българи, чиито анахронични и разнородни както една спрямо друга традиции, така и с оглед на „вътрешно”-българската, отдавна и често водят до въпроса тъкмо за това коя е (по-)истинската (съответно – стародавната) традиция. Така, проучването на българските общности зад граница се оказва не просто разширение и продължение на „традиционните”, национално ориентирани изследвания [Беновска-Събкова 2011: 20], но би могло да има съществен принос за решаването на ключови и актуални проблеми в етнологията ни наука.

Известно е, че преселническите групи съхраняват и поддържат съществен ресурс от културна информация за минали епохи. Както изтъква цитираната по-горе руска изследователка Людмила Маркова, те могат да бъдат определени като своеобразни лаборатории за изследвания по етнология [Маркова 1995]. Разбира се, в наши дни този информационен фонд не просто изпълнява ролята на застинало етнографско градиво. Активното присъствие на традицията в различни сфери от съвременния всекидневен живот на селищата с българско население в Бесарабия и Таврия може да се превърне в база за един техен нов живот. Още повече, както сочат наблюденията и на други изследователи на българските общности в тези райони, дори “младежите и тези, които смятат

себе си за съвременно скроени хора, не са напълно откъснати от живите прояви на традиционната култура днес” [Петкова 2009: 192]. Именно тази висока степен на съхраненост на културната традиция в нейните многообразни локални варианти обаче би могла да играе важна роля в съвременното социално-икономическо и културно развитие на българите от Украйна и Молдова. По-голямата близост и по-тясната обвързаност на общността със собствено културно наследство не бива да е предпоставка за прекомерното ѝ архаизиране. Напротив, осмислянето на промените и динамиката в културата се отразява дори в появата на специални „вътрешни” термини за обозначаване на „изживените”, отминали традиции. Изрази от рода на „български” песни или „по български” облечен в днешните представи на българите от Бесарабия често са хронологически маркер за едни по-стари, „традиционни” времена. Така, от една страна, е налице необходимата дистанция от традицията, а от друга, тя е все още близка и активна. Следователно, с оглед на ситуацията в селищата на българските преселници, ако използваме определението на Гатя Симеонова, езикът на обряда се владее все още говоримо [Симеонова 2000: 126]. Днес обаче чрез „стария” обреден език се конструират и излъчват и съвсем нови послания. Възпроизвежданият (макар и не в своята цялост) културен текст на традицията вече се натоварва с по-представителни и в известна степен по-престижни функции [наблюдение от външни хора, записване, документиране и т.н.; Георгиев 2012 – под печат]. По този начин на закрепване и предаване на информацията, пише Гатя Симеонова, се разчита не единствено на съвременния, а и на бъдещия получател, което на теория повишава жизнеността на традицията” [Симеонова 2000: 125]. Всичко това създава добра възможност за инициране процесите на ново обвързване с традиционната култура, без обаче да се налага тя да се преоткрива тепърва, да се изучава и възстановява специално от местните хора (преки носители на много от всекидневните ѝ форми), да се изобретява дори, както това се случва в далеч по-модернизирани и развити общества и региони.

Библиография:

1. Беновска-Събкова 2000: Беновска-Събкова, Милена. Етнологията – образ на света // МИФ 5. Културното пространство. С., 2000, 308-324.

2. Беновска-Събкова 2004: Беновска-Събкова, Милена. Размисли върху методите за проучване на традиционната култура в съвремеността. // Петровиц, Ср. (ред). Етно-културолошки зборник. Методолошки проблеми проучаваня традиционалне и савремене културе. Књ. IX, Сврљиг, 2004, 29-34.

3. Беновска-Събкова 2011: Беновска-Събкова, Милена. Разширяване на хоризонтите, оспорване на границите: Българската етнология през периода 1989-2010. // Българска етнология, XXXVII, 2011, № 2-3, 5-31.

4. Бонева 2001: Бонева, Таня. Етнични традиции в локалните общности. // *Studia Balkanica*. Изследвания в чест на чл. кор. проф. Страшимир Димитров. Т. 2, 2001, № 23, 761-783.

5. Бонева 2009: Бонева, Таня. Българите в Бесарабия: власт и идентичност (Историко- етнографско проучване). // Българска етнология, XXXV, 2009. № 1-2, 18-35.

6. Бонева 2011: Бонева, Таня. Локалната история и описанията на миналото. // *Анамнеза*, 2011, № 12, 100-134; http://anamnesis.info/fonts/versiq.1.3/journal/flash_journal/broi12-T.Boneva/T_Boneva_statiya_br_1-2_2011.pdf

7. Водинчар 2005: Водинчар, Елена. Календарна обредност и идентичност на българските преселници в Бесарабия. Автореферат на дисертация. С., 2005.

8. Ганчев 1997: Ганчев, Александър. Особенности брачных отношений у болгар Южной Бессарабии (На материалах села Евгеновка, Тарутинского района, Одесской области). // Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Т. 7, В. Т., 1997, 449-457.

9. Генчев 1976: Генчев, Стоян. Болгарская народная и национальная культура (С начала Возрождения до Освобождения). // *Problemy Kultury Ludowej i Narodowej*. Warszawa-Poznan, Państw. Wydaw. Naukowe, 1976, 187-206.

10. Генчев 1984: Генчев, Стоян. Към етнографската характеристика на семейните обичаи в Софийско (края на XIX – средата на XX в.). // *Народната култура в София и Софийско*. С., 1984, 211-217.

11. Генчев 1985а: Генчев, Стоян. Сватбени обичаи и обреди. // *Капанци*. С., 1985, 176-185.

12. Генчев 1985б: Генчев, Стоян. Семейни обичаи и обреди. // *Етнография на България*. Т. 3, С., 1985, 159-216.

13. Генчев 1988: Генчев, Стоян. Сватбата. С., 1988.
14. Генчев 1990: Генчев, Стоян. Теренното изследване – инструмент на етнографията. // Българска етнография, 1990, № 2, 32-43.
15. Георгиев 2012а: Георгиев, Галин. Теренното етноложко изследване като фактор при определяне и изява на идентичност (По материали от експедициите на екип от ИЕФЕМ при БАН сред българите от Украйна и Молдова). // Епохи. В. Т., 2012 [под печат].
16. Георгиев 2012б: Георгиев, Галин. Обредът като език за културата. Историко-културни характеристики на сватбата от група селища в Украйна и България. // Проблеми на народната култура. Т. 9, С., 2012 [под печат].
17. Георгиева 1971: Георгиева, Иваничка. Етнографско единство на сватбата у българите. // Етногенезис и културно наследство на българския народ. С., 1971, 103-109.
18. Георгиева 2009: Георгиева, Иваничка. Кримските българи – история и култура. // Българска етнология, XXXV, 2009, № 1-2, 46-51.
19. Григоров 2010: Григоров, Григор. Комратското тефтерче. Блгр., 2010.
20. Йорданова 2009: Йорданова, Юлия. Изгубените: Бесарабските българи през погледа на списание “Нация и политика” от 30-те години на ХХ век. // Исторически преглед, 2009, № 1-2, 200-214.
21. Кауфман 1982: Кауфман, Николай. Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР. Т. 1 и Т. 2, С., 1982.
22. Коч 2009: Коч, Светлана. Особенности процессов этнической идентичности в среде болгар-поселенцев Одесской области. // Дриновський збірник. Т. 3, Харків-София, 1982, 286-294.
23. Лазаров 2012: Лазаров, Валентин. Домашното стопанство на българите в Бесарабия в постсъветския период, 2012 [ръкопис].
24. Манасиева 2009: Манасиева, Инна. Принципите на националната политика на независима Украйна и отражението ѝ върху българската общност там. // Българите от Молдова и Украйна – език, литература, история, култура и образование. София-Одеса, 2009, 125-130.
25. Маркова 1966: Маркова, Людмила. Некоторые тенденции развития культуры и быта болгар Юго-западных районов СССР (К вопросу об устойчивости этнических традиций). // Первый конгрес балканских исследований. Сообщения советской делегации. М.,

1966.

26. Маркова 1984: Маркова, Людмила. Болгары Советского Союза: тенденции этнического развития. // Расы и народы. Ежегодник. 1984, № 14.

27. Маркова 1995: Маркова, Людмила. Эволюция этнической традиции болгарского населения Молдовы и Украины. // Страницы истории и этнографии болгар Молдовы и Украины. Сборник статей. К., 1995, 72-84.

28. Минчева, Георгиев 2009: Минчева, Елка; Георгиев, Галин. Етнографски експедиции в Бесарабия (Молдова и Украина). Теренната работа по проект на МОН – май-юни и септември 2009 г. // Българска етнология, XXXV, 2009, № 4, 134-144.

29. Нягулов 2007: Нягулов, Благовест. Между България и Русия: история и идентичност на бесарабските българи. // Историята – професия и съдба. Сборник в чест на чл. кор. д. ист. н. Георги Марков. С., 2007, 91-104.

30. Папацова 2010: Папацова, Алла. Традиционност гагаузского и болгарского обществ – факторы трансформации и консервации. // Курсы развивающейся Молдовы. Т. 10 (Личность и группа: векторы трансформационных изменений), М., 2010, 315-330.

31. Петкова 2009: Петкова, Светла. Село Нови Троян, Болградски район, Одеска област: Памет за миналото, култура на всекидневието. // Българите от Молдова и Украина – език, литература, история, култура и образование. София-Одеса, 2009, 189-195.

32. Петров 2005: Петров, Петър. Ние – те – държавата. За разграничаването на мигрантски групи. // Пространства на дружостта. С., 2005, 250-279.

33. Пимпирева 2009: Пимпирева, Жени. Аспекти на идентичността на бесарабските българи в Украина. // Българска етнология, XXXV, 2009, № 1-2, 7-18.

34. Пригарин 1997: Пригарин, Александър. Традиционна обществено-териториялна структура болгарских сел Бессарабии. // Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Т. 7. В. Т., 1997, 441-448.

35. Ракшиева 2008: Ракшиева, Светла. Какво ни предлага теренът днес и как да оптимизираме изследването на народната култура. // Стожери на народната традиция. С., 2008, 22-34.

36. Симеонова 2000: Симеонова, Гатя. Традиционните празници в състояние на промяна. С., 2000.

37. Хан 2007: Хан, Крис. Хронологическите ориентации на антропологията и нейното бъдеще в Източна и Централна Европа. // Българска етнология, XXXIII, 2007, № 2-3, 96-113.

38. Христов 2012: Христов, Петко. Традицията умира... Да живее традицията!. // Епохи. В. Т., 2012 [под печат].

39. Шабашов 1997: Шабашов, Александър. Ойконимическая группа как этническая микрообщность болгар Украины” // Културата на българите в Украйна. Международна научно-практическа конференция – ноември 1997, гр. Болград. О., 1997, 38-40.

40. Шабашов 1999: Шабашов, Александър. Бессарабские болгары: перспективы этнокультурного развития. // Україна Болгарія: віхи історичної дружби (Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від османського іга). О., 1999, 230-237.

41. Шабашова 1994: Шабашова, Юлия. Етнографічне районування болгар Одещини та їх етнічні особливості. // Историчне краєзнавство Одещини. Збірник матеріалів. О., 1994, № 5.

42. Шишманов 1889: Шишманов, Иван. Значението и задачата на нашата етнография. // СбНУ. Т. 1, С., 1889, 1-64.

Интеграция и етническа толерантност

Тезата ми е, че без етническа толерантност не би могъл да се реализира процесът на интеграция на етническите общности в гражданското общество. Но самата интеграция би могла да се осъществи, ако всички се обединим около концепцията за нацията като социокултурна (гражданска, политическа и духовна) общност. Известно е, че инерцията, свързана с разбирането на нацията като етнокултурна (етноцентрична, кръвнородствена, племенна – т.е. конфесионална) форма, ни е причинила и продължава да ни причинява много грешки и несполуки в процеса на национална консолидация.⁵²

Интеграцията като взаимодействие между хората и като механизъм за тяхното взаимно опознаване и възприемане е преди всичко проява на толерантност. На 16.11.1995 г. на XXVIII сесия на Генералната конференция на ЮНЕСКО в Париж е провъзгласена и подписана Декларация за принципите на толерантността. В нея в чл. I, ал. 1 пише: „Толерантността означава зачитане, приемане и правилно оценяване на богатото многообразие от култури в нашия свят и на всички форми и начини за проява на човешката същност. Толерантността укрепва чрез знанията, откритостта, общуването и свободата на мисълта, на съвестта и на убежденията. Толерантността е хармония в различието. Тя е не само морален дълг, но и политическа и правна потребност. Толерантността като добродетел, която прави мира възможен, спомага за замяната на “културата на войната” с “културата на мира”. А в ал. 4 е записано: „Постоянството по отношение зачитането на човешките права като проява на толерантност не означава толерантност към социалната несправедливост, нито отказ от своите или отстъпчивост към чуждите убеждения. То означава, че всеки е свободен да се придържа към собствените си убеждения и да признава това право и на останалите хора. То означава признаване на факта, че хората, различаващи се по естествен начин по своя външен вид, положение, реч, поведение и ценности, имат правото да живеят

⁵²Тахир, М. Към интегрираща идентичност. София, 2011.

в съгласие, и едновременно с това да запазят своята индивидуалност. То също така означава, че възгледите на един човек не могат да бъдат налагани на другите хора.”⁵³

В своя “Трактат за толерантността” Волтер отбелязва: „Нетолерантността е онова мрачно суеверие, което подтиква слабите души да приписват престъпления на всеки, който не мисли като тях.” И допълва: “Правото на нетолерантност е абсурдно и е варварско: това е правото на тигрите.”⁵⁴

Нетолерантността е нетърпимост към всички различия, отричане на всяка чужда правота. По начало трябва да бъдат изстрадани принципите на толерантността по отношение на другите хора, култури и религии. На Волтер принадлежи и следната изповед: „Ненавиждам мислите ви, но съм готов да умра за това да имате правото да се изкажете. А нетолерантността означава: ненавиждам мислите ви и съм готов да ви убия, за да не можете никога да ги изкажете.”⁵⁵

Толерантността е признаване на правото и свободата на другите да бъдат такива, каквито са, да изглеждат различно, да мислят и творят свободно. Толерантността означава мнение, желание, начин на живот, ценностна ориентация. Тя е необходимо условие за свободна конкуренция на различни идеи, ценности, личности, смелост пред истината и независимост на духа от всички форми на предразсъдъци и насилие. Формулата на толерантността означава способността да се изслушва чуждото мнение, без при това да си задължен непременно да се съгласяваш със събеседника.

Би могло да се твърди, че една от най-пълните дефиниции на толерантността дава Джон Лок. Той казва следното: „Границите на държавната власт се определят от природата ѝ. За да я разберем, трябва да си представим естественото състояние, в което са живеели хората преди възникването на държавата. В това състояние те биха се радвали на естествените права да живеят и ползват собствеността си, както намерят за добре, а когато някой наруши тези права – да потърсят възмездие. В случаите, в които нарушителят е по-силен от ощетения обаче, това възмездие би се оказало невъзможно. Освен това, тъй като всеки съди сам

⁵³Декларация за принципите на толерантността. Париж, 18.11.1995. // Тахир, М. Културна интеграция и етническо сътрудничество. С. 2002, с. 15-16.

⁵⁴Волтер. Трактат за толерантността. Избрани философски съчинения. София, 1986, с. 286.

⁵⁵Пак там.

за себе си, често би се случвало някой да счете, че наложеното му възмездие е несправедливо или прекомерно, и сам да поиска да потърси възмездие, което би довело до безкрайни войни на отмъщение. За да избегнат това, индивидите биха започнали да се сдружават в доброволни защитни организации. Държавата произлиза тъкмо от това свободно сдружение и следователно по природа има за цел да защитава естествените права на гражданите. Оттук тя е легитимна, доколкото не нарушава тези права.” И още: „С оглед на природата на държавната власт нарушаването на правата на гражданите не може да бъде оправдано дори на религиозни основания. В полза на това могат да бъдат приведени следните допълнителни аргументи:

- спасението на душата не е грижа на светската власт, а на самия човек;

- върху вярата не може да се упражнява принуда и следователно намесата на държавата в нея е обречена на неуспех;

- насилието над другOVERците не е морално оправдано, защото изповядването на друга религия не е порок само по себе си, както и изповядването на своята не е само по себе си добродетел.”⁵⁶

Необходимо е да се подчертае, че толерантността не е безкрайна поносимост и търпимост и че тя има съществени граници. В този смисъл теориите за толерантността се опитват да решат два главни въпроса: 1. Какви граници трябва да има намесата в работите на другите; 2. Какви граници трябва да има ненамесата в работите на другите.

Под „друг” обикновено се има предвид индивид или група от индивиди, представляващи етнически или религиозни общности. В работите им се намесва обикновено държавната власт, по-рядко друг индивид или група. Намесата като правило е предизвикана от неприемането на действията, разсъжденията, убежденията и ценностите на т.нар. Друг. Ограничаването на намесата като правило се оправдава с някакъв вид права – човешки, граждански, естествени. Ограничаването на толерантността бива оправдавано с това, че съответното действие на Другия представлява заплаха за държавата, за останалите хора или нарушава законите. Струва си да се отбележи, че държавната власт като правило не спазва

⁵⁶Лок, Дж. Писмо за толерантността. София. 1995. // Толерантността. София, 2008 (непубликувана).

предписваните ѝ от теориите за толерантността ограничения и от тук поставя пред тях допълнителната задача да оправдаят нарушаването им.⁵⁷

Бих искал да спомена няколко граници на толерантността: 1. Етническите групи нямат право да подтискат собствените си членове; 2. нямат право да бъдат нетолерантни към членовете на други групи; 3. всеки член на една група трябва да има възможност да я напусне; 4. всички групи трябва да предоставят на своите членове адекватни възможности да изразят себе си и да участват в икономическия живот на страната, както и да култивират отношение и умения за ефективно участие в политическата култура на държавата.⁵⁸ Наред с това политиките на признание трябва да бъдат ограничени от едно практическо съображение, което същи се явява „граница на толерантност“: 5. етническите групи имат смисъл само по отношение на жизнеспособни култури. Към това трябва да се добави и едно аксиологично ограничение: 6. признаването на ценността на всички култури не означава признаване на равната им ценност.⁵⁹

За граници на толерантността би могло да се мисли и в тези случаи, когато „Обществото има право да не проявява толерантност към онези свои граждани, които демонстрират вяност към друга държава или нетолерантност към други граждани“.⁶⁰

Един от най-влиятелните аргументи в полза на толерантността към различното мнение е предложен в „Теолого-политически трактат“ на Спиноза (1670), където авторът казва следното: „Мисленето е отвъд границите на държавната и църковната власт. Те трябва да бъдат толерантни към неправилното от тяхна гледна точка мислене, защото не разполагат с необходимата сила, за да го унищожат, и само по себе си то не представлява заплаха за тях. Тази толерантност обаче не трябва да се разпростира върху неправилните действия, нарушаващи законите или разпоредбите им, които те имат право да наказват“.⁶¹

Сега все повече се налага възгледът, че основната предпос-

⁵⁷Христов, Ст. Толерантността. София, 2008.

⁵⁸Раз, Дж. Мултикултурализъм. // Критика и хуманизъм, 2003, № 16/2, с. 165.

⁵⁹Това ограничение идва още от „Мултикултурализъмът и политиката на признание“ на Тейлър. Съгласен съм с твърдението, че то прави т.нар. „признаване на ценността на всички култури“ двусмислено и позволява използването му като средство за дискриминация (макар и по-изтънчена).

⁶⁰Лок, Дж. Писмо за толерантността. София. 1995.

⁶¹Христов, Ст. Толерантността. София, 2008.

тавка на толерантността е вярата в универсалния характер на човешката същност. Два са принципите, върху които се основава философията на толерантността: 1. Принципът на равенството на всички човешки същества; 2. Принципът на свободата в развитието на човешката същност. За толерантността вече се твърди, че не означава само търпимост и поносимост към различието, а и че е необходимо да има свобода за развитие на собственото различие и другост с цел обогатяване и легитимиране в условията на задължителна взаимна зависимост.

Не съществува херметически затворена култура. Всички култури едновременно изпитват и оказват влияние на други култури. Никоя култура не е статична или неизменна. „Всички са подложени на непрекъснати колебания, предизвикани от вътрешни или външни сили, които могат да бъдат благоприятни, хармонични, доброжелателни и движени от благородни пориви, или обратно, да са основани на принудата, насилието, потисничеството или упражняването на нелегитимна по своя характер власт”.⁶² Принципът на оцеляването в един мултикултурен свят не се състои само в това да мислиш, чувстваш и действаш като Ддругия, за да се реализира сътрудничеството, а във взаимното зачитане, приемане и правилно оценяване на богатото многообразие от култури.

Държавата не може да определи поведението на хората и да им наложи насила да проявяват възхищение или уважение към “несвоята” култура, но забраната на всякаква форма на дискриминация по отношение на другите култури е напълно в рамките на правителствените компетенции. „Задължение на властта е създаването на юридическата основа за взаимната толерантност и приспособяването на един към друг, както и недопускането на изблици на ксенофобия и расизъм”.⁶³

Понастоящем за България въпросите на културната интеграция в рамките на нацията се оказват тясно преплетени с тези на европейската интеграция на самата нация. Тогава толерантността следва да се мисли и донякъде в по-различен план в сравнение с традиционната: например европейските страни, които защитават своя трудов пазар от българите, го защитават не само от висококвалифицирани бедни етнически българи, но – и то по-скоро

⁶²Перес де Куеляр, Хр. Нашето творческо многообразие (Доклад на световната комисия за култура и развитие). София, 1996.

⁶³Пак там.

– от ромите и от представителите на други малцинства, оказали се прекалено бедни и прекалено неадекватни на новата европейска идентичност.

„Традиционната толерантност сега следва да гарантира преди всичко адекватно европейско образование не само за българчетата, но и за турчетата, ромчетата и всички деца от малцинствата. На практика това означава смесени училища, тъй като само така може да се осигури подходящо образование. Но българските родители не са склонни на подобна търпимост, която е сред решаващите. Толерантността днес е преди всичко толерантност към малцинствата в България да бъдат в същата степен европейци, както и българите”.⁶⁴ Философската дискуссия за толерантността, както и много дискусии днес, е обвързана с дилемата есенциализъм – конструктивизъм. Въпросът е дали толерантността е дадена веднъж завинаги или търпи трансформации.

Конституирането на етническата толерантност не е възможно на основата на принуда и насилие, на основата на господство и подчинение, защото междуетническите отношения, както и межкултурните отношения не са властови отношения, а преди всичко интересубективни, при които „другата” страна не може да се разглежда като обект или инструмент. В отношенията на междуетническа толерантност всеки от етносите е самоценен, т.е. зачитат се неговите свободи и права. Георги Фотев отбелязва следното: „Етническата толерантност предполага възможности и култивирани способности за разбиране на гледната точка на Другия, т.е. за усвояване на другата перспектива, което дава възможност за контролиране на „моята” перспектива, а това е условие за адекватно действие. Признаването на ценностите на Другия не означава отказ от ценностите, които споделям. Светът на изкуството дава добър пример за уважение към разнообразни художествени ценности, стилове, художествени визии на света и за необходимото съседство на уникални художествени светове и художествени факти”.⁶⁵

Интеграцията и етническата толерантност са една положителна възможност и перспектива на човешкия живот. Те не само,

⁶⁴Пенчев, В. Философия на толерантната идентичност като практическа саморефлексия в процеса на културна интеграция. // Тахир, М. Идентичност и толерантност. Философски и практически въпроси на културната интеграция. София, 2008, с. 24.

⁶⁵Фотев, Г. Другият етнос. София, 1994, с. 192.

че са чужди на насилието и принудата, но и ги отхвърлят като несъвместими с духа на демокрацията или изобщо на подкрепата на човешкия живот. Защото насилието винаги ражда отчуждение, омраза и ненавист. От друга страна, интеграцията и етническата толерантност извеждат общностите от самоизолация и дават възможност на всеки човек без оглед на етнос, език, религия и т.н. да реализира своите професионални и творчески възможности в живота. В този смисъл непременно трябва да се подчертае, че това, което усложнява междуетническите отношения, не е самият факт на етничност, а страхът, несигурността за бъдещето на етническата група, ненаучно обосноваването и неясните публични политики спрямо тях. Това е нивото, на което трябва да търсим отговор. Затова всички участници в интеграционните процеси трябва да носят отговорност за сигурността и живота на другите, като по този начин гарантират собствената си безопасност.

Ето защо философията на интеграцията се осъществява най-добре, когато общностите са сигурни в бъдещето си. В този смисъл е необходимо толерантността да се осъзнае като начин на живот, да се превърне в национална психология. Това може да стане чрез възпитание в толерантност, което е сложен и продължителен процес, който протича в много посоки – от семейството до парламента. Възпитанието в дух на толерантност и уважение към другите е предпоставка за демокрация и заслужава да бъде приемано като основна и неотменна задача не само на едно или друго общество, а в глобален мащаб.

Възпитанието в толерантност би спомогнало за преодоляване и на наслоените през годините предразсъдъци. Обикновено те се приемат като отклонения от три идеални норми: „рационалност, справедливост и човешко съчувствие. Нормата на рационалността изисква мненията за другите групи да се основават върху достатъчна и сигурна информация; нарушаването ѝ води до възникването на различни стереотипи. Нормата на справедливостта изисква равно третиране на своята група и другите; нарушаването ѝ води до дискриминация. Нормата на човешкото съчувствие изисква приемането на Другия като равностойно човешко същество, независимо колко различно би могло да бъде то; това приемане трябва да се изразява не само в действията, но и в нагласите и да включва както публичните, така и частните взаимоотношения; нарушаването на тази норма поражда различни степени на нето-

лерантност, варираща от безразличие през негативна нагласа до открита враждебност”.⁶⁶

Хората не се раждат с предразсъдъци, нито наследяват дискриминационната форма на поведение спрямо другите. Те се придобиват. Голям принос за това имат семейството, образованието и средствата за масова информация. Произходът им е в начина, по който младите хора се възпитават и образуват. Предразсъдъкът е предварителен възглед, превърнат в навик. В неговата основа стои определен стереотип – схематизиран, устойчив, емоционално оцветен стандарт на възприемане, представяне, мислене и поведение на личността или на дадена социална група. Една от основните задачи на възпитанието в толерантност е да се установят видовете предразсъдъци и да се изработят проекти и програми за тяхното преодоляване от децата и от техните родители, от средствата за масова информация, обществените институции и т.н. Възпитанието в толерантност ни позволява да се възприемаме едни-други такива, каквито сме, и заедно да работим за изграждането на толерантно общество. Хората са различни, но когато се създадат реални условия на живот, въпреки различията им, те могат да живеят съвместно в условията на толерантност и разбирателство. Съществуващите проблеми могат да бъдат решавани само по пътя на диалога, съгласието и партньорството. Нужно е да се формира у всеки гражданин разбирането, че за да се изгради толерантно общество, е необходимо да се утвърди нова духовност. По-нататъшното демократизиране на обществото е неразривно свързано с хуманизацията на обществените отношения, с утвърждаване на по-богати, освободени от предразсъдъци и догми форми на общуване. Те би следвало да обхванат всички групи и слоеве от населението на страната, които независимо от различията в етническото си съзнание, вероизповедание и различната си степен на културно-битово развитие, в своето единство съставят съвременната българска нация. По този начин се създават необходимите условия за тяхното естествено и доброволно интегриране към националните ценности и добродетели, без това да означава премахване на многообразието от етнически, религиозни и културно-битови специфики.

⁶⁶Lindzey, C. The Handbook of Social Psychology. // Reading Mass, 1996, № 5, 5

Етнологички поглед върху възрожденските църковно-училищни празненства

Досегът ми с деца от различни възрастови групи премина през няколко стъпала. Първо, три поредни години работех в летни детски градини, по-късно преподавах по български език и литература в прогимназиален курс, а впоследствие и по история в гимназия в град Елхово. В един отрязък от време бях преподавател в Института за усъвършенстване на учители в град Стара Загора, катедра „История“. Паралелно, почти по същото време, започнах да проявявам интерес към етнографията, когато съпругът ми, Иван Желязков, полагаше основите на Етнографския музей в град Елхово. Четейки литература по етнография, насочвах и вниманието на моите ученици към изучаване на миналото на Елховския край. В началото на 70-те години на XX век се основа Националното етнопедагогическо обединение, по-късно сдружение „Проф. д-р Иван Шишманов“ с председател Лозинка Йорданова. Съпричастен, а доколкото си спомням и един от съоснователите му беше Иван Желязков. По-късно аз също приех да се присъединя към благотворната дейност на това обединение, чиято главна цел се определяше от програмната статия на проф. Иван Шишманов „Значението и задачата на нашата етнография“.⁶⁷

Приносът на проф. д-р Иван Шишманов към българската етнография небезизвестният учен Христо Вакарелски обобщава така: „Иван Шишманов става корифей на тази наука от края на миналия век до 30-те години на настоящия [XX век]. Заслугите му се признават и днес с надлежната висока оценка“.⁶⁸ Интересът ми към написаното от проф. Шишманов се задълбочаваше. Проучвайки училищните архиви от края на XIX и началото на XX век, бях впечатлена от изключителния му талант да ръководи и наставлява учителите. Неговите писма, т.нар. „окръжни“ ме изпълваха с уважение към един министър на образованието. Рядко в тези до-

⁶⁷Шишманов, Ив. Значението и задачата на нашата етнография. // СбНУ, 1889, № 1.

⁶⁸Вакарелски, Хр. Етнография на България. София, 1974.

кументи се срещаха изрази от рода на „заповядам“ и „нареждам“. По-скоро откривах изрази от рода на „предлагам на вниманието на господата инспекторите и учителите“, давайки им право на избор при организиране на училищни празненства съобразно местните традиции, изявени будители, в т. ч. учители или издатели на книги, участници в освободителните движения и пр. Той не беше само администратор, а политикът, който с речите си в Народното събрание издигна на висок пиедестал авторитета на учителското съсловие. Неотклонна негова задача е била да защити учителите, да убеди депутатите, че е необходимо по-добро заплащане на техния труд. Със същата загриженост проф. Шишманов като министър на просветата отстоява правото на учениците да учат в по-добри и хигиенични учебни сгради.

Докосването до училищните архиви, до Шишмановите речи в Народното събрание и написаното от него в областта на етнографията породило у мене интерес към изучаване на детските игри и занимания, на битата на учениците в училище и вкъщи. Вече като член на Етнопедагогическото дружество започнах да публикувам първите си изследвания.⁶⁹ Към написването на книгата „Възрожденски църковно-училищни празненства“ пристъпих с ясното съзнание, че те са колкото църковни, толкова и училищни празненства с присъствие на сериозен брой елементи от традиционната народна култура на българите. Водещата роля във възрожденското училище се полага на патриарха на българската педагогика – отец Неофит Рилски, който ни оставя словата „Освещаване на ново училище“ и „Начало на нова учебна година“. Той казва: „училищата са толкова необходими, колкото и църквите, ала по-рано трябва да се грижим за училищата и тогава за църкви, защото богомолството може при нужда и на поляната, и на пустинята, и в къщата, и на всяко друго място да се соверши, но обучението [не може нито] в гора, нито в пустиня, но тъкмо в училище. По-напред да се устройват училища, а потом църкви и манастири“.⁷⁰ Тази роля на българското духовенство ще подчертае и проф. Шишманов като министър през 1906 г. от трибуната на Народното

⁶⁹Даскалова, Н. Действената роля на някои традиционни детски игри. // Другар, 1980; Даскалова, Н. Бит на учениците от Долното поречие на река Тунджа (края на XIX-началото на XX в.). // История на образованието в България, Габрово, 1986; Даскалова, Н. Възрожденски църковно-училищни празненства. Стара Загора, 2004.

⁷⁰Неофит Рилски. Болгарска граматика. 1835. // Училищен преглед, 1906.

събрание: „Нашето духовенство – това трябва да му се признае – е играло винаги една национална роля, то е демократично и ще остане такова, ако го не изместим сами от правия път“.⁷¹

В поредица от възрожденски вестници се вижда, че празниците Освещаване на ново училище и Начало на нова учебна година са характерни за цялата етническа територия на българите. В общи линии те имат следната структура: поканване, разгласа – подготовка на празнична обстановка – църковна служба, посветена на училищния празник – обредно шествие от църквата до училището – водосвет – песни за многолетието, благослови – обща трапеза или празнуване по домове. Този порядък на празнуване не е изолирано явление в етнокултурната практика на българския народ. Освещаването на ново училище (т.е. на нова училищна сграда) се родее с традиционния празник Освещаване на новопостроен храм или къща. Християнският обред Водосвет чрез божие присъствие, молитви, обредни вещи като кръст и босилкова китка, превръща обикновената вода в светена, в светийорданска, а поръсените с нея учебни стаи превръщат училището в свещено място, предпазено от зли сили, и в здравословна среда за обитателите му. Празникът Начало на нова учебна година, който е известен още като Първи учебен ден, по своята сърцевина стои твърде близо до трудови народни празници като Първа резитба на лозята, Първа жътва, Първа копан на пролетните култури и мн. др. И до днес звучат съвременно ред слова, произнасяни по време на училищните празненства. В тази насока е словото, произнесено от младата учителка Анастасия Тошева в гр. Стара Загора през 1863 г. Тогава се открива девическо училище в града и за първи път се произнася тържествено слово от жена учителка: „Почитаеми господа и любезни ми госпожи, събрани днес на това тържество да осветим началото на нашето поприще, нека въздадем слава и чест на Вишнему Богу нашему, който е начало и конец, и да го помолим да благослови началото на нашето предприятие. Ти, дете си рекъл „Оставете децата да дохождат при Меня“, благослови и настоящите тези невинни деца, нашите нежни ученици, развий умствените им сили да могат удобно да продължат подвига ти, за да бъде от всичките нас славимо пресвято твое имя, всегда и во веки веков. Амин!“⁷²

Друг училищен празник е тържественото Завършване на учебната година. Този празник е известен още с названията си Годишен акт, Публични изпити, Изпитание, Изпитание и угощение,

⁷¹Шишманов, Ив. Речи в народното събрание. // Училищен преглед, 1905

⁷²Откриване на ново училище в Стара Загора. // Съветник, 24.07.1863

Годишно утро или само Утро. Четейки дописки за него, пак във възрожденски вестници⁷³, откриваме, че той е присъщ за всички селища в българските етнически територии. Освен това прозираме в неговата същност едно „дублиране“ на български народни обреди и обичаи, свързани с определени моменти от завършек на даден вид трудова дейност. От този порядък посочваме празниците, свързани с определени обреди – Край (завършек) на жътва, Завършек на построяване на нова къща, Привършване на вършитба. В същото време те, както и традиционните български обичаи и обреди, имат своя дял в етноотделянето и етноутвърждаването на българската народност. В дневника на Константин Иречек, един от чешките историци и изследователи на българската история, четем: „В турско време училищните изпити и Св. Св. Кирил и Методий били народни празненства, сгоден случай за речи, събуждане на народното самосъзнание.“ Неслучайно проф. Иречек възприема училищните празненства като народни. Това е времето, когато народ, църква и училище имат една твърде тясна взаимозависимост. Празненствата нямат строго определен народен, родов характер. Те вече добиват нова институционална същност на ниво училищни настоятелства, църква и училище. Оттам протича преминаването на идеи, обреди и обредни вещи в посока от народни обичаи към църква и училище и обратно, като израз на една вече обща цел – утвърждаване на българско етническо самосъзнание.

Празникът на празниците в областта на просвещението на българския народ е Св. Св. Кирил и Методий, който от църковен празник преминава в училищен, а впоследствие и в общонароден. Мнозина от българите го извисяват по начин на отпразнуване почти до нивото на Възкресение Господне. В поредица от дописки във възрожденски вестници, в литературни произведения и в лични архиви на учители четем възвишени слова, посветени на Светите братя, за превръщането на празника в общонароден.⁷⁴ По време на тържеството, посветено на Св. Св. Кирил и Методий на 11.05.1867 г. се изрича следното слово: “Изминаха повече

⁷³Училищни изпити и помен за В. Априлов, Габрово. // България, 18.06.1859; Годишни изпити в Пловдив. // България, 01.08.1859; Годишен изпит. Напредък на българския дух в град Велес, Македония. // България, 08.08.1859; Годишни изпити в Тулча, Румъния. // България, 10.07.1864. За други тържества от този порядък: Даскалова, Н. Възрожденски църковно-училищни празненства. Стара Загора, 2004.

⁷⁴Даскалова, Н. Училищният празник Св.Св.Кирил и Методий. // Даскалова, Н. Възрожденски църковно-училищни празненства. Стара Загора, 2004.

от хиляда години, откак са живели българските апостоли Кирил и Методий, памятьта на кои днес празнуваме. Не мислете, че християнската вяра изключва учението и просвещението, напротив – тя е така яко свързана с него. Забележете, че Св. Св. Кирил и Методий били твърде учени...“⁷⁵

Обкичените с венци врати на училища и църкви, на иконите на първопросветителите, направените в средата на училищните дворове арки и амвони, украсата вътре в училищата, литийните шествия, християнските обреди, водосвети и молебени, словата, посветени на Светите братя, са ярък израз на чувства, настроения и мисли на един народ, който пази своите корени, за да се опира до тях по пътя си на духовно извисяване.

Корените на българските юбилейни църковно-училищни празненства откриваме и в библейските традиции. Ето например една благословия в този смисъл: „Седем по седем години работи земята и петдесетата година да ти бъде юбилей!“ В юбилейния сборник на Сливенската мъжка гимназия четем: „Трябва да се знае, че културата на един народ може да се мери според готовността и участието, което той взема, когато се празнува развитието и процъфтяването на неговите учебни заведения, че юбилеят на едно учебно заведение е скъпо тържество за целия народ“. В края на XIX и началото на XX в. в училищата на цяла Европа тържествено се отбелязват юбилеите на видни исторически личности и събития. Поетът Ламартин пише: „Прахът на мъртвите е създал отечеството, но затова пък потомството е длъжно за назидание на младостта да отдава приличните почести на заслужилите покойници“.⁷⁶ Какво друго, освен послание от етнологичен характер, съдържа и заветът на Жан-Жак Русо, отправен към идните поколения за съхраняване на народността им: „Обществото винаги търси връзките на гражданите с отечеството и помежду им и ги открива в отделните обичаи, в религиозните церемонии, които по своето естество биват винаги изключително народни, в публичните игри, които привличат много люде наедно, в зрелищата, които наумяваха историята на дедите им. Общите нещастия, победи, добродетели се докосваха до техните сърца, трогваха ги дълбоко и ги привързваха крепко към отечеството.“

⁷⁵Честване на паметта на Св.Св. Кирил и Методий в Габрово. // Македония, 27.05.1867.

⁷⁶Даскалова, Н. Възрожденски църковно-училищни празненства. Стара Загора, 2004.

В този ред на мисли не мога да не се спра на кореспонденцията между проф. Иван Шишманов, тогава Министър на просвещението, и училищните власти. На 04.05.1905 г. до училищата е изпратено Окръжно по повод 50-годишния юбилей на издателя Христо Г. Данов. В него четем: „Петдесет години просветителска работа, а по-късно неуморна издателска дейност, с която се принесе твърде голяма полза на народа ни. Това събитие ще се отпразнува в Пловдив на 8 т. м. Дълг е на училището, за което толкова много е направил Хр. Г. Данов, да си спомни за заслугите в областта на народната просвета. Умолявате се, господине Директор, да наредите, щото в деня на юбилея или в друг някой ден, който изберете Вие или учителите, да се изложи пред учащата се младеж народополезната дейност на мастития юбиляр.“ Подобни Окръжни, все в изискан стил, се изпращат до училищата по повод на разни тържества. Едно от тях е изпратено на 04.01.1906 г. по повод 25-годишнината от смъртта на българския възрожденец Неофит Рилски – патриархът на българската педагогика у нас. На учителските съвети се предоставя пълна свобода „да определят начина, по който да се отпразнува този ден“, като министърът препоръчва „най-малкото, което трябва да се направи на 4 януари, сряда или неделя, е да се отслужи панихида за успокоение душата на покойника в присъствие на учители и ученици“. Препоръчва се, където е възможно, да се направят вечеринки, като средствата от тях следва да се изпратят до Министерството за издигане на паметник на Неофит Рилски. В подобен стил са и още Окръжни за отбелязване на юбилеи – през 1906 г. се честват 100 години от издаването на първата българска книга. Тържеството получава импулс и насоки от Министъра на просвещението проф. д-р Иван Шишманов. Текстът на Окръжното съдържа данни за дейността на Софроний Врачански, за напечатаното „Софроние“, т.е. „Неделник“ с поучения за всяка неделя, излязла от печатницата в Римник, Румъния през 1806 г. Много от Окръжните, изпращани до училищата по повод празненства, съдържат не само препоръки, но и подробни сведения относно конкретното събитие. Самият министър дори е инициатор за създаване на училищен празник, посветен на гората.⁷⁷ В началото на XIX в. юбилейните празненства се обогатяват с вечеринки, изложби, увеселения, празнични кон-

⁷⁷Училищен преглед, 1905-1906; Училищен архив. // Етнографско-археологически музей, Елхово.

церти, екскурзии и излети до исторически места и паметници. Характерната за традиционната народна култура обредната трапеза в юбилейните тържества е представена тук от обед в по-ограничен кръг от празнуващите или от вечеря с “официален вечерен банкет“, а друг път като „вечеря, дадена от местната власт“.

Връзка с народната култура бележат и Патронните църковно-училищни празненства. Те до известна степен напомнят за народния обичай Светец, посветен на семейнородовия покровител в традиционната култура. Разлика се наблюдава само по повод участниците в юбилейните празненства. Те не са обединени по родов белег, а сас ъбрани на по-високо институционално ниво. Този нов вид празненства се явяват като резултат от единението в дейностите на няколко институции – църква, училище, община, а на по-късен етап и държава. Тези празници се свързват с деня на патрона на дадено училище, а след това и на създадените учителски сдружения и съюзи.

Новоучреденият през 1910 г. Съюз на учителите например приема за свой патрон Св. Климент Охридски. Тогавя Съюзът иска разрешение от Българската екзархия да разреши не само на него да има за патрон светецът Климент, но и да се празнува от всички български училища, които пожелаят. Причина за това искане на разрешение от Екзархията е, че през XIX в. в празничния календар на Княжество България не е отреден специален празник за Светите Седмочисленици.⁷⁸ От съдържанието на патронните празненства разбираме, че се цели да бъде осигурено покровителство на светеца патрон над училището, над съюзните учителски организации, а по-късно и над университета „Св. Климент Охридски“, подобно на святото покровителство в народната ни култура. Към патроните благодетели на училища се изразява благодарност за благоденията им. Откроява се етноинтегриращата роля на патронните църковно-училищни празненства чрез именуването на училища, учителски сдружения с имената на първоапостолите на българската писменост и на техните последователи, с имената на възрожденски български благодетели. Не по-малко значение имат словата, произнасяни често от най-добрите учители, имащи за свой акцент просвещението и единението на българския народ. В дописка до в. „България“ възрожденският

⁷⁸Честване на Деня на Св. Климент и Светите седмочисленици в Охрид. // Съветник, 02.01.1865; Учителски глас, 1910, № 9, № 10.

учител Илия Блъсков описва празненство в Шумен. Той произнася слово, което завършва с думите: „Братия българи, съгласието и единомислието е най-голямата якост на кой да е народ“.⁷⁹ Във в. „Народност“ от 1869 г. четем малка дописка за празненство, посветено на Светите братя Кирил и Методий в гр. Гюргево, Румъния. Словото на учителя Кършовски започва с думите: „И деже нест учение, нест добро...“⁸⁰. Вестник „Съветник“ от 1864 г. привлича вниманието ни с публикуваното тържествено слово, произнесено от едн ученичка от Девическото училище от гр. Средец (София): „Мило събрание, най-напред, от страна на другарките си, имам да ви благодаря, че удостохте да почетете с присъствието си тоя свещен училищен празник и тържествено да украсите извършеният обред в чест на Първоучителите в смиреното това общеучебно заведение. Дай, Боже, за много години да се удостоиме да правим с истата свещена ревност... В заключение ще се помоля Богу да съхрани всички ни за много още години да празнуваме честния празник на просветителите Св. Св. Кирил и Методий“.⁸¹

В дописка до в. „Македония.“ отново проблемът за единението на българския народ привлича вниманието ни. Вдигат се наздравии за възраждането на народния дух у българите, за „надеждата, която имаме за успеха и напредъка“, „трета здравица за трите сестри на обща майка България: Мизия, Тракия и Македония, като насърчи доброто съгласие, единодушие и любов помежду им.“⁸² През 1861 г. българите, живеещи в град Браила, чрез празнична програма, която включва изпълнение на български народни песни, а „музиката свиреше народния марш „Сви братя българи наедно“ и друга „Сам юнак на коня“, също изразяват своите чувства за етническа принадлежност и готовност да се включат в делата за освобождаване на отечеството.⁸³ В Чирпан в словото на учителя за благословение делото на Светите апостоли се почита и делото на Ю. И. Венелин – украинец, един от ранните изследователи на българската народна култура.⁸⁴ Във в. „Македония“ от 18.05.1868 г. четем: „Тази година цариградските българи тържествено слави-

⁷⁹Освещаване на взаимно училище в Шумен. // България, 30.12.1860.

⁸⁰Празнуване паметта на първопросветителите в град Гюргево, Румъния. // Народност, 1869.

⁸¹Празнуване паметта на Светите първоапостоли в София. // Съветник, 13.06.1864.

⁸²Изпитание и угощение в българското училище в Цариград. // Македония, 03.08.1871.

⁸³Празнуване на Св.Св. Кирил и Методий в българското училище в Браила, Румъния. // Дунавска зора, 20.05.1860; Празнуване на Св.Св. Кирил и Методий в Букуреш. // Дунавска зора, 10.05.1869.

⁸⁴Честване на паметта на Кирил и Методий и Юрий Венелин в град Чирпан. // Македония, 03.06.1867.

ха празника на великите просветители. Настоятелството изпратило призвателни до сичките ни съотечественици, пребиваващи в столицата, за да присъстват на молебния обряд.” Тържеството е удостоено от Иларион Макариополски и Пайсий Пловдивски – главни дейци за извоюването на Българска независима църква. Особена почит към тържеството изразяват и младите българи, „бъдещата ни златна народна надежда,” дошли от учебните и търговски заведения. Учениците от Робърт колеж подготвили специално за случая представление.

В едно от малките селища на България се празнува Денят на първопросветителите ни. След училищното празненство в с. Паничково „прекрасно облечени девойки играеха, дори до най-малкото дете. Заптиетата, и те се веселяха с нас заедно, защото народните български гайди, кавали, както и зурли, и тъпани, кого не развеселяват.”⁸⁵ Не може да не прозрем силното въздействие на българската музика, народни песни и хора дори върху присъстващи гости от други етноси. През тези времена празненствата, наситени с богато присъствие на български народни песни, хора и музика, са начин за постигане на добронамереност в междуетническите ни взаимоотношения. В тази насока ще обърна внимание върху напълно възможното включване на заптиите⁸⁶ в тържествата на българите. Знае се, че на българите било забранено да носят цветно облекло и въпреки това в народна песен се пее за нарушаване на това изискване. В песен от Узункюприйско, коте селище се намира в Източна, или както известна още, Одринска Тракия, Вида мома облича празнични цветни дрехи: „Кат я видя кадия, той Види проговори: Ходи, носи, Видо, тебе ти приляга!”

Понякога е възниквало, може би непреднамерено, междуетническо напрежение в отделни моменти от училищните празненства, но в други случаи то се е възприемало и като резултат от порасналото българско самосъзнание и призив за отстояване на българската идентичност. Такавоа събитие се случва в Казанлък през 1852 г. В двора на църквата „Св. Богородица“ станал годишният изпит, след който главният учител Манол Стателов раздал на „отличившите” се ученици по една „кавалерия” (сиреч значка) – изящно изрязани от дебела жълта тенекия кръстчета, звездички и кръгли плочки със закрепена отзад крива игла за закопчаване.

⁸⁵Празнуване на Св.Св. Кирил и Методий в с. Паничково (Чанакче). // Македония, 18.05.1868

⁸⁶Османските представители за вдворяване на ред.

Знайно е, че това са все символи от християнската обредност и от българската народна шевична орнаментика, а и че самото название на предмета носи подтекстова символика на българското войнство. „Това събитие, раздаването на кавалерии и носенето им в празничните дни от учениците, предизвика негодувание от страна на турците, които подстрекавали мюдирина черкез Хасан бея да ги събере и запрети под предлог, че само падишахът може да раздава такива нишани.⁸⁷ Тъй и станало“.⁸⁸ Няколко години по-късно, през 1858 г. научаваме от „Цариградски вестник“, че по време на годишни изпити в Плевен училищната украса се допълвала от „украсен върху катедра, изправен образа на Султан Абдул Меджит, по катедрата открай до край бяха накичени 60 златовидни ордени, които нашият учител саморъчно ги е направил за прилежните ученици, и разделени на три степени“⁸⁹.

Пример за официални междуетнически взаимоотношения е поставянето, по задължение, на портрет на съответния за времето султан. Често се налагало да бъдат канени на тържествата представители на местните власти. Такъв е празникът, например, посветен на годишните изпити в училището, построено със средства на благотеля Иван Николаевич Денкоглу в София. На него писъствали представители на турската власт, австрийският консул, владиката и видни български първенци. Вниманието ни днес е привлечено от факта, че Етем паша, определен като софийски губернатор, „дава за обедрение 800 гроша“.⁹⁰ Още сведения за добри междуетнически взаимоотношения откриваме в юбилейния сборник „Сто години новобългарско училище в град Прилеп (1843-1943)“. В него се разказва: „Още от вечерта се изпратиха поканителни бележки до всички първенци и еснафлии, също и до каймакамина, мюфтията и до други турски големци. Тия, последните, нарочно се канеха да присъстват два часа по-късно, сиреч да се намерят в това време, когато щеше да се захване изпитването по турски език. Заранта, след черковния отпуск, Хаджи Пано обяви от царските двери, че днес ще има в българското училище изпитание, та се канят благочестивите християни да присъстват. Името „българско училище“ се спомена, защото той също нещо беше

⁸⁷ Медали, отличителни знаци.

⁸⁸ Годишни изпити в Казанлък. // Македония, 12.08.1867.

⁸⁹ Годишни изпити в Плевен. // Цариградски вестник, 27.12.1858.

⁹⁰ Изпити в училището построено от Денкоглу в София. // Цариградски вестник, 18.10.1858.

обявил за гръцкото училище предната неделя.“ От празнуването на годишните изпити в Прилеп през следващата учебна година става ясно колко силно е било въздействието върху съзнанието на родители, ученици и гости от предходното празнуване, че на следната година се наложило да се осигурят много повече места. „Тогава терзийският еснаф събрал сичкия американ от базиргяните⁹¹ и от него ушили голям чадър и вълн, в широкия черковен двор се направи изпитаът“.⁹²

Понякога се среща и изблик на чувства, породени от засилено междуетническо напрежение. Подобен е случаят по време на празнуването на Деня на първоапостолите ни в Пловдив. Тогава там за първи път се осъществява освен тържество и среднощно шествие из целия град при съпровод на музика. „Тоя празник нам подава дързост, крепост, дар преблаг на гласа, гръмкий. Боже, българските сърца от радост тупкаха, гръцки мъже, деца от яд се пукаха“.⁹³ Общо взето, рядкост са противопоставянията, особено при учениците, спрямо представители на чужди етноси. Ощият стремеж дори по онова време е все пак да преобладава добрият тон.

Изследването на училищни празненства обикновено привлича вниманието на читателите с това, че те не са маргинални, незначителни или извън културния живот на българите, колкото и малко място да е отделено за тях във възрожденската и по-късната ни преса. Напротив, те разкриват съществени черти от българската етнопсихология и етнохарактеристика. Навсякъде, където има българи, тези празници са на почит и ежегодно се провеждат. Важно място в структурата им заема идеята за единението на църква, училище, училищно настоятелство, община и, разбира се, българското население от всеки град, село или паланка. От амвоните на църквите се обявява името на училището, чийто празник се тачи този ден. На него се посвещават църковни песнопения, литургии и литийни шествия. Празничната обстановка в училищата със своята символика е израз на почит към християнските църковни и народни обреди, на поклон пред създателите на българската писменост – първоапостолите Св. Св. Кирил и Методий. Например във Варна, на 26 юли 1862 г. се извършва освещаване на новопостроено училище. Тържеството се предхожда от твърде

⁹¹Търговците.

⁹²Сто години българско училище в град Прилеп (1843-1943). Прилеп, 1943.

⁹³Македония, 24.05.1869.

голяма подготовка по украсата му. Според тогавашните изисквания на видно място се поставя „с венци и кадرو на Н.Ц.В. Абдул Азис, както и иконата на българските първоапостоли Св. Св. Кирил и Методий. Прочелото на учениците беше украсено с големи красиви букви: „Българско училище“. Със златни букви на черната таблица бе написана кирилска азбука. На нея окачени с венец [бяха иконата на] Кирил и Методий, пред които висеше златното кандило, запалено, и две ламбади с други две икони от страни. На единия ъгъл беше красива маса, над нея глобус и географически картини по стените. На черна таблица написано с главни бели букви беше „Българско училище“ (на четири езика), създадено със спомоществанието и ревността на похвалното българско общество в царуването на 1862 г. Който влизаше усещаше един добър вкус към всичко това“.⁹⁴

Не веднъж авторите, пишещи за училищните възрожденски празненства, изразяват по тоя начин своята вътрешна, душевна красота. Българин от Болград по страниците на в. „Дунавска зора“ през 1868 г. възкликва: „Ах, думам си на ум, ще ли дочакам да видя и у нашия народ да се празнуват тържествени дни и народни празници, подобни на празниците по повод на възкачването на румънските крале? Сутринта (11 май) камбаните известиха празника на нашите народни светци Кирил и Методия. После един час бях на Съборната черква между учениците, които бяха наред черквата около алено-бяло-жълтия пряпорец, що носеше името на празнуването на нашите Светители. Другите ученици от двете ланкастерски училища за момчета, наредени пълнеха храма на двете страни. И девойките, облечени с бели дрехи, стояха наред като бял крен в градина“.⁹⁵ Подобен израз на трогателни чувства откриваме за празненство от 1868 г. в град Пазарджик: „Празникът толкова великолепен стана... Присъстващите в църквата са облечени в най-празничните си премени – такива, които според обичая български, се изискват за Великден. Парадата стана по тоя начин. След отпус⁹⁶ излязоха клепалата напред, подир тях ученичките, осемдесет на брой. Облечени в бели дрехи, препасани с червена пантулка, с венци на главите им, наредени две по две да вървят

⁹⁴Освещаване на централно училище във Варна. // България, 20.08.1862.

⁹⁵Празнуване на Св. Св. Кирил и Методий в училище на бесарабските българи в Болград, Молдова. // Дунавска зора, 20.05.1868.

⁹⁶Църква.

под управлението на учителите им.“ По подобие на великденските празници е и шествието от църквата до училището. След девойките се подреждат учениците от взаимните училища⁹⁷, после учениците от главното училище, „всички с по една свещ и китка в ръце, след тях свещниците, херувимите, кръстовете и певците и после и свещените лица. С този начин, като се обиколи църквата, шествието се отправя към училището”.⁹⁸ Не може да не отбележим, че в съдържанието на този училищен празник се преплитат моменти от народните и църковните великденски празненства.

Спомените пък на учителя Еничеров показват друг важен аспект – как по време на годишните изпити се демонстрира обучаването на деца от Девическото училище на „везмо“. Учителката Неделя Петкова, станала известна с името Баба Неделя, осъществява своята цел „по особена система – накарваше Адамче Зографът да ѝ нарисува на тънка книга Св. Георги на кон. Тая картина се зашиваше на гергефа под платното, после по нея се взеше на платното същата картина с копринен конец”.⁹⁹ Впечатлява ни и разпространения в Прилеп обичай майките на завършилите вече учението си деца да подаряват на учителя по един „мазник“ – вид прилепска баница. Това е било възнаграждение въвн от редовните такси. Видно е, че в съдържанието на църковно-училищните празници присъстват важни елементи от традиционната българска култура, каквото е например даряването по време на сватби. В началото на нова учебна година майките даряват учителя или учителката с красиви „даровни кърпи“, а в края, след Изпитанието най-често се устройва, както е при народните празници, обща трапеза. На училищното тържество Изпитание и угощение в българското училище, поддържано от българското благодетелно братство в Цариград, също е било така – след „изпита стана угощение за чест и памет. След това множеството потегли за градината, дето го очакваше предложената трапеза. Вратата на градината беше накичена с цветя и венци. Заптиите посрещаха гостите, които тъй тържествено идваха. Поп Висарион, служител на българската черква във Фенер, благослови трапезата на присъстващите, на брой стои петдесет души, под гъстата сянка на лозите и дърветата. По време на обета се вдигат наздравници за възраждането

⁹⁷Така били назовавани училищата тогава – по името на взаимоучителната метода на преподаване.

⁹⁸Празник на Св. Св. Кирил и Методий в Пазарджик. // Съветник, 06.06.1868.

⁹⁹Сто години българско училище в град Прилеп (1843-1943). Прилеп, 1943.

на народния дух у българите“. В своите спомени възрожденецът Атанас Илиев споделя важен момент от училищните изпити в Стара Загора: „В уречения ден за публичните изпити, на които присъстваха и училищните настоятели, нашите отговори задоволиха всички, та учителят бе хвален и награден със сукно за дрехи. Ние, свършилите си, приехме също тъй подаръците”.¹⁰⁰

Етноложкият поглед върху обредната структура на възрожденските църковно-училищни празненства показва твърде голяма близост с обредната структура на българските народни празници. Това явление се наблюдава при поканаването за празненствата, при предварителната подготовка, при Водосвета, който присъства и при освещаване на нова къща, при начало на нова дейност, например – сеитба. Празничните училищни слова напомнят по идеи и цели благословии при завършване на нова къща или изричани по време на празнични трапези. Обредното обикаляне на църквата при празнуване Деня на Светите Апостоли е същото, както при обиколката на църквата по време на предвъзкресения Велики петък. Подобно обикаляне се извършва и по време на сватбените и на други народни празници. Празничните трапези на училищните тържества до известна степен са близки до тези на традиционните български празници. Изключение в тази насока прави специално отредената за училищните празненства църковна служба. При определени случаи се отслужва панихида за мъртвите и молебен за здравето на присъстващите. Друга отлика на възрожденските църковно-училищни празненства от народните празници се отнася до формирането на нови взаимоотношения на по-високо обществено равнище. Вече се общува не само между членове на отделно семейство, род или село, а на нивото на обществените институции църква – училище – община – училищно настоятелство, а в началото на ХХ в. и държава. „Тогава между свещеници, учители, родители имаше солидарност и истинска любов помежду им“ – изрича инспекторът и черковник поп Върбан Върбанов.¹⁰¹ Именно по това време Българската църква е ревностен пазител и носител на идеите за единение, просвещение, съхраняване и повсеместно изучаване на българския език – този съществен етноопределител на българския етнос. Цялата църковна и училищна обредност, присъствието на свещеници, учители и родители, на

¹⁰⁰Илиев, А. Спомени. 1926.

¹⁰¹Върбанов, В. Спомени от детинский, ученически, учителски и свещеннический ми живот. Ямбол, 1912.

представители на различни етнически и верски общности на тези празници, както и прекрасната училищна украса, словата, литийните, а по-късно и светските шествия, общите трапези, завършващи често с призови за единение на българския народ, българската музика и хора са ярък израз на чувства, настроения и мисли на едн народ, който пази своите корени и търси в тях опора по пътя си на духовно израстване.

До този завършек стигаме благодарение на една изключителна българска личност – проф. д-р Иван Шишманов, посочил ни пътя към изучаване на духовната народна и училищна култура, показал ни как от душата на един висшестоящ администратор и политик в областта на образованието може да блика светла искреност, почтеност, любов към ученици и учители, ревност към училището и способност да ги ръководи, наставлява и пази достойнството им.

**„Живи човешки съкровища” –
един стойностен проект
към Министерство на културата**

Докладът представя накратко Националната система “Живи човешки съкровища – България”, която е част от държавната културна политика в областта на защитата на нематериалното културно наследство, както и да сподели идеи за реализиране на образователни и възпитателни аспекти на проекта в училищна и извънучилищна среда.

Терминът “нематериално културно наследство” е въведен от международната общност чрез Конвенцията на ЮНЕСКО за защита на нематериалното културно наследство, която визира традиционната култура, нейните носители и съвсем естествено създаването на условия за предаването на традиционните знания и умения на следващите поколения.

В това се корени и основният смисъл на проекта на ЮНЕСКО “Живи човешки съкровища”, а неговият български вариант е разработен от научен екип на Института за фолклор (днес Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей) при Българска академия на науките и Министерството на културата.

Живите човешки съкровища са хора, които владеят във висока степен традиционни умения и знания с голямо историческо, художествено и културно значение за държавите.

Националната система “Живи човешки съкровища – България” стартира през 2008 г. В попълването на системата участват множество институции на регионално и национално равнище. Право да кандидатстват по системата имат българските читалища като най-стари културни институции и регионалните музеи. Те подготвят документация (по образец на Министерството на културата¹⁰²) и съпътстващи материали за кандидатурата на лица или групи в дадена сфера на нематериалното културно наследство, съгласно регионалните листи на българския регистър на нематериалното културно наследство.¹⁰³

¹⁰²www.mc.government.bg

¹⁰³www.treasures.bg

Кандидатурите във всеки регион се оценяват от експертни комисии, които излъчват по една от тях на национално равнище.

Тези двадесет и осем кандидатури се обсъждат от национална експертна комисия и по регламент до пет от тях се предлагат за вписване в Националната представителна листа на нематериалното културно наследство. Това решение на комисията се разглежда от Националния съвет по нематериално културно наследство – консултативен орган към Министъра на културата. След предложение от страна на Съвета, Министърът на културата утвърждава новите “живи човешки съкровища”. Всяко лице или група, на което се присъжда статут на “живо човешко съкровище”, получава публично признание за своите знания и умения и за това, че ги съхранява в автентичен вид.

Системата е вече утвърдена в Министерството на културата и тази година се попълва за трети път. На регионално равнище постъпиха осемдесет и осем кандидатури, а двадесет и две бяха излъчени на национално ниво. Вече са определени новите пет номинации, които ще бъдат вписани в Националната представителна листа на елементите на нематериалното културно наследство.

На церемонията, която се състоя на 26.06.2012 г. в Министерството на културата, тези пет елемента получиха грамота за принос в съхраняването на традиционната култура, а организациите, които са поели ангажимент за тяхното съхраняване, бяха поощрени и с парична награда. Средствата се предоставят за подпомагане на дейностите по съхранението и популяризирането на елемента.

Планирането на този вид дейности е един от най-важните критерии при одобряването на дадена кандидатура, т.е. трябва да са описани адекватни намерения за защита на елемента.

Акцентът тази година беше поставен върху планирането на дейности за осигуряване на трансмисия на елементите, което извежда на преден план организирането на образователни и възпитателни дейности за повишаване на съзнанието на децата и младежите за ценността на това наследство, както и за създаване на условия за практически досег с него.

Възможностите в това отношение са разнообразни. Признатите за живи човешки съкровища майстори могат да преподават своите знания както във формална, така и в неформална среда. В това отношение европейската практика признава ролята на музе-

ите, на неправителствените организации, а у нас се разчита най-вече на читалищата. В последно време някои държави правят опити за въвеждането на учебни дисциплини по нематериално културно наследство в образователните си системи.

Сама по себе си системата “Живи човешки съкровища” е средство за възпитание и образование в национални ценности, включващо и интеркултурно възпитание в няколко посоки. Системата интегрира културното многообразие на територията на нашата страна и в същото време е част от световното културно наследство, което пък има своите регионални измерения.

За образователни цели могат да се използват архивите на Българска академия на науките и по-конкретно на Националния център по нематериално културно наследство – структура в ИЕ-ФЕМ . Такива примерни средства още са: интернет страниците на Министерство на културата, на Регионалния център за защита на нематериалното културно наследство за Югоизточна Европа под егидата на ЮНЕСКО,¹⁰⁴ където са представени всички държави в региона с оглед на нематериалното им наследство. Специализираната страница на ЮНЕСКО¹⁰⁵ съдържа факти, филми и информация, които могат да се използват свободно с учебна цел.

Прожектирането на филми в час или в свободното време в извънучилищна среда, ползването на материали в интернет, посещения на читалища, срещи с майстори в техните ателиета, доброволческа дейност сред учениците и младежите към музеите, поставянето на творчески и самостоятелни задачи, свързани с нематериалното наследство, биха обогатили всяка учебна дейност. Уроците по география, история, музика, изобразително изкуство, труд и техника, езиково обучение и др. биха били по-привлекателни и по-близки до реалността, ако се използват връзките с извънучилищната среда.

Не бива да се пропуска и възможността за създаване на свободно избираем предмет (СИП) в училище, свързан с традиционната култура.

Богатството от културни институции в извънучилищната среда, разширява спектъра от дейности, допълващи училищните, каквито бяха примерите дотук, но те могат да бъдат инициатори на множество самостоятелни проекти в тази посока. Тук трябва

¹⁰⁴www.unesco-centerbg.org

¹⁰⁵www.unesco.org

отново да се подчертае ролята на читалищата като естествена среда за съхраняване на нематериалното културно наследство, където процесът на предаване е неформален. Към групата на извънучилищните институции (музеи, библиотеки, читалища и др.) се причисляват и средствата за масова комуникация, които могат да популяризират този вид наследство. Те всички следва да имат образователни програми и в тази посока.

Специално внимание следва да се обърне на ученическите екскурзии до места, където децата могат да се срещнат с живи човешки съкровища, така както се посещават местности и обекти с културно – историческо значение. Имайки предвид важноста на читалищата за съхраняване на нематериалното културно наследство, най-вече в селата, това може да са кратки посещения до близки места с цел да се участва в определена дейност или празник. Съчетаването на усилията на повече институции би позволило поемането на грижи за читалището в близкото село и за възрастните хора, които винаги има на какво да научат децата.

През 2012 г. в българската представителна листа на нематериалното културно наследство ще има нови петнадесет елемента, а световно признание получиха вече два от тях – Бистришките баби и нестинарите от с. Българи.

Скоро в Министерството на културата ще започне работата по подготовката на следващата кандидатура на Република България за Световната листа на нематериалното културно наследство на ЮНЕСКО.

Всеки от тези факти е достатъчен за формиране на национална идентичност и на една по-широка европейска културна идентичност, което е и цел на съвременното гражданско възпитание.

В този смисъл “живите човешки съкровища” и дейностите по прилагане на Конвенцията на ЮНЕСКО за защита на нематериалното културно наследство са неразривно свързани с образованието и възпитанието, като спектърът е доста широк и може да бъде отнесен към деца, младежи и възрастни хора. При подходяща организация и подготовка, процесът може да е пряко насочен към обучение и предаване на знания, както и към едно по-широко популяризиране на фактите за повишаване информираността на хората и чувствителността на обществото към нематериалното културно наследство.

Библиография:

1. Налбантян-Хачерян 2008: Налбантян-Хачерян, Силва. Втори регионален семинар за експерти по нематериално културно наследство в страни от Югоизточна Европа, Турция. // Български фолклор, 2008, № 3-4.

2. Налбантян-Хачерян 2009а: Налбантян-Хачерян, Силва. Културни институции и интеркултурно възпитание. С., 2009.

3. Налбантян-Хачерян 2009б: Налбантян-Хачерян, Силв., Международно съвещание по проблемите на нематериалното културно наследство, Чехия. // Български фолклор, 2009, № 3.

4. Налбантян-Хачерян 2009в: Налбантян-Хачерян, Силва. Трети регионален семинар за експерти по нематериално културно наследство в страни от Югоизточна Европа, Хърватия. // Български фолклор, 2009, № 2.

5. Налбантян-Хачерян 2010: Налбантян-Хачерян, Силва. Програмата “Живи човешки съкровища – България” – част от националната културна политика в областта на защитата на нематериалното културно наследство. // Електронен сборник с научни материали от Регионална конференция “Интелектуална собственост и дигитализация на нематериалното културно наследство”, С=, 2010; <http://cip.unwe.bg/ip_digitization_programa_bg.pdf>.

6. Налбантян-Хачерян 2011: Налбантян-Хачерян, Силва. Аспекти на международното сътрудничество за защита на нематериалното културно наследство. // Василева, София (съст.). Културно-историческо наследство, образователни и научно-изследователски аспекти. С., 2011.

7. Налбантян-Хачерян 2012: Налбантян-Хачерян, Силва. Пета годишна среща на експерти по нематериално културно наследство, Сърбия. // Български фолклор, 2012 [под печат].

Научни заблуди и светилници на духа

Уважаеми изследователи, битката за свобода събаря националните окови, а битката за знание – оковите на духа.

Всички вярваме, че науката е зора на бъдното. Но не веднъж са се създавали научни заблуди, които тежат с векове. Кой изрече това, че българите са “варвари”? Кой утвърди научната заблуда, че траките са “безписмен и безкнижен народ?” И днес още има лотофаги, които забравят Родина, родова памет и собственото си име.

Нима не е факт, че днес имаме един милион неграмотни българи и три милиона пръснати по чужбина? Свободен ли е днес българският учен, за да твори? Летим към чуждото, пълзим към родното. Изгодата измества красотата. Ние сме в беда.

Когато споменем името на проф. д-р Иван Шишманов, пред нас се издига един от светилниците на духа. Той съчетава националните възжеления с поривите на европейската култура. “Бъди българин, както пише Паисий, но бъди едновременно и културен човек, бъди европеец!” – това са думи на проф. Шишманов. Той изпревари с близо два века днешното ни битие.

Още четиринадесетгодишен той започва да сравнява следосвобожденска България с музиката на Виена. Река Дунав му разкри европейските простори на духа. От младини той съчета българския възрожденски дух с културата на Европа. И избра главната си цел на учен: “Да открива таланта и да му разчиства пътя!” Проф. Шишманов утвърди Паисий и неговата епоха, Раковски, Иван Вазов, Алеко Константинов, съветва Петко Славейков, вниква в душата на Яворов и приложи свой психосоциологичен метод в изучаването на литературата. Апелът на Шишманов до българските студенти в Женева ги призова през 1885 г. да защитят млада България. По дух той се родее с Цветан Радославов, който е също от Свищов и който роди българския национален химн “Мила Родино”. Взорът на Шишманов към народното творчество отваря най-щастливата му научна пътека, защото в една песен се срещат десетки поколения.

Отначало проф. Шишманов също вярва, че “Веда словена” е

мистификация и се солидира с отрицателите на “родопското откритие” на Стефан Веркович като Луи Леже. Все пак чест прави на проф. Шишманов, че осъзнава натрупващите се разкрития и в края на живота си написва: “Веда словена” ще запази своята слава на първа българска книга, успяла да заинтересува живо европейския учен свят за България и нейното минало, първата българска книга от международно значение.” Интелектуалната еволюция на проф. Шишманов го доведе до корекция на първоначалния му възглед.

Половин век аз изследвах живота и творчеството на Орфей и успях да издам дванадесет книги само за него, като единадесет от тях са публикувани в чужбина – от Япония до Америка. Намери се учен в Русия – проф. Валерий Барсуков, който преведе на руски език цялата родопска “Веда словена” от оригинала на родопското ѝ наречие. Благодарение на тази книга-билингва стана възможно този епос да се сравнява стих по стих между двата езика. Спомогнал съм на това издание с пояснения от Родопите. Имам един екземпляр от него, но то, за съжаление, остана без коментар от българските литературни критици и учени. Съвсем наскоро в Санкт Петербург се състоя Петият международен конгрес, където прозвуча докладът ми „Орфеевото писмо и азбуката на Кирил и Методий”. Откритията в Родопите – шест каменни плочи с древна писменост – потвърдиха научния факт, че ние не сме “варвари”, а сме наследници на Орфеевата цивилизация. Орфей е наречен от културния Запад „вдъхновителят на Европа”, а древните карти доказват, че първото географско обозначение на Европа се е родило на днешната българска земя – от левия бряг на река Марица до Странджа и Черно море. В книгата си за Орфей съм цитирал думи от гръцки източник: „От Родопите към Гърция слезнаха поезията, музиката и свещените изкуства”; “На тракийски таблички е записано Орфеевото слово.” Платон – пак на гръцки език – е записал: “Видях купища книги на Орфей.”

Български учени твърдят, че между индийските веди и родопските веди няма нищо общо. Какво биха казали днес, когато на една от каменните плочи в Родопите е издълбана думата “Ригведа”? Подиграваха се на поета и революционера Георги Раковски за научните му догатки, но днес в Индия има гимназия “Георги Раковски”.

Какво ще правим при това положение и с оценките на проф. Иречек, които наводниха българските учебници, без да бъдат съ-

поставени с новите открития? Останаха безсмъртните думи на Веркович: “Аз бях златен кладенец за България”. И още: “Аз се намирам в неизречено отчаяние и униение. Бога ради, смилуйте се ради честта”. Пили сме жива вода, а сме забравили откривателя на кладенеца.

Скъп ми е проф. д-р Иван Шишманов за много неща, но особено за написаното от него за Иван Вазов. През 1919 г. по силата на Ньойския договор Западните покрайнини са откъснати от България. Тълпи опечалени българи се насочват към дома на Вазов в София. На балкона излиза народният поет и държи кратка реч, за да утеши тези отчаяни българи. В края на словото си Вазов се разплаква. „Автор съм на шейсет книги и от тях единадесет, издадени в чужбина. Още нероден, аз нося съдбата на този откъснат български край... И си мисля – колкото и книги още да имам, няма да мога да се изплатя за сълзите на Вазов.” Това е признал проф. Шишманов, който е видял и описал това събитие за бъдните поколения. 125 хиляди българи, откъснати от Родината, сега са претопени до 20 000. Къде са изчезналите българи с цялата си древна исория?

Незаменим е приносът на проф. д-р Иван Шишманов и към паметта на братя Миладинови. Дори братя Грим биха се разридали пред съдбата на братята от Струга и участието на много българи след това. Обират ни розите, а за нас остават шиповете, за да бодем сърцата си...

Оттам кърви думата “Европа”, родена на наша земя преди 3300 години, видимо от седем древни карти, които лично притежавам. Не ни ли вълнуват думите на бившия френски президент генерал Де Гол, изречени в Париж: “България е мостът, по който дойде в Европа античната култура.” Ние сме утробата на европейската култура. В наше време професор от Холандия заяви: “В бъдеще България ще стане духовен санаториум за Европа”. Проф. д-р Иван Шишманов е доловил отрано тези тенденции и е съчетал българското и европейското в днешната ни и утрешна бъдност. Но за да носим тези древни истини и да ги предадем в бъдното, ние от Националния музикално-фолклорен съюз събираме всяка година над 2500 деца, които пеят, танцуват и свирят. Веднъж попитах едно десетгодишно дете: “Ако Орфей беше жив днес, какво щеше да прави?” Българчето ми отговори: “Ако Орфей беше жив днес, нямаше да укротява дивите зверове, а щеше да укротява

хората, жадни за пари и власт!” Децата-индиго, които пеят космическите ни песни. До европейската ерудиция на проф. д-р Иван Шишманов, поставям своя завет към сънародниците си:

*Не забравяйте мегдана
и хората – вити, весели:
върху старите ни рани
никнат българските песни!*

С аромата на фолклорните традиции, или писателят и народното творчество

Темата за народното творчество и големите български поети и писатели не е нова, но съм убеден, че днес, когато отбелязваме 150 години от рождението на един от най-големите строители на следосвобожденска България – проф. д-р Иван Шишманов, поводът е изключително подходящ отново да се върнем към нея и за кой ли път да кажем, че народното слово – поезия и проза – е нашата неписана история. То е фундаметът, върху който се гради националната ни култура, то е изходната точка за появата и развитието на българската литература, извор и израз на душевността на народа ни.

Връзките между народното и личното творчество са генетични. Трудно е да се разберат силата и постиженията на писателите, ако не се знае какво ги сродява с духа, поетиката и демократичните традиции на фолклора. Достатъчно е да си спомним автентичните признания на Вазов, Пенчо Славейков, Петко Ю. Тодоров, Йордан Йовков...

Поклон доземи заслужава преданата събирателска и изследователска дейност на онези велики родолюбци, които съхраниха България – братя Миладинови, Кузман Шапкарев, Стефан Веркович, Огюст Озон и в по-ново време Васил Стоин, Елена Стоин, Райна Кацарова, полк. Георги Янков, Николай Кауфман, Христофор Дзавела... Техните сборки и сборници са неocenимо наше и световно богатство, океан за българознанието и българското самопознание.

Не може без преклонение да не споменем името и ролята на проф. д-р Иван Шишманов, на когото е названо Националното етнопедagogическо сдружение. Ценна за българската културна история е неговата високо ерудирана, родолюбива и стратегически мислеща личност. Уникално е неговото редакторско дело като основател и редактор на Сборника за народни умотворения, наука и книжнина. Ученият утвърждава принципи, които издигат българската фолклористика на нов, професионален етап.

Народните песни са основа в творческата лаборатория още на Георги С. Раковски, Найден Геров, Никола Козлев, Любен Каравелов, Петко Р. Славейков, Христо Ботев. Основни елементи от поетиката на народното творчество пронизват цялото книжовно дело на Добри Чинтулов. Тъкмо заради това неговите лични песни се възприемат като народни и имат тяхната творческа съдба. Да си припомним само заглавията на “Стани, стани, юнак балкански” или “Вятър ечи, балкан стене”! Петко Р. Славейков уверено черпи от народното творчество – извора на вечната младост, за да побългари навремето цялата песенна и интонационна среда. Неговите лични съчинения се градят на обща идейно-философска и стилистично-изобразителна система с тази на фолклора. По законите на това родство поетовата Гергана се превръща в народна героиня. Христо Ботев е закърмен с народната песен. При него е най-видно творческото ѝ усвояване. Той използва народно-песенните мотиви, образи, стилови и езикови средства и похвати, като ги преосмисля, прави ги неповторимо свои. Влиянието на народната песен е дълбоко асимилирано, за да се превърне в собствена същност на автора. Несъмнен е народно-песенният извор от хайдушкия епос на творби като “Хайдутите”, “На прощаване”, “Приситанала”, “Зададе се облак тъмен”. Началото на някои от стихотворенията му е в стила, слога и образността на народната песен:

*Ти ли си, мале, тъй жално пела,
ти ли си мене три годин клепа...*

или

*Каж ми, кажи, бедний народе,
кой те в таз робска люлка люлее?*

Поетът следва народно-песенната традиция, но остава вътрешно свободен, той открива нови форми на изказ, народно-песенните образи са преосмислени, изпълнени са с нови етични, революционни категории и внушения. Достатъчен е примерът със стихотворението “Хайдутите”:

*Я надуй, дядо, кавала,
след теб да викна-запея
песни юнашки, хайдушки,
песни за вехти войводи...*

Българският фолклор оформя и творческия облик на Иван Вазов. Влиянието на народната песен е най-ярко и органично в поемите му. Свидетелство за това е дълбоко народността “Гра-

мада”, създадена по народен обичай за заклеяване и проклинане на злото. Фолклорният материал за поемата “В царството на самодивите” поетът черпи от народните поверия, събрани от братя Миладинови и Огюст Дозон. Вазов има и преки преработки на народни песни, включени в стихосбирките му “Майска китка” и “Поля и гори”.

В съставената от Иван Вазов и Константин Величков “Българска христоматия” са включени около седемдесет народни песни и няколко народни приказки. Това фактически е цяла антология от български народни песни – митични, юнашки, битови и хумористични. Сред тях са неизбледняващи образци като “Ситен ми дъжд вали като маргарит”, “У Недини слънце грее”, “Лазар и Петкана”, “Заплакала ми й гората”, “Откак се е, мила моя майно льо, зора зазорила”, “Я свивай байряк, ти, Мануш войводо” и много други. Тия високи, непреходни творби на народната ни поезия дължат до голяма степен своята популярност на тази христоматия, защото след нея стават постоянно четиво в други читанки и учебници на българското средно училище.

От ранни години Пенчо Славейков попива очарованието на народното творчество. Неговото преклонение и възхита към фолклора намира пряк израз във великолепните му статии, в “Книга на песните” (с подзаглавие “Български народни песни, събрани от Пенчо Славейков”). Тази творба е пропита от покоряващ пиетет към народното творчество. Влиянието на народната песен и активното ѝ художествено усвояване от поета откриваме и в личните творби на Славейков като “Луд гидия”, “Чумави”, “Неразделни”, “Бойко”, “Ралица” и “Коледари”, които и до днес ни покоряват с неотразимата си сила.

Разгърнем ли художествената проза, и там ще открием могъщото влияние и емоционално въздействие на фолклора както у класиците, така и у много съвременни творци.

Тематиката и образният свят на Петко Ю. Тодоров идват от народната песен, но авторът дава на старото, познато съдържание свой специфичен смисъл, съответстващ на индивидуални му дух и интимен мир. В произведенията си “Овчари”, “Сенокос”, “Мечкар”, “Гусларева майка”, идилияте и драмите си той дири общочовешкото в образа на нашенското, народностното.

На нова, по-висока степен е интерпретацията на народните

мотиви и предания, надживели вековете, у Йордан Йовков. Героите му от цикъла “Старопланински легенди”, нравствено и духовно извисени, са изпълнени с преклонение пред красотата, доброто и героичното, видими в българския фолклорен епос.

Приказното творчество на Елин Пелин е сродно с народното словесно творчество. Неговите приказки са пародийно смесване на битово и фантастично, удивително съчетано с асоциативния авторов подтекст. Разказите му от цикъла “Под манастирската лоза” приличат на фолклорна проза, която е особено близка до жанра на притчата и народната приказка.

Стигнем ли до съвременните творци, отново ще видим у мнозина от тях синовно благоговение, възхита и обич към народното творчество.

Един от най-ярките примери за това е Йордан Радичков. Неговите книги с разкази и новели “Водолей”, “Козята брада”, “Плява и зърно”, “Верблюд” са произлезли от магията на народните предания и митове. Произведенията му са изградени от етнографски елементи и местни народни обичаи, обогатени със средствата на гротеската и пародията. Близък на селския бит, той използва народната традиция, но я доразвива, създава своя собствена поетика, налага нови правила и норми, допълва я с необичайни щрихи и персонажи – верблюди, тенци, бибини лица... Вътрешните подзаглавия в “Привързаният балон” например са като в народна приказка, където се посочва съдържанието: “Обстоятелства, при които се появява привързаният балон”, “По петите на привързания балон” и т.н. Чудната смесица на митично и фантастично, на трагично и комично, на причудливо и невероятно създава пленителната особеност на неговите произведения.

На противоположния полюс е другият невероятен разказвач и сладкодумец – Николай Хайтов. Неговите “Диви разкази” без фантастика и митология продължават героично-песенните традиции на българския фолклор, като героите му изразяват основни черти на националния ни характер. Художествената народопсихология на Николай Хайтов е неоспорима, тя е огледало на живия, реалния живот.

Ще се върна пак към поезията. В творчеството на най-песенния съвременен български лирик Евтим Евтимов е вкоренена народната песенна традиция в едно плодносно превъплъщение, с нова живителна струя. Неговата стихосбирка “Обредни песни” е

изцяло породена върху народни поверия, обреди и обичаи. Самите заглавия категорично показват това: "Заричане на пръстен", "Прескачане на огън", "Прощъпулна питка" и т. н. Финалът на "Прескочи кобила" е характерен за новото авторово осмисляне на обичайното и рутинното:

*Прескочи с отворени очи,
прескочи съдбата си навеки,
прескочи – кобила, прескочи!
Иначе ще те прескача всеки.*

Народни мотиви има и в стихосбирката му "Съновник" – например в "Заклевала се":

*Заклевала се бреза – благуна
на тъмен бор, че все ще го сънува,
че ще звъни за него като струна,
додето тази планина я чува.*

Триото Евтим Евтимов (поет), Тончо Русев (композитор) и Веселин Маринов (изпълнител) създава нова, озонна среда за развитието на съвременната песен с народностно звучене. Изповедно звучат думите на поета: "Моята опорна точка е народното творчество."

Друг чудесен български лирик – Карол Николов обобщава: "В поетиката на народната песен е закодиран целият ни живот, територията на нашето мислене, пейзажът на духовните ни състояния, непрекъснатият извор на безсмъртни мелодии, несвършващото се имане на образи и сюжети..." В неговата книга "Стародавни напеви" всяка творба е с мото от българска народна песен, а стихотворенията му са като реплика, диалог или продължение на мотото. Ще приведа само един пример. Мото е:

*Радо ле, либе, Радо ле,
още ли ходиш лефтера,
още ли мене ти чакаш?
Не чакай, Радо, не чакай!*

Авторовото продължение е (цитирам само финала):

*Не чакай, Радо, не чакай
при тебе жив да се върна.
Нощта ме обгръща отвсякъде,
звезда в сърцето на мрака
за тебе горко заплакала...
Не чакай, Радо, не чакай!*

Бисерите в “Стародавни напеви” са създавани с такова познание, любов и преклонение, каквото срещаме преди него само у Пенчо Славейков.

У големия поет Иван Динков виждаме не само невероятно вглъбяване в смисловия свят на народните песни, но и проникновено личностно претворяване. Примерът, който избирам, е от поемата му за Яна в неговата “Епопея на забравимите”. Успоредницата на песента му за Яна (Лъскова) с народната песен за Балканджи Йово е пределно изразителна. Тя свидетелства не само за преклонение пред жертвения образ на Йово, но и за великолепно пресъздаване на драмата, на конфликта в други условия и при друга ситуация. У поета безръкият, безногият Балканджи Йово идва да се поклони пред подвига на сестра си Яна:

*Балканджи Йово
всяка нощ идва и ги оставя [тъжните ружи]
върху пръстта ти – черна и бяла,
върху пръстта ти – сива и жълта.
После си тръгва,
свива по пътя –
горе по пътя,
който пресича*

*Ръжица,
Солник
и Анхиало,
който се губи, но не изчезва...*

В началото на тази година популярният ни поет Георги Константинов, пак с образа на Йово, възбужда духовете с публикацията си “Пенчо Славейков – съавтор на “Даваш ли, даваш, Балканджи Йово”¹⁰⁶ В нея той възобновява изказаното някога от проф. Петър Динев предположение за Пенчо-Славейкова намеса в тая народна балада от робско време. Той взел песента от сборника на Стефан Веркович, но й направил вдъхновена обработка, извисил я до върховете на Балкана, без да остави какъвто и да е намек за намеса или съавторство. Дали е истинно, или не това предположение, но то отново, в наши дни красноречиво говори за могъщото въздействие на съкровищното народно творчество

¹⁰⁶В. “Словото днес”, 16.02.2012 г.

върху съвременните ни поети и писатели.

В този смисъл е и твърдението на друг, много известен български поет – Борислав Геронтиев, познат не само като лирик, но и като изследовател и анализатор на народната песен. Той има цяла стихосбирка по мотиви от български народни песни – “Запяла ми е Латина”. Популярна е и изследователската му книга “Песните на моя народ”, претърпяла две издания – през 1987 и 2006 г.

Борислав Геронтиев пише: „В тях [народните песни] повяват ветровете на Мизия, полюшват се житните талази на Тракия и Добруджа, ромолят бистроструйните ручейки на Пирин и Рила, приждат водите на Дунав, Марица и Тунджа, въздига се снагата на древния Балкан, съзират се заоблените очертания на Родоп, на Странджа баир и Бакаджика... В тях са цветята и тревите, птиците и водите на българската земя. В тях са езикът, преданията, възгледите на българина, българският характер, цялата душа на народа ни...”

След този поетичен апотеоз не бих добавил нищо повече. Само ще застана чинно пред народния певец и разказвач с мислите си:

Изворът никога няма да пресъхне, народните песни все ще се четат и пеят. И така – вовеки!

Народната традиционна култура и българското образование

Веселин Тепавичаров

Етнологията трябва да влезе в българското училище!

Годините на Прехода след 1989 г. и особено евроинтеграцията на България промениха из основи обществения живот у нас, включително българското образование. Не всички промени, разбира се, са белязани със знака на градивното, позитивното и полезното, особено ако се вгледаме в проблемните области на образованието: увеличаването на броя на децата в училищна възраст, прекъснали в ранна възраст своето обучение; нарастването на броя на учениците с прекалено неизвинени отсъствия; увеличаването на криминалните прояви сред учащите се; снижаването на критериите на професионална подготовка сред бъдещите висшисти, както и във всички сфери на образованието; купуването на дипломи за висше образование; откъснатостта на учебния процес в средните училища и в много университети и специалности от реалния живот и потребностите на страната; бягството на най-добрите ни учени и специалисти в чужбина поради финансови съображения и пр.

Ще бъде обаче несправедливо и тенденциозно всички промени в нашата образователна система след 1989 г. да се поставят под знака на отрицанието и негативизма. Днешната ни образователна система е освободена от традиционни предразсъдъци и идеологически идиотизми. Обучаваните във всички степени на нашето образование и техните преподаватели имат свободата да избират и да реализират мечтите си, колкото и труден да е понякога този път нагоре. Днес достъпът до студентската скамейка е улеснен и всеки, завършил средно образование, има шанс да продължи по-нататък по стълбицата на знанието, включително да се образова в най-престижните висши училища по света. Редица науки като социологията, политологията, етнологията / антропологията, културологията, богословието и други в миналото бяха

подценявани или въобще липсваха в номенклатурата на академичните специалности. Днес повечето от тях са достатъчно популярни и потребни както в сферата на висшето образование, така и в самия социален живот.

Затова не мога да се съглася, че направеното след 1989 г. трябва да се зачеркне. Образователната ни система, с всичките ѝ слабости, днес си остава една от основните бариери пред напращащото „опростачване“ (по думите на проф. Боян Биолчев), най-голямата надежда за едно по-добро бъдеще. Не искам да подценявам ролята на икономиката в нашето ежедневие, но според мен училището е онзи национален стълб, който може да промени страната ни към по-добро, включително да създаде по-добри условия за икономически просперитет, за намаляването на престъпността и корупцията, за по-успешното противодействие на язвите на нашето съвремие.

Опитът от миналото, както у нас, така и по света, ни дава красноречиви примери за големите възможности на образованието да преобразува цели общества, да променя културата на хората. Такъв пример е българската образователна система от времето на Възраждането. Не бяха ли науката и образованието, които създадоха възрожденския ни елит? Не беше ли тъкмо възрожденското училище, където възпита водачите на българската национална революция и въобще социалните сили, изнесли на плещите си тежестите на национално-освободителните борби? Изследванията на такива изтъкнати учени като проф. Иван Шишманов¹⁰⁷, проф. Боян Пенев¹⁰⁸, проф. Румяна Радкова¹⁰⁹, проф. Николай Генчев и Красимира Даскалова¹¹⁰ и други категорично потвърждават водещата роля на образованието при възпитаването на възрожденските българи, при формирането на българската нация и нейното интелектуално израстване.

Такива примери могат да се дадат и в други държави. Неслучайно днес страните с най-добро образование са неизменно в челото на класациите, отнасящи се до най-добър жизнен стандарт, до най-добро място за живеене, до най-ефективна икономика и пр. Тези страни са на челно място и в областта на научно-техническите открития и иновации, както и по отношение на постиженията

¹⁰⁷Шишманов, Ив. Увод в историята на Българското възраждане. Избрани произведения. Т. 1, С., 1965.

¹⁰⁸Пенев, Б. История на новата българска литература. Т. 1, С., 1976, 9-13.

¹⁰⁹Радкова, Р. Българската интелигенция през Възраждането. С., 1986, 306 и сл.

¹¹⁰Генчев, Н.; Даскалова, Кр. (съст.) Българската възрожденска интелигенция. С., 1988, 5-10.

в сферата на хуманитарните науки. Несъмнено разковничето на тези постижения до голяма степен се състои в техните образователни системи.

Убеден съм, че нашето образование на всички нива има потенциал да промени България, да я превърне в една нормална европейска държава. Образованието и семейството са най-съществените фактори, които са в състояние да променят редица съвременни културни стереотипи, които вредят на нашия стремеж за изграждането на едно по-добро общество. Друг е въпросът до колко ние съзнаваме тези възможности на образованието и до колко имаме волята да ги използваме в контекста на нашето съвремие.

Като историк по образование и етнолог по професия не бих могъл да се разпростирам нашироко в темата за възможностите на българската образователна система да съдейства за изграждането на едно по-добро общество. Затова искам да насоча вниманието към дисциплината „Етнология“, но не в академичния ракурс, а към потенциала на тази наука като средство за постигане на една по-широкообхватна образованост, като инструмент за насърчаване на толерантността и опознаване на другостта.

Днес „Етнология“ в България е специалност, която се преподава в някои висши училища и в Националната гимназия за древни езици и култури. За нея обаче не се знае почти нищо в системата за средно образование и дори в повечето университети и научни институти. В някои учебници по „История“ и „Литература“, както и по „Свят и личност“, тази дисциплина е загатната бегло, но обикновено този материал се подминава от учителите. Мнозинството преподаватели по история и философия в средните училища са с периферна представа за въпросната наука или пък я подценяват поради неизживяното схващане от времето на тоталитарния социализъм, че тя е „помощна историческа дисциплина“. Затова и кандидат-студентите я подминават, когато застанат зад документите за кандидатстване, подреждайки специалностите по скалата на техните желания.

Подрастващите обаче нямат вина за пропуските на нашата образователна система в сферата на средното образование, която е загърбила редица съвременни науки, отвоювали немалък терен в общественото пространство през последните двадесетина години. Тук не става въпрос само за етнологията, но и за

науки като социологията, политологията, археологията, културологията, богословието... В този ред на мисли намирам за уместно да представя някои интересни резултати според данните от една социологическа анкета от учебната 2008-2009 г., проведена сред студенти от първи и втори курс в специалност „Етнология” в СУ „Св. Климент Охридски”, бакалавърска степен на обучение. От всичките петдесет и двама анкетирани само един при кандидастването в Алма Матер бе посочил на първо място въпросната специалност, а трима са я поставили на второ място. Най-много (деветнадесет) студенти са я посочили на пето място, двама – на трето, седем – на четвърто, един – на девето място, а останалите не си спомняха къде е била етнологията в тяхната класация при кандидастването.

От анкетираните само четирима отбелязваха „интерес” към специалността при кандидастването, без обаче да са имали ясна представа какво ще изучават. Мнозинството студенти (тридесет и трима) бяха откровени, че са попаднали „в етнологията, тъй като до там ми стигна балът”. Останалите дадоха твърде противоречиви отговори, свеждащи се до „желанието на съдбата”, до „това ми е бил късметът” и т.н. В края на анкетата четиридесет и седем от далите отговори препоръчваха „повече реклама” на тази наука и намирането на форми, чрез които тя да стига до младите хора. Тези студенти в мнозинството си се бяха записали да следват „Етнология” с надеждата след първата година да се прехвърлят в други, по-престижни специалности и най-вече в „Право” и „Международни икономически отношения”. Бяха се отказали от тези намерения поради предизвикания интерес към преподавания материал и същината на науката етнология още в първия семестър. Шестима дори отбелязаха „конфликт” с родителите заради отказа им да станат „прависти”.

Подобни резултати се получиха и при осъществяването на един научен проект към фонд „Научни изследвания” при Министерството на образованието, младежта и науката (ФНИ-МОМН) през 2011 г. под надслов „Традициите в крак с времето”.¹¹¹ Пролетното училище по етнология, история и археология, реализирано в рамките на проекта през пролетната ваканция на учениците в с. Подвис, община Сунгурларе, и в гр. Етрополе, Софийска област,

¹¹¹Проект № ДТК 02/13 от 16.12.2009 г. към фонд „Научни изследвания” при МОМН.

се оказа с твърде важни изводи от гледна точка на настоящата проблематика. За участие в това училище се записаха сто тридесет и един ученици (седемдесет и един души в с. Подвис и шестдесет в гр.Етрополе), като от тях мнозинството (шестдесет и осем) бяха от гимназиалните курсове. Записването бе на доброволен принцип и числото на желаещите да се „подложат“ на нашия експеримент само по себе си показва интереса към научните дисциплини „Етнология“ и „Археология“, които не се изучават в училище. Тук трябва да се поясни, че става въпрос за дълго чаканата пролетна ваканция, в която учащите се трябва да си отъдхнат от уроците в клас и да се отдадат на игри и забавления, характерни за тяхната възраст. Тъкмо на този фон записването на толкова много деца в училището идва да покаже тяхното желание да се запознаят с две академични дисциплини (тук не искам да подценявам историята, която обаче се изучава в училищата) като етнологията и археологията. И ако интересът към археологията е обясним с доброто рекламиране на науката в медиите¹¹² и покрай филмите за Индиана Джоунс¹¹³, то проявеният интерес към етнологията бе обусловен от желанието да се „научи нещо, за което ние си нямахме представа“¹¹⁴. В рамките на този цитат може да се резюмира общата нагласа на мнозинството от участниците в училището, ако се съди от резултатите от проведената анкета сред тях след приключването на учебните занимания.

Съвсем друго бе отношението към етнологията след приключването на първия етап на училището. Само четирима от записалите се ученици останаха „разочаровани“ от часовете по етнология и респективно не желаеха повече да се занимават с „такъв учебен материал“. Останалите бяха категорични, че такава дисциплина би им била интересна, ако се „въведе в училище“. В тази връзка ще цитирам няколко мнения:

„Много от нещата ние си ги правим у нас, но досега не съм обръщала внимание на това, че става въпрос за нас, българите, че това е нашата специфична култура. На мен лично много ми

¹¹²В това отношение най-голям принос имат проф. Георги Китов и проф. Николай Овчаров, ако се съди от информацията, получена от учениците в училището.

¹¹³Става въпрос за филмите „Индиана Джоунс и храмът на обречените“, „Индиана Джоунс и последният кръстоносен поход“, „Похитителите на изчезналия кивот“ и филмът „Индиана Джоунс и Кралството на кристалния череп“.

¹¹⁴Цитатът е от изказано мнение на ученичка от XI клас от СОУ „Хр. Ясенев“ в гр. Етрополе с инициали Г.С., българка, от семейство на служещи. Взето интервю от автора на 27.04.2011 г.

бяха интересни и празниците на циганите и турците. Сега, когато тръгна да кандидатствам [във ВУЗ – бел. моя, В.Т.], етнологията може да ми стане и приоритет.”¹¹⁵

„Не съм си представял, че празниците и обичаите, музиката и шевиците, могат да бъдат наука... Такъв предмет би бил много интересен в училище, особено ако се изучават и други народи. Така най-добре се опознава светът.”¹¹⁶

„За първи път в училище изучавахме нашия цигански живот, празниците, песните. На мен ми беше омръзнало и обидно да прикажат за циганите само като за крадци. А тук сме се записали повече от двадесет ученици, които сме от цигански произход. Ако знаехме какво ще бъде това училище, целият квартал щеше да се запише [става въпрос за ромския квартал в Етрополе – бел. В.Т.].”¹¹⁷

„Много се зарадвах, че в програмата са включени и часове по етнология на мюсюлманите и циганите. Ние в нашето училище правим такива занимания в извънкласната дейност. И да кажа, много са доволни не само турчетата и циганчетата. И българчетата са доволни, като научават нещичко за другите. Мисля си, че така можем да променим стереотипите на младите към тези малцинства. За съжаление, не всички българи, за родителите говоря, одобряват моята практика за изучаването на турския и циганския фолклор, но на самите деца, включително и на българчетата, им е интересно.”¹¹⁸

Горните цитати са своеобразна презентация на отношението към уроците по етнология в пролетното училище в Подвис и Етрополе. Същото отношение бе проявено и към археологията. Изводите от първия етап на посочения по-горе проект в частта му за етнологията са и един от мотивите за написването на настоящата статия. Защото съм убеден, че етнологията е необходима

¹¹⁵Цитирано е мнение на ученичка от XII клас от Немската гимназия в Бургас с инициали П.Н., българка, от семейство на служещи, родена в Карнобат и бивш жител на с. Подвис, Община Сунгурларе. Взето интервю от автора на 07.04.2011 г.

¹¹⁶Цитирано е мнение на ученик от 10 клас от СОУ „Димитър Полянов” в гр. Карнобат с инициали Г.С., българин, от семейство на служещи, жител на с. Лозарево, Общ. Сунгурларе. Взето интервю от автора на 07.04.2011 г.

¹¹⁷Цитирано е мнение на ученичка от XII клас от Шивашкия техникум в гр. Етрополе с инициали И.С. Респондентът се представя за „българка”, от семейство на работници, живуща в гр. Етрополе. Учениците от ромски произход в пролетното училище в Етрополе като цяло се представяха за българи и само в редки случаи посочваха своя ромски произход. Интервюто е взето от автора на 27.04.2011 г.

¹¹⁸Споделена мисъл на директора на основното училище в с. Лозарево – гжа Елена Банчева.

на българското образование не само във висшите училища, но и в системата на средното образование.

Науката „Етнология“ изучава културата на народите през призмата на етничността – особеностите на техния календар, ежедневните практики, обичаи и свързаната с тях обредност, тяхната етническа и религиозна идентичност, миогледа, езика, историята им и техния произход, усвоената от тях екологична ниша, стопанската и политическата им култура и въобще всичко, което ги представя като етническа общност. Етнологията може да бъде презентирана и през призмата на триадата природа-човек–общество, но под общия знаменател на етничността. Етнологията е една от науките, която във всяка страна има своя специфика и дори специфично наименование. В този смисъл тя е един от прозорците към света и същевременно средство за себеопознаване.

Разбира се, има и други обществени науки, които изучават историята и културата на народите по света, но все пак центърът на техните научни търсения не пада върху етническото, върху онова, което ги обособява като общности в етническият и националния смисъл на понятието. Тъкмо етнологията най-ефективно би спомогнала да опознаем себе си като народ, както и тези, които са до нас и дори на по-далечно разстояние, с които трябва да се научим да съжителстваме. Тук не става въпрос само за циганите, турците, българите мюсюлмани и другите по-малки етнически и религиозни общности в нашата страна (евреи, арменци, каракачани, власи, руснаци, китайци и др.) Това се отнася и за нашите съседи, за народите от Европа и дори за такива извън нашия континент, с които нашата страна е поддържала и поддържа приятелски отношения. Отварянето на България към света изисква изучаването на етнологията и в средните училища. Дали тя ще се обособи като самостоятелна учебна дисциплина или в някои от учебниците ще се отдели място за такъв раздел, е въпрос на преценка, но по мнението на множество специалисти тя трябва да намери място в образователния процес на средното образование.

Освен научната и образователна страна, предметът „Етнология“ би съдействал за възпитанието на младите хора в дух на толерантност към непознатото и желание за разбиране на другостта. Тук бих искал да отбележа големите възможности на такава дисциплина за стартирането на процес за постепенното преодоляване на отдавна наслоените негативни представи за някои от „другите“,

които за съжаление са се утвърдили като етнокултурни норми.

Твърде опасна за страна като България е засилващата се тенденция родителите на ученици от неромски произход за избягват да записват децата си в училища с преобладаващ брой циганчета, независимо от усилията на МОМН и на други образователни структури това сегрегиране да не се случва. А подобно разделение се среща и в отношенията между други етнически и религиозни групи у нас. Очевидно не децата, а родителите са носители на такива стереотипи. Още по-тревожното е, че не са малко и случаите, когато учители се отнасят резервирано към свои ученици, мотивирани от техния етнически или верски произход. Това отношение към другостта не е резултат само от ежедневни преживявания, каквито са битовите кражби, обикновено приписвани на роми, или утвърдената представа за турците и помаците като заплаха за българския държавен суверенитет. В най-голяма степен страхът от „другите“ и предубедеността към тези, които не са като нас, произтича от непознаването на различното, от недоверяването на мълвата и не на последно място – от кривото огледало на общественото мнение в не малко случаи.

Днес мнозинството от българите възприемат ромите като заплаха главно поради слабото познаване на тяхната култура. Повечето от битовите престъпления като кражби на леки коли, обирането на домове, източването на дебитни карти, убийства и побоища не са дело на цигани, а на добре организирани престъпни групи, в които и непосредствените извършители, и организаторите са българи, руснаци, сърби, украинци, араби и пр. Често на върха на тези престъпни пирамиди стоят влиятелни личности. Още повече това важи за търговията с жива плът, дрога и оръжие. Тази престъпност обаче е с далече по-ниска степен на интензивност на възприемане сред нашето общество, когато тя се съпостави с циганските кражби. А това вече е знак за предубеденост към циганската общност, за чиято култура няма място в учебниците и в медиите, а само откъслечно се пише в научната книжнина, която почти никой не чете извън професионалните изследвачи на циганската общност.

Не по-различно е отношението към българските турци и българите-мюсюлмани, макар и да е знайно, че те са честни и трудолюбиви хора. Българският етнически стереотип към тези граждани на България отдавна е под знака на „тежкото турско робство“ и

страховете, че те са петата колона на Турция. Днес тези страхове са изместени от „ислямския фундаментализъм“, но промяната на формата на заплахата съвсем не променя отношението към мюсюлманите, към които и сега се гледа с подозрение.

Подобни стереотипи могат да се забележат и към евреите – авторите на глобалното капиталистическо господство, към „американците“ и въобще към „Запада“ – поробителите на малките и бедни народи по света, към „надменните гърци“ и пр.

Подобни предубеждения до голяма степен се дължат на незнанието, а то е майка на много обществени недъзи. И ако за хората на средна и зряла възраст е сравнително проблематично да се възпитават стереотипи, тази безисходица не е валидна за подрастващите. Децата и младите хора могат да бъдат научени и възпитани на друго отношение към хората от „другостта“, без оглед на вяра, етнос, цвят на кожата, социално положение или полова принадлежност. Нашето средно училище в тази насока има най-голям потенциал, но за постигането на тези цели е необходимо да се използват възможностите на науки, чийто предмет се занимава основно с такава проблематика. А етнологията е една от тези науки. С риск да бъде обвинен в пристрастие, мисля, че тя е предметът, който най-добре ще ни помогне да започнем да мислим другояче за циганите, за турците, за българите мюсюлмани... Етнологията е и науката, която може да даде много за интегрирането на тези общности в нашето общество, защото тя може да презентира и легитимира тяхното културно наследство и ежедневните им практики.

Етнологията най-добре може да посочи и общите черти на културата, генезиса на „еднаквото“ и сегментите на самите културни взаимодействия. Тези научни достижения на науката трябва да излязат от академичните зали и кабинети и да заемат своето място сред нашето общество. За да разберем по-добре кои сме, защо сме такива и защо трябва да опознаем другите. Да разберем, че онези, които не са като нас, не ни заплашват, че винаги има пътища за взаимно опознаване и взаимодействие.

Постигането на такава необходимата ни етническа и верска толерантност няма да се осъществи изведнъж. Тази цел изисква извървяването на дълъг път, по който всяка една от общностите трябва да направи необходимите усилия към междуетническата хармония, която тук, на Балканите си има свое име – „комшулък“.

Това е утвърден от историята модел на съжителство, който се среща само в България и който е получил академично признание, както у нас, така и в чужбина.¹¹⁹ Това достижение на нашите предци и на академичната наука обаче трябва да намери приложна стойност. А намирането на такова приложение може да стане преди всичко чрез изучаването на този опит в училището. Защото е добре известно, че у нас научните открития обикновено не получават обществено признание и приложение дори и тогава, когато ги признаят от вълн.

Етнологията е приложна наука и това е още един аргумент нейният предмет да влезе в българското средно училище. Особено при сегашните етнодемографски тенденции, обуславящи нарастването на броя на учениците от цигански и турски произход, а така също и на перспективите за увеличение на младите хора от други етнически общности – руската, китайската, от някои арабски страни. Тези тенденции на фона на постоянно топящата се българска нация още повече изискват намирането на верните пътища за междуетническо съжителство и толерантност. С други думи – етнологията е и елемент за гарантиране на националната сигурност по линия на междуетническата толерантност.

Науката (и не само етнологията) е аргумент срещу ширещите се и в наши дни идеи, че постигането на междуетническата хармония може да се осъществи по силов път – чрез някакви „меки“ варианти на познатия от близкото минало Възродителен процес. Подобни налудничави проекти и сега са в обращение сред националистическите среди, сред много хора от МВР и военните, а те имат все още значително влияние сред политическия елит. Научните изследвания от етнологична / антропологическа, социологическа и историческа гледна точка напълно опровергават тези модели на насилията. Опитът от подобни експерименти категорично е показал, че подобни насилнически кампании създават стени на омразата, етническа и верска непоносимост. Подобни експерименти подкопават националната сигурност и същевременно създават твърде негативна представа за България по света. Затова

¹¹⁹Вж. Етническата картина в България. Също вж. Линии на съвместимост и несъвместимост между християни и мюсюлмани в селищата със смесено население в България, С., 1996. И двата сборника са преведени на английски език и са разпространени в редица университети в САЩ, Норвегия и Великобритания по линия на Фондация „Отворено общество“ и Центъра за етническите малцинства и културните взаимодействия с директор д-р Антонина Желязкова.

от училището трябва да започне погребването на такива нагласи и изтъкването на опознаването и толерантността като разумната алтернатива за Европейска България.

В смисъла на написаното по-горе етнологията може да даде много на българското средно образование и на нашето общество. Тя може да бъде едно от средоточията на взаимното опознаване и толерантността, стига знанието за другите да влезе в българското училище. Въпросът е да проумеем възможностите на тази дисциплина и да ги използваме. Науката винаги се отплаща на онези, които я ценят и вярват на нейните иновативни съзидателни функции.

Възход и падение на идеята за преподаване на етнография в българското средно училище

През настоящата година си спомняме и почитаме отново личността и творческото дело на проф. д-р Иван Шишманов – учения, ерудита и педагога, оставил ярка диря в програмното и конкретно проучване на същностни страни от българската народна култура, но преди всичко завещал ни дълбокото си и неподправено, сериозно и отговорно чувство към тази култура, пронизало и ръководило професионалния му път отначало докрай. Сто и петдесетата годишнина от рождението му е необходим повод да поговорим за това как ние – съвременните следовници на големите народоведа от времето на прехода на културите, изпълняваме тяхното внушение за запазването и предаването на българската народна култура. Следващите редове представям като част от един подобен разговор и веднага бързам да кажа, че той няма да е оптимистичен, нито ще отвори особени основания за гордост и самочувствие за наш изпълнен дълг.

В същото време не мога да не отбележа, че ние, присъстващите тук, едва ли ще имаме несъгласия и противоречия по повод на темата за преподаване на традиционна култура в училище. Да, българската народна култура трябва да се преподава в родното училище и то днес, защото утре ще бъде късно. И да, наредботворците по отношение на програмите в училище трябва да проявят съзнателност и гъвкавост и да уредят формалностите с необходимата уважителност към проблема (а и към израстването на децата ни), за да бъде запълнена тази липса достатъчно ефективно. Пред ангажираната аудитория в памет на живота и делото на Иван Шишманов не е нужно да излагам аргументи в полза на включването на подобен предмет в програмата на средния училищен курс, затова ще изложа мисли около малкото налични опити това да стане през изтеклите години – за раждането, възхода и уви – краха, на тази идея.

През последните години се случи да бъда свидетел на откриването (а в някои случаи – и на протичането на учебния процес в продължение на няколко години) в доста училища на български

деца, организирани за нуждите на живеещи в чужбина българи. Като такъв, нямам никакво съмнение за водещото място, което българинът в небългарска среда отдава на запознаването на децата му с народната култура. Личните ми впечатления са от български училища в Америка, Австралия и Китай. Въпреки че родната имиграция там е от различен тип, с различни статуты, манталитети и култура, за тамошните ни сънародници е извън съмнение потребността от пропагандиране и изучаване на българската традиционна култура и нейните морални послания и ценности. В периода 1995-1997 г. в далечна Австралия след безкрайни организационни перипетии бяха открити (или възстановени) официални български училища в градовете Сидней и Мелбърн, където е съсредоточен основният масив на българската имиграция. Самото им откриване и в двата града бе всъщност възраждане на съществували в подалечното минало подобни формации, на които трябваше да се вдъхне отново живот и което бе сторено преди всичко със силата на духа и волята, на мисълта и средствата, на носталгията на самите наши мигрирали сънародници. Чисто психологически чрез активността си към подобно формиране – българско училище, те освобождават у себе си една натрупана, бих казала нагнетена енергия – енергия, идваща от тъгата по родното, от неосъзнатото съжаление, че са принудени да направят избор към чуждостта, към трудното и неизвестното, но и енергия в резултат на осъзнаване на собствените колективни стойности.

И в двата австралийски града за преподаването по народна култура бяха използвани местните радиопредавания на български език – по българската програма на мултиетническото радио „SBS” в Мелбърн в продължение на четири години се предлагаха ежеседмични разкази за традиционната култура, организирани около календарни празници, а после и разширени, които се слушаха от почти всички българи в страната-континент. Подобни експозета се пращаха в гр. Аделаида, където по познатото на мен време функциите на училището се поемаха от други институции: от българските радиопредавания и от регулярните сбирки на т.нар. Танцов кръжок в Българския клуб. Молбата на отговорниците за работата с децата от града бе недвусмислена – повече информации за народната култура на българите: календар и семейна обредност, но също така и описания на облекло и занаяти, на интересни детайли от народната българска кухня.

Същите идеи бяха изказани и в друга далечна от България страна, в която живях – Китай, където обаче няма имиграция, но изобилства с работещи или неработещи българи, които гравитират около официалната българска мисия. В началото на милениума амбициозни млади български майки решиха да организират българско училище там (няма да се спирам върху перипетиите по това), но и в предварителните им намерения, и в по-зрелия късен вариант на програма, която те представиха пред Министерство на образованието и науката в София, изучаването на българска народна култура неотменно присъстваше на трето място сред онези най-ярко открити белези на българската принадлежност – езика и историята, които родителите виждат и искат децата им да познават и споделят.

В кризисна ситуация, каквата е тази на миграция, колективните стойности кристализират и се подреждат по-адекватно – казват теоретичите на етническите общности, тъй като чрез тях личността резистира на „другостта“. Още в предварителните разговори по организацията на училищата, когато е ставало дума за начина на обучение, за характера на преподаването и включените в него направления, винаги тези стойности са били подреждани от самите българи, в случая родители, организатори и програматори на училището в следния ред: 1. български език (писмен и разговорен, граматика и литература); 2. българска история (с акцент върху средновековната и възрожденската); 3. българска народна култура. Наблюдавайки процесите на възстановяване или създаване на български училища в чужбина, още тогава ми хрумна, че тези виждания за програмата на българско училище далечно от родината са всъщност една скала на български национални духовни ценности, наредена с най-високата възможна степен на отговорност (създават я родители за своите деца) и затова и най-коректна. Оттук въпросът: След като българската народна култура следва езика и историята на България в онова, което наричат “Харта на националните привързаности и лоялности”, защо тази лоялност не се внушава в българското училище така, както това се прави с езика и историята? Български език и история (последната под различни форми съобразно възрастта – под формата на любословие, родинознание и пр.) присъстват от I, та до XII клас в училището ни, а цели поколения бяха “пропуснати” в преподаването на българска народна култура, която е един несъмнено по-висок,

по-съдържателен и важен идентификационен знак от много други, които учениците изучават от ранни години.

В този недопустим пропуск има и светли пролуки: В няколко училища по култура в София и провинцията се дават частични или по-пълни знания за българската култура и изучаването ѝ. В училището по култура в Горна Баня и в „Дорис Тенеди“, в Априловската гимназия в Габрово, в ред смесени и частни езикови училища в София и в провинцията в часовете по литература се отделя време за традиционната българска култура – става дума за отделени повече часове от предвидените по официалната програма, които са почти изцяло върху българския фолклор. Към някои училища функционират състави за народни танци и понякога техните ръководители отделят време за кратки беседи върху феномените на българската културна традиция. Дълго време се преподаваше етнография в Балетното училище в София; а за кръжочна активност на учениците в сферата на българската традиционна култура непрекъснато се говори по медиите.

Прави впечатление, че в последните години на интензивни промени и все повече въпросителни пред педагози и родители за това какви ценности трябва да се внушават у децата, нараства интересът към българската народна култура като училищен предмет. Преди време, след едно предаване по телевизията, в което стана дума за всичко това, към мен се обърнаха около десетина родители от различни училища с молба да поговорим за това как на децата им – в долния и средния курс, да се даде необходимия минимум от знания за културата. Срегнах се с тях, едни контакти продължиха кратко, други по-дълго. Най-силно ентузиазирани бе родителският комитет на софийското училище „Г. С. Раковски“. По молба на родителите бе изготвена подробна програма за занимания – в рамките на учебния цикъл и като кръжочни занимания за децата от IV, VI и VIII клас, съобразявайки се с тяхната натовареност, приоритетни нужди и изискванията на ръководството на училището. По повод на това конкретно желание бе предложена експериментална програма по българска традиционна народна култура.¹²⁰

Идеята бе курсът да се включи в обучението на учениците от V и VI клас, когато те не са обременени с предстоящо канди-

¹²⁰Вж. в приложение № 1 към статията.

датстване в гимназии и други училища и когато добиват базисни сведения за периода на Българското възраждане в часовете по история и литература. Курсът предлага часовете да се провеждат един път седмично в продължение на два учебни срока за всяка една от двете учебни години – общо 36 по 2, или общо 72 учебни часа. От тях като часове за нови знания се отделят 51 и за тяхното провеждане се предлага съответната програма, като останалите часове се предвиждат за преговор, изпитване, посещение на етнографски музей, тематични изложби и др. В петдесет и едините часа са включени и няколко дискуссионни занятия, в които учениците – въпреки ранната им възраст, имат възможност да споделят впечатления от своя живот с отношение към разглежданите теми.

Но идеята за пробна учебна година не се реализира – дали родителите ентузиастично не се справиха, дали някъде на ниво районен инспекторат нещата бяха спрени... Не зная. Това обаче още веднъж показва, че подобни добри идеи трябва да се придвижват динамично и гъвкаво, по-скоро “през” главата на официално натоварените институции, като се разчита повече на настойчивостта и добрата воля на местните училищни ръководства.

До днес единственото сериозно преподаване на етнография и българска народна култура е осъществено в софийския Лицей за древни езици и култура “Св. Константин-Кирил Философ”, като преподаването е вече с над тридесетгодишна традиция. Там преподаваха колеги етнологзи и от катедра „Етнология” в ИФ на СУ „Св. Климент Охридски”, и от научния състав на Етнографски институт с музей при БАН (сега – Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН), които извървяха определен творчески път през тези тридесетина години, вече са хабилитирани и всички свързаха част от усилията си с това преподаване. Не е тайна, че вписването на етнографията в обучението там бе възможно поради широтата и всеизвестната педагогическа храброст на народния учител и доскорошен дългогодишен директор на Лицея г-жа Гергина Тончева, която още от началото на съществуването на това училище упорито търсеше как и къде да вмести етнографията в програмата. Както многократно е отбелязвано, г-жа Тончева е учител и педагог, за когото понятието “спиране” на нещо добро за учениците от инспекторат или друг орган не съществува. Етнографията там тръгна от преподаване първо в XII клас – само първи срок, и след много трансформации и лутания през години-

те стигна до целогодишен пълноценен курс в VIII клас – първата година след влизането на учениците в училището, защото там се вписа най-логично в общото им езиково, историческо и българистично образование, а впоследствие се разшири и по-нагоре.

Програмата, по която се преподаваше българска народна култура в това училище, бе съобразена със спецификата му, но конкретните теми бяха представени сравнително пълно и традиционната култура бе обхваната в най-представителните ѝ дялове. Материалът бе организиран в три големи части, като отделните теми са предвидени за преподаване в различен брой учебни часове.¹²¹ Този конспект е и съдържанието на първото учебно четиво, подготвено с цел учениците от това училище да имат помагало, по което да следят преподавания материал. Това не е същинско учебно пособие, но е специализирана научно-приложна книга, която е изцяло съобразена с нуждите и ритъма на обучението им. До миналата година тя имаше три издания (1. София, ИК „Фабер“, 2000; 2. София, ИК „Фабер“, 2005; 3. София, ИК „Симолени“, 2008) и се радваше на много радушен прием сред ученици и родители.

Междувременно за нуждите на преподаването бяха обучени и тясно се включиха в процеса още трима по-млади колеги етнолози, които сърдечно прегърнаха идеята за преподаване на етнографията в училище и всеки от тях вложи душа, сърце и воля да задълбочи и перфекционизира този по същество пионерски курс. Единият от колегите включи учениците от IX и XI клас в един от първите проекти „Открит музей“ на фондация „Отворено общество“. Учениците проведоха теренно проучване в Чипровци, като обработените им материали бяха архивирани в АЕИМ при БАН, а в Националния етнографски музей бяха направени откупки на материали, събрани от учениците. Техните народонаучни есета бяха събрани в трогателна книжка под наслов „Ключ от бабината ракла“. Работата им бе представена в сградата на Етнографския музей с широка публичност. Сигурно порасналите днес ученици помнят тези хубави моменти.

Не мога да се въздържа да не споделя, че през последните десетина години констатирам една твърде променена ситуация в отношението на учениците към предмета: Като цяло те са по-дистанцирани от конкретните факти, които им се преподават, не са

¹²¹Вж. приложение № 2 към статията.

склонни да ги приемат просто като минали реалии, които трябва да изучат от сантиментални съображения, а търсят (и много често не намират) рационалния им смисъл, което да ги накара да мобилизират вниманието си. От друга страна обаче, е налице по-ярък персонален интерес у отделни деца към етнографията, който се изразява в непрекъснати питання, искане на допълнителни сведения и литература, следене на изложбите в Етнографския музей в София и настойчиво доброволно писане на етнографски есета – във всеки от четирите класа всяка година има по трима-четирима такива ученика, измежду които може би ще израснат бъдещи етнологии. Програмата по етнография е пълноценна, тя е на нивото на останалите културологични дисциплини в Гимназията и въпреки че до края на гимназиалния курс учениците позабравят нейните внушения, има желаещи да подготвят дипломни работи по етнография, както и има кандидати за докторанти и вече реализирани етнологии от възпитаниците на това училище.

Ако за нас – родители (в България или навън), преподаватели и специалисти е ясно мястото на българската народна култура в нашата съвременност и длъжността ни към децата тя да им бъде разказана и внушена, то дали е така със самите субекти на обучението? По повод на този въпрос по-долу представям резултатите от един малък тест, проведен в НГДЕК преди няколко години. Тогава дадох в някои от осмите класове на Класическата гимназия (става дума за интелигентни, интересувачи се, с приоритетни хуманитарни интереси петнадесетгодишни ученици) есе на тема “Българската народна култура в моя живот и образование” и получих около петдесет отговора на поставения проблем. Започнах да ги чета с боязън, защото познавам авторите им – те се въртят, смеят се, ядат скрито изпод чина пица и пият сокове в час, звънят им мобилните телефони, ходят през минута до тоалетната или до лекарския кабинет и пр. прояви на нехайство и незаинтересованост, които, уви, всяка година са повече от миналата и многократно, несравнимо повече отпреди десет години. Но се оказва, че в писмените текстове, когато се поема лична отговорност за казаното, учениците като цяло все пак следват и отразяват онова, което се очаква от тях.

Най-голямата група ученици рационално преценява мястото на народната ни култура и понятието, с което най-често я свързва, е “идентичност”: “Народната култура играе важна роля за на-

шия народ, тъй като в днешното време народите имат нужда от разграничаване. Културата показва тяхната идентичност. А идентичността на даден народ показва до каква степен той е развит. Според мен, интересът към народната култура у българина спада и затова говори фактът, че в голяма част от българските училища няма такъв предмет. Това не е хубаво, защото народната култура е свещена и важна за един европейски народ” – пише един от учениците. “Може да се каже, че народната култура е факторът, чрез който всяка нация съществува. Защото, ако тя се запази през най-трудните времена за един народ, значи е гръбнакът на този народ, поддържа го и ако му бъде отнета, народът няма да бъде народ. Културата са традициите, обичаите, народната култура – това е идентичността на един народ, това, без което той не може” – пише друг от възпитаниците на НГДЕК.

Учениците изразяват подкрепа на т.нар. от тях “проект” за преподаване на българска народна култура в училищата – мненията по този сюжет са напълно единодушни: “Един народ не може да съществува без своята народна култура, следователно ако няма народна култура, този народ няма да е единен – следователно няма да има такъв народ. Но български народ все още има и една от главните причини за това е общата народна култура. В моя живот народната култура съществува. Та нали и аз съм част от българския народ? Опитвам се да спазвам изискванията на народната култура – да чета народни приказки и поговорки, да спазвам традициите. Но не е важно само да спазвам народната култура, а и трябва да извадя поука от нея. В моето бивше училище не се спазваха българските традиции, но сега не е така. В новото ми училище те се спазват.” – пише в едно от есетата. “Народната култура е неизменна част от нашия живот, а също така и от нашето образование. От изучаването на културата на народа ни ние научаваме много за нашето минало, настояще и бъдеще. Именно тя е тази, която ни дава възможност да разберем своя произход, живота и обичаите на нашите предци, техните поверия и вярвания. Поради тази причина, аз съм много щастлива, че в моето училище имаме отделни часове за изучаване на народната култура, в които ние научаваме много нови и интересни неща. Според мен, във всяко едно училище трябва да има такива часове, защото народната култура е неизменна част от нашия живот” – споделя ученичка. “Определено е необходимо да се създаде

програма за обучение в среднообразователните училища по културознание. Мисля, че това ще е достоен и нужен проект, който ще спомогне за разширяване познанието на учениците за родната им култура. В НГДЕК се изучава народна култура, което я отличава от другите гимназии. Превръща я в “дом на традициите” и всичко свято и значимо, което трябва да познаваме. В клас ние изучаваме не само интересен материал, свързан с бита, вярванията, философията и психологията на българския народ, а и как да обичаме родината си. Ако един българин обича родината си, то тя има бъдеще. Привлекателната сега чужбина се превръща в далечна перспектива и проблемът с емиграцията на младите се трансформира в незначителен проблем. Мисля, че ако се въведе обучението по култура във всички учебни заведения, това ще доведе до общ просперитет на страната и ще пропагандира идеята за “народното самочувствие”. Това, от своя страна, ще подтикне младите като мен към инстинктивно съхранение на всичко българско и значимо и ще обуслови подема на българската държава” – разсъждава в есето си трети ученик.

Други сред учениците говорят за баланса в знанията върху различните култури, като все пак отдават приоритет на родната: “Народната култура не присъства особено в моя живот. Тя се изразява в семейните традиции и обичаи. Бих искал да я изучавам, вече тя присъства в образованието ми. Но в днешно време е изопачена, изкривена прекалено много от американизацията и комерсиализма. Преоткриването ѝ е много полезно за младото поколение. Народната култура не може да вреди. В живота ни едва ли ще е толкова важна, по-скоро би ни обогатила интелектуално. Затова е много важно да я изучаваме, както изучаваме чуждите култури” – е едно от разсъжденията в есетата.

Особено интересни са съображенията около глобализационните процеси, с които някои от учениците искат да обяснят отсъствието на интерес към българската култура. Неотменно оценката на подобно явление е негативна, учениците влизат в ролята на дидактици и в някои случаи думите им звучат с паисиевски тон: “Народната култура има място в моя живот. Съвременното обаче е ограничило това “пространство” у мен. Според мен, всичко около нас представлява една голяма промяна и за всички българи е абсолютно ясно, че промяната измества нещо толкова показателно за един народ, каквото е именно народната култура. За мен тя се

изразява само в празници като Цветница, Бъдни вечер, Коледа и др. За първи път в моя живот се сблъскам с предмет като „Култура“. Смятам, че той е полезен и трябва да бъде разпространен и в гимназиите, които не са с класическо обучение, защото ние сме тези, които трябва да запазим своята българска същност” – това е препоръката на самите ученици.

В заключение ще кажа: За учениците няма съмнение в потребността, българската народна култура да се въведе и масово да се изучава в българското средно училище и това е, което би трябвало да насочи следващите отговорни разговори по тази тема.

Стъпвайки върху всичко това, и нещо друго се постигна в Лицея – отново плод на креативността на преподавателите етнолози и перспективната визия на г-жа Директора и нейния екип. Впечатлението ми от близо двадесетгодишното преподаване на предмета в НГДЕК бе, че разгледаните в VIII клас общоетнологични сюжети предизвикват любопитството на учениците и ги оставят до известна степен в очакване на продължение на разказите за народи, култури и традиции вече в по-широк географски контекст. На основата на това усещане, а и заради потребността да се утвърди и докаже по категоричен начин идеята за единството на човешката цивилизация и относителния характер на разликите в световните култури – което е една хуманна идея, завещана ни от проф. Шишманов и залегнала в принципа на обучението по култура в средния курс – след обсъждане с ръководството на Гимназията и търсене на най-добрия възможен вариант, се предложи един курс за IX клас. В общия предмет “Култура” той трябва да включи кратко запознаване на учениците с общи историко-философски сведения за възникването на културите и цивилизациите и да представи основни данни за културите на народите по света.

Учебният предмет започна преди пет години твърде неуверено, търсейки своя център и най-привлекателната си форма. На оня ранен етап се четяха легенди и фолклорни произведения на различни народи, показваха се албуми със снимки, носеха се картички (включително и от учениците), описваха се лични наблюдения и спомени от посетени интересни места и т.н. Още от самото начало на преподаването стана ясно, че този нов тематичен курс ще трябва да стъпи върху нещо, което учениците носят не тол-

кова като конкретно знание, колкото като заложено внушение и усещане – в преподаването бе ангажирана тяхната детско-юношеска фантазия с прочетените художествени книги, изгледаните научно-популярни и художествени филми и всички оставили у тях спомен форми на доближаване до някаква културна “различност”. Учебният материал се представи като разходка по картата на света (главно физическата) с анализ на нейните цветове като информация за условията за културно развитие, но също така и като есенция на познат исторически разказ. С навлизането на аудио-визуалната техника в преподаването курсът стъпи на солидна основа – бяха избрани две елитни световни видео-продукции върху културни феномени: филмираното петмесечно пътуване на историка на архитектурата Дан Крукшанк “Около света на осемдесетте съкровища” (продукция на „BBC” с японско участие, 2005 г.) и пътешествията на Майкъл Пейлин “От полюс до полюс” (1992 г.), особено “Около света за осемдесет дни” (извършено по описанията и маршрутите на Жул Верн през 1988 г. и реализирано като видеоматериал през 1989 г.). Изключително информативни, провокиращи любопитството като замисъл и фабула и великолепно заснети, тези серии се превърнаха в гръбнак на курса по световна етнология.

С оглед на предоставеното време за преподаване се формулираха по 5-6 теми от отделните континенти извън Европа: Азия, Океания с Австралия и Нова Зеландия, Африка и Америка, за които на регионален принцип се описват някои представителни култури. За нуждите на този нов курс, посрещнат от учениците с висок интерес (защото е „шарен”, разказва за любопитни различия, провокира ги непрекъснато да подготвят сами експозета върху интересувачи ги културни феномени), се подготви отново научно-образователно и приложно четиво, движещо се по планирания за преподаване материал: „Етноси, региони, култури. Четива по етнология на неевропейски народи” (София, ИК „Симолини”, 2010).¹²²

Разбира се, отношението и програмата на обучение в Класическата гимназия не са статистически показателни. Самото училище е избрано, „елитно” и затова – недостатъчно представително за формиране на един максимално широк извод. Но все пак ние като учени и педагози се стараем да създаваме духовно издигна-

¹²²Вж. приложение № 3 към статията.

ти и високо образовани млади хора. Една аргументирана подкрепа на тази идея, както и широко изразеното от учениците мнение за ползността на обучението по българска и небългарска традиционна култура ми се иска да прозвучи мобилизиращо, особено в контекста на заветите на проф. д-р Иван Шишманов – този голям учен, педагог и радетел на българистично-възпитателната мисия на етнографията.

Последния абзац на това съчинение оставям за жалката част: след повече от тридесетгодишно преподаване, през миналата учебна година предметите „Българска етнография“ и „Етнология на неевропейски народи“ съответно в VIII и IX клас на НГДЕК бяха ликвидирани. Според новото ръководство, те заемали мястото и измествали друг учебен предмет, който бил в листата на задължителните общообразователни предмети за българското училище. И той се настани на мястото на етнографията. Предметът е „Рисуване“, или „Изобразително изкуство“. По този начин една тридесетилетна практика с утвърдени курсове, изградени преподаватели, написани книги и помагала, с апробирани маниери на преподаване бяха заличени в рамките на минути, без коментар, без търсене на други възможности и не им се остави дори надеждата за някаква различна перспектива в бъдеще...

Какво би казал за това проф. д-р Иван Шишманов и как ние бихме защитили една подобна постъпка?

Без да се изпада в прекомерен патос, но сериозно и отговорно, всеки от мястото и според силите си трябва да се захване за едно движение към постепенно въвеждане на предмета „Етнология“ като постоянен и задължителен поне в основния курс на средните училища у нас. Това е дело, с което този, който го реализира в духа на Шишмановите завети, със сигурност ще остане в историята на българското национално образование.

Приложения:

1. Приложение № 1 – Учебна програма „Българска традиционна народна култура“ с примерен конспект за теми от българската традиционна култура, които могат да бъдат разгледани в едноименния курс в основното българско училище

1. Какво разбираме под “българска традиционна култура” и защо е необходимо нейното изучаване – 1 учебен час

2. От кого и как се изследва българската народна култура – 1

учебен час

3. Видни българи от периода на Българското възраждане, които отделят внимание на българската народна култура – 2 учебни часа

4. Традиционни народни вярвания на българите – 3 учебни часа

а) вярвания за Вселената и Земята – 1 учебен час

б) вярвания в свръхестествени демонични същества – 1 учебен час

в) вярвания в свръхестествени митологични същества – 1 учебен час

5. Български поселища – села и градове – 1 учебен час

6. Българска народна архитектура – 3 учебни часа

а) домът на българина през Възраждането; видове къщи в планината и равнината – 1 учебен час

б) вътрешна народна архитектура, домашен инвентар – 1 учебен час

в) Какво от традиционната архитектура бихте искали да имате в своя дом днес? (дискусия) – 1 учебен час

7. Календарни празници и обичаи – 8 учебни часа

а) понятието “календар”, християнски и източноправославен календар, народен календар – 1 учебен час

б) зимен календарен цикъл (Игнажден – Атанасовден) – 2 учебни часа

в) пролетен цикъл (Власовден – Гергьовден) – 2 учебни часа

г) лятно-есенен цикъл (обичаи за дъжд; трудови обичаи) – 2 учебни часа

д) празнуване на именните дни днес (дискусия) – 1 учебен час

8. Български народни поминъци – 2 учебни часа

а) традиционно земеделие и обичаите, свързани с него – 1 учебен час

б) традиционно животновъдство и обичаите, свързани с него – 1 учебен час

9. Традиционни занаяти – 4 учебни часа

а) занаяти, свързани с обработка на текстил – 1 учебен час

б) дървообработващи занаяти – 1 учебен час

в) обработка на метали и глина; художествени занаяти – 1 учебен час

г) домашни занаяти и обредността, свързана с тях – 1 учебен час

бен час

10. Род и родствени отношения у българите – 6 учебни часа

а) родово-семејни традиции у българите; кр̀вно родство – 1 учебен час

б) българското семејство през XIX век – 1 учебен час

в) некр̀вно родство у българите – 1 учебен час

г) традиционни форми на родова солидарност и взаимопо-
мощ – 1 учебен час

д) родови празници – 1 учебен час

е) Как се спазват родово-семејните традиции в семејство-
то на българина днес? (дискусија) – 1 учебен час

11. Общинни традиции у българите – 3 учебни часа

а) общинни форми на земеползване, собственост и самоуп-
равление – 1 учебен час

б) българските еснафи, патронни празници на еснафите и
участието им в българското Освобождение – 1 учебен час

в) Кои форми на взаимопомощ и колективен труд днес на-
помнят на традиционните? (дискусија) – 1 учебен час

12. Народна семејна обредност – 7 учебни часа

а) обичаи и обреди при раждане и отглеждане на дете – 2
учебни часа

б) обичаи и обреди при сватба – 3 учебни часа

в) погребална обредност – 1 учебен час

г) Какво от традиционната семејна обредност може да
включим в съвременните ритуали? (дискусија) – 1 учебен час

13. Народни носии – 7 учебни часа

а) народен текстил – 1 учебен час

б) Как се развива българското народно облекло през веко-
вете? – 1 учебен час

в) женско традиционнo облекло – 2 учебни часа

г) мъжки народни носии – 1 учебен час

д) Как народният костюм отразява различни социални ха-
рактеристики? – 1 учебен час

е) традиционни мотиви в съвременниот български костюм
(дискусија) – 1 учебен час

14. Български фолклор – 3 учебни часа

а) видове устно народно творчество – 1 учебен час

б) обреден фолклор – 1 учебен час

в) танцов и музикален фолклор – 1 учебен час.

II. Приложение № 2 – Учебна програма за курс „Българска етнография” в VIII клас на НГДЕК

1. Увод в етнографията – 12 учебни часа
 - а) народната култура и нейното изучаване – 1 учебен час
 - б) исторически развой на етнологичните изследвания – 3 учебни часа
 - в) класици на европейската и световната етнология – 3 учебни часа
 - г) развитие на българската етнография – 4 учебни часа
 - д) Как работи българският етнограф? – 1 учебен час.
2. Българинът и природата – 11 учебни часа
 - а) традиционен народен мироглед – 2 учебни часа
 - б) народното жилище – 2 учебни часа
 - в) календарни празници и обичаи – 3 учебни часа
 - г) основни поминъци – 2 учебни часа
 - д) народни занаяти – 2 учебни часа
3. Българинът и социалният свят – 8 учебни часа
 - а) род и родствени отношения – 2 учебни часа
 - б) селската община – 1 учебен час
 - в) народната сватба – 2 учебни часа
 - г) народни носии – 3 учебни часа.

III. Приложение № 3 – Учебна програма за курса „Етнология на неевропейските народи” в IX клас на НГДЕК

1. Етноси и етнически култури – основни предметни области на етнологията
2. Научна класификация на народите
3. Народи и култури в Азия
4. Народи и култури в Сибир
5. Китайска история и култура
6. Етнокултурни особености на Индия
7. История и култура на Япония
8. Култури на Южния Пасифик
9. Народи и култури в Африка
10. Народи на Северна Африка
11. Народи на Североизточна Африка
12. Народи на Западна тропическа Африка
13. Народи на Централна, Източна и Южна Африка
14. Койсански народи. Пигмеи. Малагасийци

15. Народи и култури в Америка
16. Ескимосите – арктическите ловци и риболовци в Северна Америка
17. Ловно-събирателски индиански племена
18. Земеделско-скотовъдни племена сред северноамериканските индианци
19. Култура на ранните държавни образувания в Централна и Южна Америка

Лъчезария Павлова

**Приложение и развитие на идеите
на проф. д-р Иван Шишманов в съвременното образование**

**Музикално-танцови аспекти,
основани на опита на АТИ „Медена питка”,
Фолклорен клуб „Танец”
към читалище „Джон Атанасов” в гр. София**

*“Искаш ли да развиеш у един народ патриотическото чувство,
трябва преди всичко да го просветиш...
Главна грижа взема в това отношение училището.”
проф. д-р Иван Шишманов*

Готвейки се за тази юбилейна среща, отново прелистих трудовете на проф. Шишманов “Значението и задачата на нашата етнография”, “Сборник за народни умотворения, наука и книжнина” и отново усетих дълбочината, прозорливостта и величието на неговия ум. Обаятелната личност, положително настроена към младите даровити българи, идеализмът и оптимизмът, вярата в гения на българската нация полъхнаха от жълтите страници, написани в далечните 1889 г. и 1890 г. Отново се възхитих на богатата личност на проф. д-р Иван Шишманов – университетски преподавател, учен, общественик, държавник с широка мисъл, устремена в бъдещето, човек с поглед към европейския модел на образование и с усет и особено внимание към българското, народното, фолклора.

Проф. Шишманов е смятал, че чрез народното творчество ще се пробуди националната ни гордост, че ще се укрепи вярата в духовността на българина. Искал е чрез създаване на народоучни дружества да се изследва българският фолклор и да се изучава народът ни във всяко отношение.

Замислих се дали ние, педагозите, читалищните дейци, хореографите и музикантите прилагаме и развиваме неговите идеи в нашето съвремие. И смело мога да кажа: Да!

И тъй като съм хореограф-педагог, ще разгледам въпроси, касаещи танца и детския фолклор, видени като възможност за

формиране на музикално-танцова култура у децата в общообразователните училища днес у нас.

Нашите фолклористи разглеждат детския фолклор като театрално представление, което включва слово, имитация, импровизация, движение. Тези компоненти се съдържат в игрите, броилките, календарния фолклор, свързан с празници и обичаи, в които децата взимат участие, както и в съвременния сценично пресъздаден фолклор.

До началото на ХХ в. обучението на децата в танцуване на хоро се е извършвало в семейството от майката и бабата. Сега тази роля се изпълнява от учителя-хореограф. Днес вече повече от тридесет години българският музикално-танцов фолклор се изучава в училище. Така фолклорното изкуство получи своя шанс да се професионализира. Възникнаха множество професионални ансамбли за песни и танци, стотици самодейни танцови колективи и клубове, училища с разширено обучение по българска народна хореография, висши учебни заведения за фолклорно танцово изкуство.

Спецификата на обучението по българска народна хореография в общообразователните училища произтича от това, че фолклорът се изучава във всичките му разнообразни прояви: танц, музика, песен, слово, игри, обичаи, обреди. Главен акцент на обучението е усетът за запазване на традицията, стимулирането на творческата фантазия, предизвикването на желание за общуване чрез танц. Учебното съдържание включва изучаване на фолклора като цяло от всички етнографски области на България.

“Не можем да си представим старото истинско народно възрожденско училище без библиотечния шкаф в учителската стая, без цигулката и песента, без простата театрална сцена” – пише Любен Каравелов.

Днес всяко училище се радва на макар и проста театрална сцена. Детето е роден актьор и с лекота участва във фолклорните игри, които проф. д-р Стоян Джуджев характеризира като миниатюрни театрални представления.

Чрез изпълнението на артистични етюди децата се научават да преживяват движението, танца, обичая, защото, както казва проф. Дженев, “Танцът не е сбор от механични движения, танцът е преживяване”.

Децата обичат актьорската игра. В етюдите са включени ми-

мики, жестове, говор, песен, движение, които развиват творческото въображение.

Играта има важна роля за развитието на детската психика. Добре е детето да бъде провокирано с нови теми и игри. Новата тема развива бърза мисъл и реакция, и провокира интелектуалните му способности. Чрез обновяване на знанията и уменията им децата израстват по-осведомени и с повече интереси. Струва ми се, че така ние отговаряме на въпроса на проф. Шишманов "Може ли от театъра да се вземе пример, може ли чрез представлението човек да стане по-добър, по-съвършен?".

В статията си "Значението и задачата на нашата етнография" Шишманов се спира и върху издирването и записването на детския фолклор – приспивалки, залъгалки, скоропоговорки, броилки, игри и забавления, които отдавна не се ползват в ежедневието. Ето например една загадка, описана от Лозинка Йорданова в книгата ѝ "Загадки опашатки":

- Бабо, това сливи ли са?
- Сливи, сине.
- Сини сливи ли?
- Сини, сине.
- А защо са червени?
- Защото са зелени.

И в детската градина, и в училището оживяват игрите, гатанките, броилките, скоропоговорките. Децата участват в тях с цялото си същество и израстват чрез тях. Всяко според своя темперамент изявява себе си в играта и танца. Добре е в учебните заведения да се развие и затвърди онова, което те носят в себе си, което е в кръвта им – усетът за спецификата на българската интонация и ритъм.

Великите философи Платон и Аристотел са препоръчвали детските игри като едно от най-влиятелните средства за развитието на детето във физическо, умствено и социално отношение.

"Стоим на прага на две култури – пише големият български мислител Иван Шишманов. – Безсмислено е да се вярва, че старата наша култура, която се е съхранила в нашите народни обичаи и умотворения, ще може вечно да се противопоставя на новата". Тук бих искала да кажа, че нашето съвремие жадува за онази стара култура, която е съхранена в сборниците и етнографските музеи. Затова се създадоха съборите в Копривщица, Рожен, Пре-

дела, Триград, Гела и най-новият Празник на носията в Жеравна.

Отвориха се старите ракли, оживяха носиите, обичаите, песните, хората. Писнаха старите гайди, люшна се и се заизвива старинното трикатно хоро. Енергията на танцуващите, хванати здраво за ръце, разтресе земята и се понесе живата сила на старото-ново хоро.

И още нещо – от родопското село Арда през 1977 г. полетя в космоса българската народна песен “Излел е Дельо хайдутин” в изпълнение на великата Валя Балканска. Нашата песен покори земя и небе!

В сп. “Мисъл” се появява статията на Иван Шишманов “Нашето висше училище”, като по това време той е преподавател във Висшето училище в София. В нея той изказва притеснение от това, че отивайки да “следват в странство, българските младежи се отдалечават от самия реален политически живот”. В тази статия той подчертава и ролята, която трябва да изпълняват учебните заведения за патриотичното възпитание на младата българска интелигенция.

Какво се случва в нашето съвремие, когато младите хора са граждани на света? Какво се случва отвъд океана в далечно Сан Франциско и Чикаго например? Събират се родители и деца, за да сплетат венци за празника на Светите братя Кирил и Методий, пеят “Върви народе възродени”, рецитират Ботевите и Вазовите стихове, замесват празнична погача, извиват кръшни хора. Организируют и провеждат български фолклорен фестивал, на който се стичат клубове за български фолклор от всички американски щати, гордо развяват българското знаме, увлекли след себе си и участници от други народности. Това е съвременното училище за нашите деца зад граница! Това е урокът по патриотизъм, за който говори проф. Шишманов. Така родителите насочват вниманието на своите деца към българското, към фолклора, но не само на тях, а и на самите себе си. Така българските емигранти разгарят искрицата патриотизъм, обръщат жаден поглед към родните празници, обичаи, носии, гозби отвъд океана, в “другата България”.

В статията си “Значението и задачата на нашата етнография” проф. Шишманов обръща внимание и на начина, по който трябва да се запазят народните хора чрез описание, като допълва, че хореографът трябва да има “тънка описателска дарба”, за да може да опише сложните по стъпки и ритмика хора. През 1960 г. проф.

Кирил Дженов, Тошко Кючуков, Кирил Харалампиев и Петър Захариев създават “Терминология на българската хореография”, в която систематизират българските танцови движения, ръководейки се от труда на Борис Цонев “Български народни хора и ръченици”. Днес тази терминология се изучава в училищата с разширено изучаване на български танцов фолклор и във висшите учебни заведения. Тя се използва за описание на хора и танци. През 1971 г. моите учители Дженов и Харалампиев написват “Универсален танцопис” – описателна система за сравнително бързо записване на танци. През 1979 г. излиза “Кинетография” на проф. Кирил Дженов – учебник за висшите учебни заведения. Кинетографията е система от знаци за бързо, лесно и точно записване на стъпки, хора, танци и танцови партитури.

Проф. д-р Иван Шишманов е убеден, че училището трябва да подготвя знаещи и можещи хора с ясна професионална ориентация и добра обща култура. Неговата училищна политика се гради, по собствените му думи, на “Дълбоката ми вяра в силата на образованието въобще. Вярата ми в културоспособността на българина, в гения на българския народ”. “Дълбокото ми убеждение – казва още той, – е, че чрез училището нашият народ може коренно да се превъзпита, без да изгуби отличителните черти на своя национален характер”. Прекланям се пред прозорливостта на този ерудиран учен, обаятелен патриот и идеалист, обдарен с вяра в бъдещето и в българския народ – проф. д-р Иван Шишманов!

Сега ви приканям да се заловим за ръце, за да усетим силата и енергията, които преминават през веригата танцуващи като на времето – на голямото неделно хоро, на което са се събирали млади, по-възрастни, деца и старци, всички, заловени в един общ ритъм, в силен, свещен ритуал на единното българско хоро. На хорото, характерно за родното място на професора и станало емблема на целия български народ – свищовското дунавско хоро!

Стефанка Кръстева

Експериментална програма по музейно възпитание „Здравей музей!“

Националният военноисторически музей, следвайки най-новите изисквания на музейната дейност, се стреми да се превърне в обществено средище за традиции, култура и образование, в желано място за деца, ученици, студенти. Той е сред новаторите в работата с деца от три до дванадесет години и приоритетно разработва различни проекти, засягащи тази детска възраст. Сред проектите му е и експерименталната програма по музейно възпитание „Здравей музей“, която развива и осъвременява някои виждания на проф. д-р Иван Шишманов за работа на културните институти с младежката аудитория. Според Шишманов решаващи фактори за развитието на българската просвета наред с учителите и училището имат всички културни институции, които съдействат за осъществяване на извънучилищната дейност [Шишманов 1905].

В своето слово при откриването на музея на Иван Вазов в София той споделя, че музеят не е просто физически обект или историческа реликва, а носител на особена социокултурна ценност с комплексно интелектуално и естетическо въздействие, активен и действащ фактор на културното развитие [Кръстева 2006; Шишманов 1928; Шишманов 1930].

Разработвайки тези възгледи на Шишманов, на 17.11.2011 г. в НВИМ се поставя началото на двегодишна експериментална програма. В нея участват учениците от II клас на 31 СУЧЕМ „Иван Вазов“ със старши възпитател Поля Арнаудова и подготвителната група от Частна детска градина „Ново поколение“ с директор Юлия Аткова.

В програмата си „Основите на училищната ми политика...“ Шишманов подробно анализира ония качества, които учителят трябва да изгради у всеки ученик: „не само образователни, но и нравствени“, като „Обект на възпитанието у нас – посочва ученият – е нашият ученик“ [Шишманов 1903; Шишманов 1904].

Обект на възпитанието в програмата на НВИМ са децата от пет до десет години и тя си поставя следните задачи:

- да се възпитат у децата определени ценности, а именно: изостряне на историческото чувство, уважение към хората с принос в развитието на обществото, толерантност, взаимопомощ, хуманизъм, търпение – един по-широк поглед към света, който ги заобикаля;

- да се почувства и разбере психологията на хората, живели преди нас, и да се сравни миналото с днешния ден в името на бъдещето – детето да се почувства като продължител на най-добрите традиции на духовността;

- да се социализират деца с проблемно поведение и с изява на агресия, трудни за контрол, деца с проблеми в общуването и деца с интерес към самоизява;

- НВИМ да стане едно от любимите места за интереси, игри, забавления и занимания.

В програмата са заложили такива методи, чрез които детето е не само обект, но и субект на възпитанието – създават му се условия да работи в музея както като изследовател на предметния свят, така и като творец. Проектът е наситен с игрови форми, чрез които въз основа на сравнение на миналото с настоящето се цели да се възпита отношение към артефактите от военната история, инициативност, активно мислене, развиване на спонтанност и умение да се действа в сложни и непредсказуеми ситуации – все качества, които по-късно децата ще използват в своя социален живот.

Работейки в тази насока, участниците в програмата неусетно се включват в живота на музея и получават възможности за общуване на межкултурно ниво. Основният метод, залегнал в концепцията, е: „Виж, докосни, разбери, научи!“. Музейният предмет е основата, постаментът на работа – това е предметът, който децата искат и могат да пипат, да разглеждат, да обсъждат и изучават.

Историята има работа с „конкретни паметници“, които могат да се изучават – пише Иван Шишманов. Тези „извори от първа ръка“ – продължава той – са „най-значителният и най-надежният извор“ на ретроспективна информация, която е така необходима за моделиране на отминали факти и събития [Шишманов 1928].

За целта в музея се изработват копия, които могат да се държат в ръце и да се изучават. Програмата е пример за това, как още в ранните години от живота на човека музея може да му въздейства както с образователните си, така и с възпитателните си цели. Експериментаторите наблюдават как след всяко занятие

децата все по-убедително възприемат музея не само като място за забавление, но и като възможност за удовлетворяване на любопитството, за развиване на двигателните умения, за междуличностно общуване. Усещат едно съвсем различно изживяване на сетивата си, изпълнено със звуци, образи, тактически ходове и логическа мисъл. Постепенно вниманието им се обсебва от всеобхватността и красотата на значимите неща в живота. Тоест програмата е изградена така, че влизайки в музея, човек изпитва желание да научи нещо ново – да го научи истински, сетивно, чрез пряк досег. Да мине отвъд прочетеното в книгите и да види какво представлява в реалността едно знаме, оръдие, отличителни и наградни знаци и т.н., да усети как символите влеят върху действията на значимите хора и защо едно знаме в определена ситуация е по-скъпо от един живот, и т.н.

Първото занятие в програмата е заложено на разходка из външната експозиция на музея. Различните оръдия, самолети, ракети, танкове, хеликоптери, морски съоръжения могат не само да се видят, но и да се докоснат, да се установят основните им разлики и да се разбере каква е тяхната функция по време на война. Задачата е да се провокира любопитството и в определена степен то да бъде задоволено. След разходката на децата им се предлага играта: „Задай въпрос – намери отговор!“ – дете описва артефакт от двора на музея, а другите деца, без да го виждат, отгатват. Своите впечатления от видяното те изразяват и в рисунки. В отговорите си второкласниците вече използват малко познати или съвсем непознати понятия като музей, оръдие, война, мир, илюминатор, корпус, командирски люк, маска, дуло, с които се обогатява както техният речник, така и представите им за историята или по-точно за военната история. Последователното решаване на задачите неусетно ги подготвя към заплануваната дискусия на тема: „Защо в музея оръдията мълчат?“ Едновременно с това децата търсят отговор и на въпроса, защо тази къща, която ние наричаме „музей“, пази спомените за оръдията и за воините, воювали с тях по време на войните.

„Първият урок от програмата „Здравей, музей“ надмина всичките ни очаквания. Срегнахме нови приятели, научихме много нови неща и си направихме интересна фотосесия“ – написа директорката на сайта на детската градина „Ново поколение“.¹²³

За да се усети този ефект на реалното, програмата предлага

¹²³<http://www.novopokolenie.eu/newsbg.php?n=93>

различни възможности за интерактивни занимания – участниците играят и научават чрез играта, опитват, изследват, експериментират, затвърдяват познанията си за това, що е воин, споделят какви качества трябва да притежава един добър воин, как се възпитават тези качества у човека, какво е разбирането им за смисъла на понятията герой, смелост, издръжливост, отговорност. Участвайки в различните интерактивни занимания, те с лекота отговарят и на въпросите: „Какво видяхте в НВИМ?“, „С какво е свързан той?“, „Какво значи „войник“?“, „Как се обличат войниците?“, „Какво е да си герой?“. „Посещавали ли сте други музеи и с какво НВИМ е различен от тях?“ и т.н.

Ценностното отношение към материалните свидетелства, които разкриват по неоспорим начин достоверността на отминали факти и събития, се възпитава. Именно това е пътят, по който може да се стигне до отговор на въпроса, защо предметите в музея могат да говорят. Въоръжени с лупи и линии, албуми и каталози, децата с желание правят описания на предоставените им вещи, съхранявани в музея. Изучавайки ги, те стигат до извода, какво е „музеен предмет“ и какви са неговите информационни свойства, какво е автентичен предмет, копие, уникат. У тях се появява и усещането, че държат предмети с историческо значение.

Тъй както „естественикът от черупката може да съди понякога и за мидата, когато някога я е обитавала“ – пише Шишманов, – така „днешният музей“ носи чрез музейните предмети информация за хората, които са ги използвали в дейността си, т.е. всеки музей е носител на необходимия информационен потенциал [Шишманов 1930].

Чрез съвременни форми на занимания участниците в програмата влизат в ролята на рицари, дейци от националноосвободителните борби, военни стратегии, следотърсачи, състезатели в стратегически игри и т.н., водени от мотото „Изкуството да побеждаваш“. Не стои на вниманието ни границата на играта, защото и самите деца не я поставят. По това музеят се различава от училището – музеят е място за свободното време на децата и семействата и затова влиза в конкуренция с твърде сериозни съперници като компютъра, телевизията, електронните игри, киното. Експерименталната програма показва, че музеят има достатъчно потенциал, за да бъде достоен партньор на детето в това съревнование и дори може да излезе победител в спечелването на свои

привърженици. Това е така, защото:

- в него може да се съпреживява миналото и да се усвоят нови знания и умения, приложими в настоящето;

- музеят позволява на различни по темперамент деца да намерят увлекателно занимание и по свой си начин и със свое темпо да научават и отреагират на наученото в него;

- музеят дава възможност децата да докажат своята смелост, ловкост и наблюдателност, да работят в екип и да развиват диалогичните си умения;

- музеят позволява на децата да се запознаят с личностите, повлияли на историческото развитие на България, и да се научат да определят какво прави една личност значима, развивайки аналитичните си умения;

- музеят помага в развиването на пространственото мислене при най-малките деца и гради стратегически умения у по-големите;

- музеят съдейства за превенция на детското насилие в и извън класните стаи, предлагайки диалога като мирно средство за разрешаване на конфликти и представяйки исторически примери за последиците от ескалацията на омразата;

- музеят гарантира не само по-висока и по-регулярна посещаемост на детската аудитория, но и засилване на интереса към българската военна история;

- музеят създава възможност в занятията да участва и цялото семейство чрез темата: „С мама и татко на музей“.

Създаден през 1916 г. като третата общонационална музейна структура в България, днес Националният военноисторически музей съхранява националната военна идентичност на българина. В него посетителите имат възможност да се докоснат до най-богатите български колекции от оръжие, униформи, отличия, знамена и да съпреживеят историята на героизма, идеалите и жертвоготовността. Със своята дейност той се явява като незаменим храм на безсмъртието.

Опознавайки музея и съхраняваните в него предмети, децата неусетно забелязват, че тук работят хора с различни професии. Научават, че едни хора съхраняват реликвите и ги пазят от повреда, други ги подреждат във витрини – красиво и с много вкус, а трети увлекателно разказват за това, което е изложено в тях. С интерес те не само наблюдават демонстрацията на професиите екскурзовод, реставратор, информатор, фондовик, но правят опи-

ти сами да се изявят в тези професии. Участват в реставрирането на картина и на хартия. Оказват „първа помощ“ на архив, заболял от лошо съхраняване и неправилно ползване. Узнават за завета на Иван Шишманов: „Какви интересни данни крият тия чудни архиви, когато човек умее да ги намери и да ги осветли... Идеята документалните свидетелства да се пазят от гниене и повреди, та да могат дълго време да служат на нуждаещите се от тях, е толкова стара, колкото и самата цивилизация“ [Велева 1962; Шишманов 1896].

Отбелязването на годишнината от смъртта на големия син на България Васил Левски става повод за разсъждаване върху понятията: отбелязване на годишнина, честване на годишнина, празнуване, национален и официален празник и т.н. Изпълнени с много емоции са онези моменти в заниманието, когато децата се състезават за най-добър лъвски скок, когато се заклеват над Библията, камата и револвера, „влизайки“ в редовете на Българския таен революционен комитет. Проявяват и съответната компетентност пред витрината, посветена на Васил Левски, отговаряйки на въпросите: „Защо в музеите има витрини и за какво служат те?“, „Какво трябва да бъде поведението на посетителите пред тях?“, „Как чрез предметите в една витрина може да се изгради кратък разказ?“. На експериментаторите направи впечатление, че на този ден всички деца, посетили музея, са официално облечени и с цветя в ръце. За първи път дете от детската градина пред витрината на Васил Левски се представи в ролята на екскурзовод и това се излъчи от Българската национална телевизия на 02.03.2012 г. от 19:35 ч. в предаването „Аз се върнах“.

Трудно се предава с думи вълнението на децата, влизайки в ролята на дизайнери, и положеното старание, с което те аранжират своята музейна витрина. Формирайки екип от „историци“, „художници“, „техници“ и „пиари“, те работят в постигането на една обща цел и удавлетворени от постигнатото, усещат, че могат да разширят поставената им задача и да си направят цяла експозиция по следните теми: „Георги С. Раковски призовава народа си за национално освобождение“, „Последното сражение на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа“, „Оръжие и оръдие от националноосвободителното движение“, „Защитата на Орлово гнездо“, „Първа доброволческа чета“ и т.н.

Незабравим остава за тях краят на първата година, по-кайзвайки пред родители и посетители какво са научили, като

посещават всеки месец музея. Познанията им очароваха и компетентното жури, в което участваха представители на Министерство на културата, Съюз на българските учители, родителите и на ръководството на НВИМ.

За нас, експериментаторите ще е удоволствие, ако и догодина, напускайки занятието, децата отново извикат: „Ей, тука беше много яко!“, „До нови срещи!“.

Глобализацията в последните десетилетия промени световния обществен пейзаж, като постави на дневен ред предизвикателството за създаване на по-справедливи и хуманни общества, акцентирайки върху социалното развитие и културната интеграция.

Като водеща културна институция Националният военноисторически музей придава специфичен привкус както на българското, така и на европейското и световното културно битие. Това намира отражение и в образователните проекти на музея. Оптимизацията на работата с деца налага необходимостта от специфично пространство, което да позволи създаването на атмосфера, подходяща за тях. В настоящия момент НВИМ разработва проект за такова пространство, обособено като детска секция към музея. Тя ще е предназначена за музейни уроци, практически занимания и самостоятелно „пътуване“ из историята с участието на деца от четири до дванадесетгодишна възраст. С помощта на разнообразни мобилни елементи, мултимедийни и интерактивни технологии ще се интерпретират исторически събития, чрез които децата достъпно и трайно ще опознават времето, в което попадат. Това ще гарантира по-висока посещаемост на музея не само от детската аудитория, но и от техните семейства, като едновременно с това се постига и по-голям интерес към българската военна история.

Шишмановата народоучна концепция днес се възприема като проект за народно просветно движение „за изучаване на българската земя и българския народ“.

В нея има място и военната история, в която по безспорен начин се отразява народният дух и автентичното народно световъзприемане.

Библиография:

1. Велева 1962: Велева, Д. Архивното наследство на проф. д-р Иван Шишманов. // Списание на БАН, 1962, № 3, 60.
2. Кръстева 2006: Кръстева, Стефанка. Заслуги на Иван

Шишманов за музейното дело и архивистиката в България. // Иван Д. Шишманов – ученият и гражданинът. Т. 2, С., 2006, 144-156.

3. Шишманов 1896: Шишманов, Иван. Народните библиотеки, техният развой и тяхната употреба. // Училищен преглед, 1896, № 4, 382.

4. Шишманов 1903: Шишманов, Иван. Доклад до Негово царско височество по учебното дело от Министъра на народното просвещение. // Училищен преглед, 1903, № 7-8, 113-125.

5. Шишманов 1904: Шишманов, Иван. Основите на училищната ми политика и бюджетът за 1904 г. (Посвещава се на народните представители). // Училищен преглед, 1904, № 9, 1-52.

6. Шишманов 1905: Шишманов, Иван. Упътване за изследване развоя на учебното дело в България. // Училищен преглед, 1905, № 2, 57-58.

7. Шишманов 1928: Шишманов, Иван. Психосоциологическият метод в литературната история (Нужда от една нова наука: литературна социология). // Училищен преглед, 1928, № 1, 283.

8. Шишманов 1930: Шишманов, Иван. Иван Вазов. Спомени и документи. Т. 13, С., 1930, 368-369

Милена Петрова, Поля Иванова

Шишмановите завети в Обединено детско заведение „Зора” в гр. Червен бряг

Във връзка с честване на 40 години от създаването на Националното етнопедагогическо сдружение „Проф. д-р Иван Шишманов” и 150 години от рождението на проф. д-р Иван Шишманов, патрон на Сдружението, ще представя накратко опита на ОДЗ „Зора” в гр. Червен бряг в областта на българските народни празници и обичаи.

В детското заведение по темата се работи от 1997 г., като са включени деца, учители и родители. Ползва се опитът на Никола Ценкуловски – специалист по фолклор и културно-историческо наследство. Искахме не само да пресъздаваме народни празници, а и да ги пресъздадем такива, каквито са само за нашия край – Северозападна България, и още по-конкретно – за Червенобрежка община.

От една страна, смятахме, че децата като обикнат и заживеят с българските традиции, като се научат да ги пазят и предават – това ще им помогне да осъзнаят своята национална принадлежност. От друга страна, искахме да привлечем родителите за съвместна работа. Решихме, че тази тема ще ги заинтригува, защото именно празниците съпътстват живота на всеки човек и никъде другаде освен в тях хората не се сближават по душа и сърце. Освен това бяхме сигурни, че съприкосновението с българските традиции ще обогати емоционалния живот на децата и ще ги стимулира за активна продуктивна творческа дейност.

Подготвихме и проведохме различни празници. Подготовката включваше проучване и пресъздаване на обстановката, облеклото, символиката. Така започнахме и разбрахме, че трябва да продължим. Но осъзнахме и нещо друго – че не можем да стигнем до самия обичай и празник, т.е. до пресъздаването му по достъпен за децата начин, преди да сме се запознали с реквизитите в обичаите, защото всеки реквизит е органически свързан с обредната същност на обичая. Последва проучване и изработване на обредни хлябове, сурвачки и кукерски маски, мартеници и писани яйца, черга и китеник, селска възглавница и шевици, мъжки и женски но-

сии. Имаше разучаване и представяне на песен и танц, на народни детски игри – всичко това беше включено в нашата дейност.

Като резултат от работата ни е участието на детското заведение в Областна конференция по предучилищно възпитание в гр. Плевен през 2007 г. С доклад и мултимедийна презентация на тема: „Да преоткрием вълшебството и непреходността на българските народни празници и обичаи“ споделихме натрупания опит в областта на фолклора.

Своеобразно продължение на този натрупан опит в областта на фолклора приложихме при работата по проект „Да се научим да живеем заедно“ по Програма „Гарантиране на равен достъп до образование на децата от етническите малцинства“ към Центъра за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства (ЦОИДУЕМ). Една от проектните дейности с децата се наричаше „Обичаи и традиции“ и чрез нея малките възпитаници се запознаваха с фолклора на различни етноси в нашата община. Проектът беше осъществен през учебната 2009/2010 г.

Проведоха се обучения, на които учителите бяха запознати с културната идентичност и етнокултурата на региона, разгледаха се възможни форми и методи, обсъдиха се практическите възможности, които дава детската градина за организиране и провеждане на празници и обичаи за деца от различни етноси.

Бъдни вечер, Коледа, Васильовден, Сирни заговезни, Баба Марта, Великден са празници, чествани от българи и роми. Децата осъзнават приликите и разликите в начина на празнуването им, традициите и обредността. Народното творчество във всичките му дялове – слово, музика, приложно изкуство и др. – учи и възпитава, дарява радост на децата. По време на работата децата се запознаваха с реквизит, декори, облекла и носии, със съдържанието на народните обичаи, със значението на народните песни, с наричания, обреди, танци, стихове, произведения на труда. В дейността си те изработиха сурвачки, мартеници, апликираха, изписваха и украсяваха предмети от народния бит, изучавайки и пресъздавайки обичаи. Слушаха молитви и благопожелания, докосваха се до традиционните обреди и празнични символи.

По време на обучението на децата, от проведените разговори с родителите, от разказите на възрастни хора се установи, че ромският етнос в нашия район е приел обичаите на българите. Решихме като финал на работата по проекта да пресъздадем

фолклорния празник „Гергьовден” по най-близък начин до автентичния. Разработи се сценарий, беше направен подбор на песни, наричания, ритуали, моменти от обичаи, облекло, набелязаха се дейности за предварителна подготовка. В процеса на работа изработихме презентация, която се използваше при обучението на децата. Резултатите от работата по проекта бяха представени на Областната конференция в Плевен и на Международна конференция в гр. Сандански през 2011 г. с доклад и мултимедийна презентация. Докладът е включен в печатно издание на Международната конференция. Опитът ни е популяризиран чрез публикации и в местния печат.

От дългогодишната ни работа в света на народните празници и обичаи можем да направим следните изводи:

- с участието в пресъздаване на народни празници и обичаи децата се потапят в неповторимото и самобитно вълшебство на културата, която попиват в себе си;

- децата се превръщат от наблюдатели в участници и продължители на народните традиции;

- децата навлизат в света на художествените образи, научават се да виждат, ценят и създават красота;

- чрез народното изкуство децата усвояват нравствени добродетели и придобиват лично самочувствие;

- с удовлетвореност и достойнство можем да кажем, че народната традиция със своята привлекателност и непреходност е жива в ЦДГ “Зора”, гр. Червен бряг.

Дияна Димитрова

Ромският фолклор в началното училище – възможност за интеркултурен диалог

През годините на преход към демокрация в българската образователна система се направиха редица реформи за повишаване качеството на образованието и осигуряване на равен старт за всички ученици независимо от етническия им произход. През 2001/2002 г. в началното училище се въведе предметът „Фолклор на етносите в България – ромски фолклор“ като свободно избираем предмет (СИП). Така се постави началото на интеркултурната интеграция на децата от различните общности в съвременната ни образователна система.

Напоследък тази програма получи широка популярност, най-вече сред училища, в които се обучават деца от различни етноси. Главна цел на това нововъведение е да се създаде ефикасен модел на обучение и възпитание на всички ученици в дух на толерантност, уважение, приятелство и сътрудничество. Нещо повече, основната ѝ цел е привлича и задържа застрашените от отпадане деца в задължителна за училище възраст чрез изучаването на традиционен ромски и турски приказен и песенен фолклор в допълнителна свободно избираема подготовка на обучение.

Целта на настоящата разработка е да покаже някои от възможностите, които предлага обучението по предмета „Фолклор на етносите в България – ромски фолклор“ в началното училище за осъществяване на интеркултурен диалог.

Задачите във връзка с тази цел са:

- да се проучат минали опити за популяризиране в училище на историята, културата и фолклора на ромите в България;
- да се разкрият възможностите на обучението по „Фолклор на етносите в България – ромски фолклор“ за привличане и задържане в училище на 7-11-годишните деца от различни етнически общности;
- да се покажат практически идеи за осъществяване на интеркултурен диалог в класната стая чрез различни подходи и форми на педагогическа работа;
- да се предложат иновативни подходи за усъвършенстване

на методиката за преподаване на предмета "Фолклор на етносите в България – ромски фолклор" в началното училище чрез използване на информационните и комуникационни технологии.

Теоретична постановка

В педагогическата литература са описани различни опити, свързани с промените, настъпили в образователната ни система вследствие от осъществени държавни реформи. Така например през 90-те г. на XX в. се налага необходимостта от въвеждане на интеркултурно образование в България. То представлява изучаване и опознаване на различните етнокултури в рамките на училището. В основата му стои идеята за зачитане на човешките и гражданските права на всички хора, независимо от етническата им принадлежност. Главна задача на училището е да осигури образователно равенство и еднакъв старт на всички ученици чрез правото на отстояване на културната им идентичност.

Самото понятие „интеркултурно“ съдържа в себе си представката „интер“, която означава взаимодействие, обмен, отваряне и на практика реализира пълното значение на термина „култура“.

В определението, което извежда Иван Иванов за същността на интеркултурното образование, се казва, че то е: „Образователен процес, в който участниците, представители на разнообразни етнически, расови религиозни и социални групи, съобразно със своите институционални роли, традиции и интереси, работят кооперативно в дух на взаимозависимост и взаимно уважение, необходими за обединението на страната и света“ [Иванов 1999].

Според Симс Бишоп, интеркултурното образование е „прозорец“, през който децата от мнозинството научават, поглеждат към културата на малцинствата обективно, ясно и правдиво, като в същото време то представлява и „огледало“, в което децата от малцинството се оглеждат, вникват в собствената си култура. По този начин у децата от мнозинството се формират положителни нагласи на толерантност и уважение към другостта, а децата от малцинството придобиват увереност, укрепва тяхното самосъзнание [Кючуков 2004:11].

През годините са предложени различни инициативи за разработване на нова образователна парадигма, осигуряваща равен достъп до качествено образование на всички деца, независимо от

етническата им принадлежност.

Вниманието на специалистите се насочва към отразяване в учебниците и учебните помагала на спецификата на различните култури у нас и на тяхното изучаване.

През 1996 г. авторски колектив в състав Лозинка Йорданова, Христо Кючуков и Милка Начева разработват учебното помагало "Ръцете хвалят лицето" за запознаване на българските деца с ромските занаяти. Идеята на авторите е чрез народната традиционна култура да се възпитава у децата усет към красивото, както и да се формират трудови навици, за да бъдат приучени към „сръчност и естетическо възприемане на света“ [Йорданова, Кючуков, Начева 1996: 3].

По-късно, през 1997 г. по инициатива на фондация „Междуетническа инициатива за човешки права“ се разработва пилотен проект „История и култура на ромите“. Основната му цел е да бъдат представени историята и културата на ромите като специфична част от националната ни история и култура чрез разработване на нови учебни материали към учебниците по български език, история и музика за всички образователни степени на средното училище. По линия на проекта три екипа от специалисти по ромски фолклор и литература, музика и история разработват единадесет книжки, прибавени като дъпълнителни помагала към учебниците по история и музика, български език и литература. В съдържанието им е включена информация за историята на ромите – за тяхното заселване в България и адаптацията им в българското общество, както и информация за традиционните им занаяти, ценности и обичаи. Комплекътът от учебни пособия съдържа общо шестнадесет книжки и книга за учителя с методически насоки за работа в клас [Владиминова, Ковачева 1997].

На по-късен етап, през 1999-2000 г. е създадена програма РаМО (Развитие на Межкултурен Опит) за по-цялостно дидактическо разработване на идеята за межкултурно разбирателство чрез обучението в училище. Автори на концептуалния модел за програмното обучение са Илиян Ризов и Мариана Минчева-Ризова. Според Илиян Ризов програма „РаМО“ е „Съвременен продукт, съизмерим с европейските стандарти за интеркултурно образование“. Тя е предназначена за обучение на деца в мултикултурна среда, съобразена с правото на всяко дете да отстоява своята културна идентичност. Програмата има за цел да формира

умения за социално общуване и гражданска и интеркултурна компетентност” [Ризов 2002].

По подобен на двата модела начин през 2001-2002 г. стартира друг пилотен проект на ЦМЕДТ „Амалипе” за привличане и задържане на ромските деца в училище чрез изучаване на „Фолклор на етносите – ромски фолклор”, подкрепен от МОМН и Фондация „Отворено общество”. Идеята на проекта е учениците да бъдат запознати с историята, културата, традициите и обичаите на ромския и от части на турския етнос у нас чрез обучение в часове на свободно избираема подготовка. За целите на обучението са създадени учебни помагала – „Истории край огнището” за II-IV клас и „Разказни пътища” за V-VIII клас. Към помагалата е разработена и книга за учителя.[Кръстева 2003; Кръстева 2007].

Първите експериментални групи по линия на проекта се сформират в ОУ „Христо Смирненски” в с. Водолей, обл. Велико Търново. В групите вземат участие деца между 7 и 11 години от II-IV клас. Учениците са от смесен произход – ромски, турски и малка част от български. Разпределени са в две групи – първата е за изучаване на историята, традициите, обичаите и приказките на ромите, а втората е за изучаване на музиката на ромите. Впоследствие практиката показва, че това е успешен образователен модел за осъществяване на интеграция на ученици от етническите малцинства и добър начин за тяхното привличане и задържане в училище. Обучението придоби широка популярност сред училищата в България. То получи огромна подкрепа от общини, областни центрове, социални институции и други организации.

Днес в повече от над 700 училище в България е въведен за изучаване предметът „Фолклор на етносите – ромски фолклор” в свободно избираема форма на обучение. В настоящата разработката е поместена част от идеите за обучение по предмета „Фолклор на етносите – ромски фолклор” за осъществяване на интеркултурен диалог.

Възможности на ромския фолклор за осъществяване на интеркултурна комуникация

В учебното помагало за II-IV кл. „Истории край огнището” са включени произведения от ромския и турския фолклор – кратка история за произхода на ромите, приказки, обичаи и традицион-

ни фолклорни песни. След всяка урочна единица са поместени разнообразни дидактически задачи за упражнение, които са съобразени с възможностите на учениците от тази възрастова група, както и набор от думи на ромски език, които са обяснени и на български език. Идеята на авторите е да се обогати речниковият запас на децата от ромски етнически произход, като думите са съобразени и с различията в диалектите на ромския език (романес).

Главна цел на обучението е да възпитава всички ученици в дух на етническа толерантност, личностна емпатия, търпимост и уважение към културата и ценностите на другите. Стремещт е учениците да усвоят система от знания за обществото, света и човека, които включват универсални нравствени и естетически понятия като добро-зло, красиво-грозно.

Примерите от практиката по това обучение за постигане на посочените цели не са малко. Ето някои от тях.

Първи пример

При изучаване на ромската приказка „Бабата, дядото и многото деца” може да се предложи на учениците да я сравнят с приказката ”Златното момиче” от Ангел Каралийчев [Кръстева 2003: 46-47]. Работата с художествения текст на двете приказките е добра възможност за интеркултурна комуникация при еднакви условия. Децата бързо и лесно откриват приликите и разликите в сюжета на двете приказки. Нещо повече, те сами подсказват и за други приказки, в които също може да се открият подобни моменти от посочените приказки, както и да се сравняват постъпките на героите. Този подход е предпоставка за развитие на критично мислене и за усъвършенстване на уменията им за комуникация с художествено-литературна творба.

В процеса на общуване между учител, литературна творба и ученик най-важно условие е учителят да бъде позитивно настроен и да проявява толерантност, търпение и уважение по време на комуникативните отношения. След изучаване на дадена ромска или турска приказка на учениците може да се постави задача да проучат от своите родители роми или съответно турци известни приказки от техния фолклор, да ги запишат в тетрадка или да ги разкажат в следващи часове. Опитът сочи, че по този начин се засилва познавателната активност на децата, а впоследствие се

наблюдава усъвършенстване на техните говорни и комуникативни умения.

Известно е също така, че децата от различни етнически общности срещат затруднения в обучението по български език. Една от най-честите причини за това е интерференцията на майчиния език. В часовете по ромски фолклор може да се помогне на учениците да преодолеят това затруднение чрез изучаването на ромски и турски приказки, като допълнително се стимулира интересът им към четенето и се усъвършенстват уменията им за четене с разбиране. Увлечени от сюжета на ромската приказката, учениците преминават по-лесно към възприемане на текста и неговото езиково декодиране. Така те успяват да вникват в смисловата същност на приказката, а това се оказва решаващо за тяхното себепознание. Нещо повече, по този начин се засилва мотивацията им за четене на художествени текстове. Учебното съдържание в помагалото дава и друга възможност на децата – да затвърдят своите знания за видовете приказки (битови, вълшебни, религиозни, анекдотични, за басня, пословици и поговорки и др.).

Втори пример

В обучението по СИП "Фолклор на етносите в България – ромски фолклор" часовете по ромска музика се оказват едни от най-вълнуващите и привлекателни уроци за всички деца независимо от етническата им принадлежност. Що се отнася до ромските деца, това важи с пълна сила. Както казва Халис Окан, "ако някога се напише циганска история, то тя ще бъде написана с ноти, защото музиката е езикът на чувствата, на настоящето. Музиката и танцът изискват себеотдаване, това са изкуствата на мига и те са дадени на циганите заедно с генетичния им код" [Сброник 2005: 285]. Педагогическият опит показва, че българските деца с лекота усвояват текстовете на ромските песни, като вникват в дълбочина в съдържанието им, а в същото време биват завладени от звученето на ромския език. Противно на някои очаквания, те лесно запяват песента и разучават мелодията на песента. По време на часовете учениците от ромски произход се чувстват значими и приемани от съучениците си от друг етнически произход.

По време на урока за изучаване на ромска песен учителят може да предложи на децата да сравняват текстовете на две или

повече песни от българския, ромския или турския фолклор. Този сравнителен подход се оказва още една възможност за осъществяване на интеркултурен диалог. Децата много бързо се ориентират в текста и мелодията и лесно откриват приликите и разликите във фолклорните песни.

Например при изучаване на ромската песен „Гиляв туке” („За тебе пея”) може да се направи сравнение на текста с този на известната „Люлчина песен” от Добри Христов [Кръстева 2003: 151]. Тук трябва да уточня, че текстовете на ромските песни са изписани в посоченото помагало на романес, като паралелно с това е направен превод на същия текст от ромски на български език. За децата от ромски произход е истинска гордост сами да превеждат текстовете по време на часа. По същия начин може да се сравняват и различни обреди и обичаи от българския, ромския и турския фолклор.

Трети пример

Ползотворно влияние върху възпитанието на ромските учениците и върху тяхното отношение към училището оказва и включването им в извънкласни и извънучилищни дейности. Нещо повече, в този вид учебни дейности могат да бъдат включени и техните родители като активни участници и действащи герои.

Организирането на различни фолклорни празници според традициите на съответната етническа група като например Гергьовден – Ерделези, Василица – ромската Нова година, Коледа и др. дава възможност за активно участие на всяка една от страните в интеркултурния диалог: учител, ученик, родители. Такива инициативи могат да послужат за взаимно опознаване и продължаване на диалога в семейството.

Една от важните задачи на педагога, работещ в мултикултурна среда, е да намери най-добрия начин за приобщаване на родителите към образователния процес. Именно чрез активното включване на родителите в изучавания празник те стават не само свидетели на различни изяви на децата си, но могат и да бъдат преки участници в представлението. Това, от своя страна, води до засилване на чувството за отговорност у децата от ромски произход. Те участват с интерес в общуването, като с помощта на родителите си и на своите учители и съученици разучават характерни за етноса си традиции, легенди и обичаи.

Новите образователни технологии в обучението
по ромски фолклор –
още една възможност за осъществяване
на интеркултурен диалог при децата от начален етап

Напоследък в учебния процес все повече навлизат новите технологии на обучение като желан съвременен метод за привличане и задържане на учениците към учебната среда и като начин за разнообразяване на фронталната форма на обучение. Информационните и комуникационни технологии (ИКТ) се оказват ключов фактор за промяна на образователните нагласи у обучаваните в съвременното българско училище. За целите на обучението по ромски фолклор в началното училище вомите технологии се явяват още една възможност за разчупване на стереотипите при работа в клас и за разнообразяване на учебната среда. Големи възможности предоставя образователният софтуер „Envision”, като единственото условие за неговата употреба е класната стая да бъде оборудвана с един компютър, мултимедиен проектор и много мишки за всеки ученик или пък за няколко ученици в група. По подобен начин работи и продуктът “Microsoft Mouse Mischief”.

Учителят разработва урока посредством презентация или създава кратко филмче, чрез което илюстрира моменти от изучаваната приказка или цялата приказка. На учениците се поставят задачи за индивидуална работа или работа в екип, като предварително в презентацията са посочени въпроси съобразно съдържанието на приказката, на които децата трябва да отговорят. С помощта на мишката те избират верния отговор и го маркират. В процеса на работа децата могат да общуват помежду си, да коментират видяното, да дискутират по отговорите, като по този начин се формират умения за изслушване, търпение, самостоятелно мислене и умения за работа в екип. Така поднесен, един мултимедиен урок, независимо дали е по ромски фолклор или по друг учебен предмет, допълнително стимулира активността на учениците, спомага за привличане на тяхното внимание и за формиране на комуникативните им умения.

Четвърти пример

При изучаване на ромската приказка ”Намерил му колая”, преказана от Йосиф Нунев, учителят може да подготви анимация на част от приказката, като я озвучи. След първоначалното възприемане на текста, на по-късен етап от урока или след анализ на

творбата на децата се поставя задача да помислят кой от моментите в приказката е показан в анимацията или какво е характерното в поведението на героя от приказката. Отново по преценка на учителя учениците могат да работят в група или самостоятелно. Те могат да отговорят устно, писмено в тетрадките си или чрез избор с мишката на отговор от екрана на мултимедията. Така се провокира познавателният им интерес, създават се положителни емоции у децата и обучението е по-забавно, интересно и успешно.

В заключение

Обучението по ромски фолклор в началното училище у нас е насочено изцяло към развитие на детската личност в контекста на интеркултурното образование и възпитание. То е много добра педагогическа предпоставка за възпитание на всички ученици в дух на толерантност, за да общуват свободно с представители на различни култури. Обогатяват се знанията им за света и за разнообразието от културни ценности, присъщи на различните етнически групи, живеещи на територията на България. Формират се умения за взаимопомощ и приятелство, търпение, уважение и зачитане правата на всеки човек. Обогатяват се представите им за света и се възприема мнението, че независимо от цвета на кожата, езика, традициите и обичаите всички хора са достойни граждани на своята родина.

Изучаването на ромски фолклор в началното училище в България е ефикасен модел за междуетническо общуване. Ето защо възпитанието и образованието трябва да съдействат за приобщаване на децата към разнообразието от езици и култури в нашата страна.

Библиография:

1. Владимирова 1997: Владимирова, Т.; Ковачева, Н. Ромски приказки I-IV клас. Книга за учителя. С., 1997.
2. Димитрова 2007: Димитрова, Д. Ромският фолклор в началното училище. В. Т., 2007.
3. Иванов 1999: Иванов, Ив. Интеркултурно образование. Курс лекции. Ш., 1999.
4. Йорданова, Кючуков, Начева 1996: Йорданова, Л.; Кючуков Хр; Начева, М. Ръцете хвалят лицето. С., 1996.

5. Йорданова, Л.; колектив. Общи обичаи и обреди у българяри и роми. С., 1992.
6. Кръстева 2003: Кръстева, А.; колектив. Истории край огнището. В. Т., 2003.
7. Кръстева 2007: Кръстева, А.; колектив. Методическо ръководство за учители. В. Т., 2007.
8. Кючуков 2004: Кючуков, Хр. Методика на обучението в началните класове. С., 2004.
9. Кючуков 2004: Кючуков, Хр. Интеркултурно образование на ромските деца. С., 2004.
10. Макариев 2008: Макариев, Пл. Многообразие без граници. В. Т., 2008.
11. Ризов 2002: Ризов, Ил. Програма „РаМО“. Български модел за обучение в началното училище. // Педагогика, 2002, № 3.
12. Сборник 2003: Образованието на ромската общност в измеренията на мултикултурализма. Сборник. С., 2003.
13. Сборник 2004: Кючуков, Хр. (съст.) Аспекти на интеркултурното образование. Сборник. С., 2004.
14. Сборник 2005: Десеграция или интеркултурна интеграция. Сборник. В. Т., 2005.
15. Стратегия интернет: Стратегия за образователната интеграция на децата и учениците от етническите малцинства; <http://www.mon.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/documents/strategies/strategy_integration.pdf>
16. Envision интернет: Envision, <<http://www.nimero.com/>>
17. Microsoft Mouse Mischief интернет: Microsoft Mouse Mischief, <<http://www.microsoft.com/multipoint/mouse-mischief/en-us/default.aspx>>

За авторите

Атанас Цанков – поет, писател, журналист (починал през 2010 г.);

Ваня Кастрева – началник на Районен инспекторат по образование, гр. София;

Венцислав Димов – доц. д-р във Факултет по журналистика и масова комуникация в СУ “Св. Климент Охридски”;

Веселин Тепавичаров – доц. д-р и ръководител на Катедрата по етнология в Исторически факултет на СУ “Св. Климент Охридски”;

Галин Георгиев – гл. ас. д-р в Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей (ИЕФЕМ) при БАН;

Дияна Димитрова – докторант по Теория на възпитанието и дидактика във ВТУ “Св. Св. Кирил и Методий”;

Драган Немцов – доц. в СУ „Св. Климент Охридски”, преподавател в НХА, член на СБХ, дългогодишен секретар на Националния комитет на ИНСЕА – Международно нюрнбергско общество за възпитание чрез изкуство към ЮНЕСКО;

Елена Стоин – музикален фолклорист, проф. в Институт за изкуствознание при БАН (починала през 2012 г.);

Елена Хайтова – писател и публицист, гр. Смолян;

Еля Цанева – доц. д-р в Институт по етнология и фолклористика с Етнографски музей (ИЕФЕМ) при БАН;

Иван Черноземски – член на Обществения съвет на НЕПС „Професор доктор Иван Шишманов“, президент на международна изследователска фондация „Хасуми - България“

Искра Арсенова – проф. д-р в Университет по библиотекознание и информационни технологии (УБИТ), председател на Народно читалище “Николай Хайтов”, основано през 1936 г. в София;

Лозанка Пейчева – проф. д-р и директор на Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей (ИЕФЕМ) при БАН;

Лозинка Йорданова – етнолог, етнопедагог и писател, председател на Националното етнопедагогическо сдружение “Проф. д-р Иван Шишманов”, член на СБП;

Лъчезария Павлова – хореограф, педагог, художествен ръководител на Детски фолклорен ансамбъл “Медена питка” към читалище „Джон Атанасов” в София;

Мария Галишка-Владиминова – журналист и преводач;
Милена Петрова, Поля Иванова – детски учители в ЦДГ
“Зора“, гр. Червен Бряг;

Минка Златева – проф. д-р във Факултет по журналистика и
масова комуникация (ФЖМК) в СУ „Св. Климент Охридски“;

Мюмюн Тахир – д-р по философия, член на СБП, зам.-гл.
редактор на в. „Словото днес“, председател на Академия за ев-
ропейска култура “Орфеева лира” и на читалище “Юмер Лютфи”,
секретар на Обществен съвет по проблемите на културното мно-
гообразие при Министерството на културата;

Невена Даскалова-Желязкова – д-р по история, етнопеда-
гог, гр. Стара Загора;

Никола Гигов – поет, писател и изследовател, гр. Смолян;

Никола Ценкуловски – етноизследовател, гр. Червен бряг;

Николай Петев – председател на Съюза на българските писатели;

Нонка Кръстева – педагог в областта на предучилищно въз-
питание и музиката, гр. Перник;

Пенчо Чернаев – писател, журналист, член на СБП;

Рачко Попов – проф. д-р в Институт за етнология и фолкло-
ристика с Етнографски музей (ИЕФЕМ) при БАН;

Румяна Конева – доц. д-р в Институт по история при БАН;

Силва Налбантян-Хачерян – експерт в Министерство на кул-
турата;

Стефанка Кръстева – д-р, главен специалист в Национален
военно-исторически музей (НВИМ);

Таня Досева – директор на Национален дворец на децата;

Янка Такева – председател на Синдикат на българските учи-
тели.

Хроника на Шишмановите дни през 2012 година

150-годишнината на патрона на Националното етнопедагогическо сдружение „Проф. д-р Иван Шишманов“ бе отбелязана през 2012 г. с поредица от медийни, културни и научни инициативи:

- Май, СУ „Св. Климент Охридски“ – изложба „България в Европа“, автор Румяна Конева, която е експонирана през юни в Страсбург и Йена, август – в Народно събрание в София, септември – в Брюксел, октомври – в Свищов и Фрайбург, ноември – в Берлин;

- Май, СУ „Св. Климент Охридски“ – тържествено честване на 150-годишнината от рождението на проф. Шишманов, организирано от Факултет по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски“;

- Май, „Канал 1“ на БНТ – документален филм „Преди началото“, автор Бойко Василев;

- Юни, НТ „Иван Вазов“ – тържествено честване на 150-годишнината от рождението на проф. Шишманов, организирано от Народен театър „Иван Вазов“;

- Юни, СУ „Св. Климент Охридски“ – национална научно-педагогическа конференция по проблеми на народната традиционна култура, образованието и идеите на проф. Шишманов, организирана от Национално етнопедагогическо сдружение „Проф. д-р Иван Шишманов“;

- Ноември, Централна сграда на БАН – изложба „Шишманов – Вазов: едно забележително приятелство“, организирана от Национален литературен музей и Научен архив на Българска академия на науките;

- Ноември, ИЕФЕМ при БАН – международна научна конференция „Въобразеният българин“, организирана от Институт по етнография и фолклористика с етнографски музей при Българска академия на науките;

- Ноември, ИЕФЕМ при БАН – национална научна конференция „Към обнова“, организирана от Институт за литература при Българска академия на науките.

Изложби, конференции, документални филми, театрализиранни четения, официални дискусии и неформални беседи... – всички

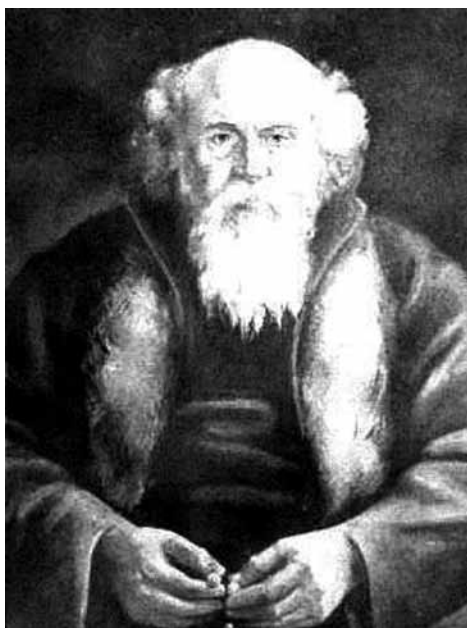
ко това бе част от Годината на Шишманов – част от неговия живот post mortem.

Хрониката на тази паметна година ще завършим с кратко възпоменание за генеалогията на този бележит български учен, който е сред първостроителите на модерна България – проф. д-р Иван Шишманов.

Родствената нишка по мъжка линия върви по следния ред: Манол Шишманоглу – Йован Шишманоглу – Емануил Шишманоглу – Димитър Шишманов – Иван Шишманов. Тази фамилна поредица завършва с трагичната кончина на сина Димитър Шишманов – български дипломат, осъден на гибел от т.нар. Народен съд през 1944 г., български белетрист, оставил видна диря в историята на новата българска литература.

Проф. д-р Иван Д. Шишманов и книгоиздателят Христо Г. Данов сред български почитатели

Манол Шишманоглу

Роден в началото на XVIII век, видински чорбаджия, първият известен представител на възрожденската фамилия Шишманови (дядо на дядото на Иван Шишманов)

Емануил Йоан Шишманоглу
(1776- 1850)

Търговец във Видин, дядо на проф. Иван Шишманов

Димитър Ем. Шишманов
(1833-1875)

Търговец в Свищов и театрален деец, баща на проф. Иван Шишманов

Иван Д. Шишманов
(1862-1928)

Доктор по психология, професор по сравнителна литературна история, министър на народното просвещение (1903-1907), основател и редактор на „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ (1889-1902), редактор на списание „Български преглед“ (1893 – 1900), един от първите български учени хуманитаристи със световна известност (на снимката е като ученик)

Моята девиза беше ...

Юбилеен сборник

с доклади от Националната конференция
на Националното етнопедагогическо сдружение
„Проф. д-р Иван Шишманов”,
проведена на 22 и 23 юни 2012 г.
в Конферентна зала "Огледална"
на СУ "Св. Климент Охридски"

Българска
Първо издание

Съставител:
Лозинка Йорданова

Редактори:
Лозанка Пейчева
Юлия Йорданова-Панчева

Художник на корицата:
Ружа Кънчева

Предпечат и печат
"Дийор Принт" ООД

Формат:
Печатни коли:

*Националното етнопедагогическо
сдружение „Проф. д-р Иван Шишманов“
благодари за подкрепата
на своите партньори и спомоществователи*

Министерство на културата

Столична община

Международна изследователска фондация

“Хасуми-България”

Конкорд Интернешънъл ООД

